

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

POKRAJINSKI MUZEJ V MARIBORU
VAS
V POČASTITEV 70-LETNICE MARIBORSKEGA MUZEJSTVA
VLJUDNO VABI NA

JUBILEJNO SLOVESNOST

KI BO V PETEK, DNE 12. OKTOBRA 1973, OB 18. URI
V VITESKI DVORANI.

SLOVESNOST BO ZDRUŽENA S KRAJSIM KONCERTOM,
PODELITVIJO VALVAZORJEVIH NAGRAD
ZASLUŽNIM MUZEJSKIM DELAVCEM SLOVENIJE

IN
OTVORITVIJO PRENOVLJENE KOSTUMSKE ZBIRKE
IN
ZBIRKE DEL KIPARJA JOZEFA STRAUBA

4

ČASOPIS
ZA ZGODOVINO
IN NARODOPISJE

LETNIK 84
NOVA VRSTA 49

STR.
1-164

2013

Na naslovnici: gradivo iz Zbirke drobnih tiskov Enote za domoznanstvo
Univerzitetne knjižnice Maribor (izbor Gabrijela Kolbič)

Izvillečke prispevkov v tem časopisu objavlja »Historical – Abstract«
Abstracts of this review are included in »Historical – Abstract«

www.ukm.si

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Letnik 84 – Nova vrsta 49
4. zvezek 2013

Review for History and Ethnography

Year 84 – New Series 49
Volume 4, 2013

Maribor
2013

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*

Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru – *University of Maribor
and Historical Society of Maribor*

ISSN 0590-5966

Uredniški odbor – *Editorial Board*

Red. prof. dr. Marjeta Ciglencečki

Red. prof. dr. Darko Darovec

Dr. Jerneja Ferlež

Miroslava Grašič, prof.

Red. prof. dr. Marko Jesenšek

Doc. dr. Tone Ravnikar

Red. prof. dr. Franc Rozman

Dr. Vlasta Stavbar

Doc. dr. Igor Žiberna

Dr. Marjan Žnidarič

Mag. dr. Theodor Domej, Avstrija

Prof. dr. Dragutin Feletar, Hrvaška

Dr. Peter Wiesflecker, Avstrija

Glavna in odgovorna urednica – *Chief and Responsible Editor*

Dr. Vlasta Stavbar

Univerza v Mariboru

Univerzitetna knjižnica Maribor

Gospejna 10

SI – 2000 Maribor

vlasta.stavbar@um.si

Pomočnica urednice – *Editor's Assistant*

Urška Zupan

zupanur@gmail.com

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Prispevki so recenzirani. – *Authors are responsible for the scientific contents of their articles. Reprint of articles and pictures is possible only with editor's permission and source quotation. The articles have been reviewed.*

Izdano z denarno pomočjo Mestne občine Maribor in Agencije za raziskovalno dejavnost RS.
– *Published with financial help of the Maribor Municipality and the Slovenian Research Agency.*

Kazalo – Contents

RAZPRAVE – STUDIES

- Peter Wieseflecker, *Mit in arhetip o koncu sveta. Podor Dobrača leta 1348 v kolektivnem spominu v Spodnji Ziljski dolini* (The Myth and the Archetype of the End of the World – the Rockslide of Dobratsch in 1348 and its Position in Within the Collective Memory of the Gailtal) 5
- Borivoj Breže, *Josip Hutter z vidika družbene odgovornosti* (Josip Hutter from the Social Responsibility Perspective) 28
- Mateja Ratej, *Drugi jugoslovanski gasilski kongres v Ljubljani – zadnja velika manifestacija katoliške politične misli pred začetkom druge svetovne vojne* (The second Yugoslav Firefighter Congress in Ljubljana – the last great Manifestation of the Catholic Political Thought before the Beginning of the World War II) 71
- Karel Gržan, *O ženski in moškem ter njunem poslanstvu v dramatik Stanka Majcna* (On a woman and a man and their mission in Stanko Majcen's plays) 88
- Mateja Hadler, *Značilni elementi v romski mladinski književnosti* (Typical Features of the Romani Youth Literature) 109
- Tjaša Markežič, *Raba priimkovnih feminativov nekoč in danes* (The Use of Surname Feminatives in the Past and Today) 131

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Oskar Habjanič, <i>Obrt na Ptujskem: Zbornik ob 40-letnici</i> <i>OOZ Ptuj</i>	156
Marjan Toš, <i>Slovenski judje in holokavst: zgodovina in</i> <i>posledice. Zbornik referatov in prispevkov z znanstvenih</i> <i>srečanj Šoa – Spominjajmo se 2012/2013</i>	157

Mit in arhetip o koncu sveta¹

Podor Dobrača leta 1348 v kolektivnem spominu v Spodnji Ziljski dolini

Peter Wieseflecker*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94(436.5)"1348"

Peter Wieseflecker: Mit in arhetip o koncu sveta. Podor Dobrača leta 1348 v kolektivnem spominu v Spodnji Ziljski dolini. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 84=49(2013), 4, str. 5–27

Prispevek obravnava različne poglede na podor hriba, ki ga je 25. januarja 1348 na območju Dobrača, do 2166 metrov visokega gorskega masiva na Koroškem, povzročil potres. Ta dogodek ima še danes v spominski kulturi Ziljske doline posebno mesto. Lokalni kolektivni spomin nudi zelo poseben in s tem naravnim pojavom povezan »arhetip o koncu sveta«, ki se je razvijal vse od poznega srednjega veka.

Ključne besede: Spodnja Ziljska dolina, zgodovina, podori, potresi, poročila, srednji vek, miti, apokalipsa, kolektivni spomin

* Mag. Dr. Peter Wiesflecker, Steiermärkisches Landesarchiv, Karmeliterplatz 3, 8010 Graz, Österreich, peter.wiesflecker@stmk.gv.at

¹ Prispevek je znatno razširjeno predavanje, ki ga je avtor imel na posvetovanju »Konec sveta zdaj!« foruma Mladi teologi na gradu Tanzenberg (Plešivec) 7. septembra 2012 in je izšel v *Disputatio philosophica. International Journal of Philosophy and Religion* (2012), str. 59–71.

O podoru predvsem: Wilhelm Neumann: Zu den Folgen des Erdbebens von 1348, 2. del: Im Gailtal bei Arnoldstein. V: *Neues aus Alt-Villach* 25 (1988), 9–68, tu 26 (odslej Neumann, Dobratschabsturz, II). Prispevek je bil ponatisnjen v: Wilhelm Neumann: Neue Bausteine zur Geschichte Kärntens. *Festgabe für Wilhelm Neumann zum 80. Geburtstag*, Klagenfurt 1995, 101–157. (Das Kärntner Landesarchiv, zv. 20).

Poročilo o podoru je najti v: *Geschichte der ganzen österreichischen weltlichen und klösterlichen Klerisey beydeley Geschlechts von Marian, Priester des reformierten Ordens der Augustiner Barfüßer am Hofkloster zu Wien ... aus den Sammlungen Josephs Wendt von Wendenthal*, 3. del, 5. zv., Wien 1783 (Austria sacra). Na podor nanašajoči del v Austria sacra je objavljen v: Herbert Michor: *Geschichte des Dorfes Feistritz an der Gail*. Feistritz, Nötsch 1950, 51, 1. del, 8–9 (odslej Michor, Feistritz) in v: Markt-gemeinde Arnoldstein (Hg.), *Chronik von Arnoldstein*, Arnoldstein o.J., 22.

1.01 Original Scientific Article

UDC 94(436.5)"1348"

Peter Wieseflecker: The Myth and the Archetype of the End of the World – the Rockslide of Dobratsch in 1348 and its Position in Within the Collective Memory of the Gailtal.

Review for History and Ethnography, Maribor 84=49(2013), 4, pp. 5–27

The topic of the lecture is the varying perception of a rockslide caused by an earthquake in the area of Dobratsch, an up to 2166 m high mountain massif, on January 25, 1348. To this day, the rockslide of Dobratsch has a special position within the public history of the Gailtal. The local collective memory features a certain archetype of the apocalypse associated with this natural disaster.

Key words: Gailtal, history, rockslide, earthquakes, reports, Middle Ages, myths, Apocalypse, collective memory

Podor Dobrača na dan spreobrnjenja sv. Pavla (25. januarja) leta 1348 zavzema v kulturi spominjanja v Spodnji Ziljski dolini posebno mesto. Tako pri domoznanskem pouku v osnovnih šolah kot tudi v spominih iz življenja je slej ko prej tematiziran. Lokalni kolektivni spomin temu dodaja zelo specifičen arhetip o koncu sveta, ki se je razvil v povezavi s tem naravnim pojavom in se istočasno razvijal v kraju samem vse od poznega srednjega veka. Če že ne opisuje dejanskega konca sveta, pa vendarle vsebuje dimenzijo, ki sega na poznane stereotipe in predstave, pri čemer uporablja dodatke k potresu – podor, povodenj, poplave, opustošena področja – predvsem pa nadaljuje tradicijo in jo kultivira.

Sredi petdesetih let prejšnjega stoletja je svoje spomine zapisala stara gospa, teta znanega slovenskega zgodovinarja Frana Zwitterja, ki je desetletja živela v Mariboru, rojena pa je bila 70 let pred pisanjem spominov v majhnem spodnjeziljskem kraju Zahomec (Achomitz) in tam preživela svoje otroštvo in mladost. Na začetku življenjepisa se je ozrla na kraj svojega otroštva in že v prvi povedi segla daleč nazaj: »Pred padcem Dobrača ni bilo Homca in tudi Zahomca ne.«² Etimološko je slovensko poimenovanje Zahomec³ pravilno.⁴ Da je »holm«, ki ga omenja in mu pripisuje nastanek

² Jerca Hochmüller - Zwitter: *Vas Zahomec*. Zapiski v slovenščini so se verjetno ohranili le deloma. Transkripcija v arhivu avtorja vsebuje opis rojstnega kraja kot tudi otroška leta in mladost avtorice.

³ O kraju samem primer. Peter Wiesflecker: *Zahomec – vas »za holmcem«*. Pripombe o zgodovini kraja v Spodnji Zilji v: *Koledar Mohorjeve družbe* 2011 (Celovec 2010), 88–94. Isti: Hohenthurn, *Geschichte eines Lebensraumes und seiner Menschen*, Klagenfurt 2009, 36–42.

⁴ Eberhard Kranzmayer: *Ortsnamenbusch von Kärnten. Alphabetisches Kärntner Siedlungs-namenbuch*, Klagenfurt 1958, 15.

s podorom 1348, nastal že v prazgodovinskem času, tukaj ni pomembno, ker je naš pogled usmerjen v krajevno recepcijo tistega naravnega pojava 25. januarja 1348, pri katerem je potres povzročil podor na področju Dobrača, gorskem masivu, visokem 2166 metrov, in ki predstavlja vzhodni iztek Ziljskih Alp. Posledica potresa je bil podor na južni strani Dobrača, ki je bil obrnjen proti Ziljski dolini in s katere so se na višini 1400–1500 m in v dolžini okrog enega kilometra odtrgale skale ter padle oziroma zdrsele v dolino.⁵

Zgodovinska in naravoslovna raziskovanja tega podora, predvsem glede velikosti in posledic, so se spet in spet vračala, še zlasti na začetku in v zadnjih desetletjih 20. stoletja ter dala utemeljene rezultate. V krajevni tradiciji pa ni širšega sprejetja rezultatov teh raziskav. Celo v zgodovinskih raziskavah je redimenzioniranje tega pojava na temelju zgodovinskih in naravoslovnih raziskav le deloma upoštevano.⁶ Slej ko prej je bil podor razlagan kot velik dogodek, ki ima jasne poteze konca sveta in obenem predstavlja konec kmečke idile.⁷

»Lepa je morala biti Ziljska dolina pred potresom, katero skale, del Dobrača, in naplavine, sedaj po padcu zelo kazijo. Predstavljam si dolino od

⁵ Dieter Neumann: Lage und Ausdehnung des Dobratschabsturzes von 1348. V: *Neues aus Alt-Villach* 25 (1988), 69–77, tu zlasti 74–75 (odslej Neumann, Ausdehnung); Gerhard Abele: Bergstürze in den Alpen, ihre Verbreitung, Morphologie und Folgeerscheinung. *Wissenschaftliche Alpenvereinshefte des Deutschen und Österreichischen Alpenvereins*, Nr. 25, München 1974, 110–112 in 192.

⁶ Poleg že omenjenih del Wilhelma in Dieterja Neumanna je tu omeniti še: Alfred Till: Das grosse Naturereignis von 1348 und die Bergstürze des Dobratsch. V: *Mitteilungen der k.k. Geographischen Gesellschaft* 50 (1907), 536–645. Prim. tudi oceno Martina Wutteja v Carinhiji I 98 (1908), 187–198.; Christa Hammerl: Das Erdbeben vom 25. Jänner 1348 – Rekonstruktion des Naturereignisses. Diss. Univ. Wien 1992., ista pod istim naslovom v *Neues aus Alt-Villach* 31 (1994), 55–94, (odslej Hammerl, Erdbeben); Wilhelm Neumann: Zu den Folgen des Erdbebens von 1348. Prvi del: in Villach. V: *Neues aus Alt-Villach* 24 (1987), 25–39, ponatis v Wilhelm Neumann: *Neue Bausteine zur Geschichte Kärntens. Festgabe für Wilhelm Neumann zum 80. Geburtstag*, Klagenfurt 1995, 87–100. (Das Kärntner Landesarchiv, zv. 20).

⁷ Za primerjavo bi lahko poleg starejših del s Koroške pritegnili tudi prispevke Borsta in Hödla, ki raziskav Tilla in Wutteja na upoštevajo, kot je Neumann kritično pripomnil v *Dobratschabsturz*, II, 9–10. Sklicuje se na prikaz posledic potresa pri Hermannu Braumüllerju: *Geschichte Kärntens*, Klagenfurt 1949, 153, in pri Viktorju Paschingerju: *Kärnten – eine geographische Landeskunde*, zv. 1, Klagenfurt 1976, 56, 62 in 91, predvsem proti delom Borsta in Hödla. Arno Borst: Das Erdbeben von 1348. Ein historischer Beitrag zur Katastrophenforschung. V: *Historische Zeitschrift* 233, 3 (1981), 25–39; isti: *Barbaren, Ketzer und Artisten. Welten des Mittelalters*, München-Zürich 1988, 528–563; Günther Hödl: »Und die Glocken läuteten von selbst!« Das Kloster Arnoldstein und die Erdbebenkatastrophe von 1348. V: *Geschichte und ihre Quellen. Festschrift für Friedrich Hausmann zum 70. Geburtstag*, Graz 1987, 149–156.

Blač do Podkloštra v lepi, enakomerni ravnini, gradovi pa so bili na višini na sedanjki skali, tako v bistriški cerkvi kakor gorjanski.«⁸ V kraju samem so prišli na dan spomini na podor leta 1348 in se bodo ponavljali, posebej se je to pokazalo ob potresu v Furlaniji 1976, ko so bile lažje in huje poškodovane stavbe tudi v Ziljski dolini. Tudi ljudje v 21. stoletju imajo pred očmi naravne katastrofe, ki jih elementarno in eksistenčno ogrožajo. Ljudje v preteklih stoletjih so bili v veliko večji meri izpostavljeni takšnim katastrofam, predvsem pa posledicam, ki jih niso mogli hitro in učinkovito premagati. Tako posamezniki kot krajevne skupnosti so stoletja lahko le nemočno opazovali divjanje naravnih sil, epidemij, vojn ali lakot in so bili odvisni predvsem le sami od sebe. Pomoči od zunaj, če odmislimo pomoč sosedov in obvezno vsakokratnih oblasti, ki so pomagali, praviloma ni bilo. Takšne katastrofe so neredko pomenile popoln gospodarski in družbeni zlom. Posledice so bile lahko le trudoma odpravljene, ko so napeli vse sile, večkrat šele čez več generacij. Ljudje so bili ne le v srednjem veku, pač pa deloma tudi v novoveški družbi pretežno navezani na kmetovanje, zato so naravne katastrofe, lakota in epidemije veljale za kazen božjo in so neredko vzbujale predstave o koncu sveta. Ob divjanjih naravnih sil, še posebej, če so jih spremljala huda neurja ali celo potres, so hitro pomislili na apokalipso, kakršno pozna Sveto pismo – kot jo najdemo, recimo, v Skrivnem razodetju apostola Janeza: »Nato je angel vzel kadilnico, jo napolnil z ognjem z oltarja ter jo vrgel na zemljo. In nastali so gromi in glasovi, bliski in potres,«⁹ in »/.../ nastali so bliski, glasovi in gromi in hkrati velik potres, kakršnega še ni bilo, odkar živi človek na zemlji, tako neznanski je bil potres /.../«¹⁰ In nastale so predstave o koncu sveta, ki bi se lahko zgodil vsak čas. Na ta način vtisnjene, prav arhaično primitivne (atavistične) predstave srečamo tudi okrog nas še vse do konca 19. stoletja, kot poroča kronika žandarmerijske postaje v Čajni (Nötsch) v Ziljski dolini ob neurju septembra 1903: »Naslednja noč je bila grozljiva. Desetminutni bliski so si neprestano sledili in treskalo je z vseh strani. Ljudje niso več zdržali v svojih stanovanjih in so pobegnili na prosto ter molili.«¹¹ Četudi sta se Spodnja Ziljska dolina in s tem področje, kjer je bil leta 1348 potres, naučila živeti z ogroženostjo deročih in hitro rastočih vodá iz gorskih potokov in s poplavami ter s tem primernimi posledicami drsenja področij,

⁸ Hochmüller - Zwitter.

⁹ Razodetje, 5, 8.

¹⁰ Razodetje, 16, 18.

¹¹ *Gendarmeriechronik Nötsch im Gailtal*. Eintragung zum Jahr 1903.

hudourniških nanosov, zapor ali uničenja polj in travnikov s prodom ali naplavljenim lesom,¹² je dogodek pred več kot šeststo leti, ki je obenem predstavljal višek naravnih sil, ostal še vedno navzoč.

PODOR IN NJEGOVE POSLEDICE

Podor ali usad se je zgodil med 13. in 15. uro 25. januarja 1348. Povzročil ga je potres, katerega center je bil po vsej verjetnosti v Furlaniji na področju Tolmezza, Humina (Gemone) in Pušje vasi (Venzona) v epicentru jakosti 9.–11. stopnje po MSK-lestvici (Medvedjev-Sponheuer-Karnikovi skali).¹³ Posledice potresa s takšno močjo segajo od zrušenja stropov in sten kot tudi zemeljskega plazu do porušjenja poslopij in do nastanka razpok v zemlji (10. stopnja), do številnih razpok v zemlji ter do zemeljskih plazov v gorah (11. stopnja). Za južnokoroški prostor, zlasti področje okrog Beljaka, se domneva, da je bil potres 7.–8. stopnje po Mercalli-Siebergovi lestvici,¹⁴ kar praviloma povzroči hude poškodbe stavb. Potres naj bi trajal okrog ene minute. Podatki, ki jih lahko jemljemo kot verodostojne, pravijo, da je trajal toliko kot molitev treh očenašev ali treh zdravih marij oziroma enega miserereja.¹⁵ Navedba časa v obliki trajanja molitev je povsem ustrezala stilu srednjega veka. Druga poročila pa govorijo nasprotno, da je potres trajal pol ure, do osem, 40 ur, 80 ur ali celo več dni.¹⁶ Domišljija kronistov tu in še posebej s prostorskim in časovnim odmikom ni poznala meja. Mislimo si lahko, da so potresu sledili popotresni sunki. Glede časa potresa vlada danes v raziskavah splošno soglasje. Če se v različnih virih omenja čas večernic, to ne pomeni, da gre za večer, temveč verjetno za čas med 13. uro in 15. uro, to potrjujejo tudi viri, ki poročajo, da naj bi se potres zgodil popoldne, na vsak način pa pri dnevni svetlobi ali celo pri sončni svetlobi.¹⁷

¹² Prim. k temu predstavitev poplav in povodenj na primeru vasi Bistrica na Zilji pri Peter Wiesflecker: *Feistritz an der Gail. Ein Dorf im Schnittpunkt dreier Kultur*, Klagenfurt 2003, 336–340, kot tudi v: »*Tako smo živeli.*« Življenjepisi koroških Slovencev 1, Klagenfurt/Celovec – Wien/Dunaj – Laibach/Ljubljana 2003, 65.

¹³ Hammerl, Erdbeben, 94.

¹⁴ Hammerl, Erdbeben, 94.

¹⁵ Hammerl, Erdbeben, 71. Opozarja na številne vire, iz katerih povzema datume. Prvi pregled o več kot 80 virih o dogodkih iz leta 1348 je v delu Tilla. Prim. Till, Naturereignis, 549–572.

¹⁶ Hammerl, Erdbeben, 71.

¹⁷ Hammerl, Erdbeben, 70–71.

Potres je vsekakor povzročil podor v Ziljsko dolino na južni strani Dobrača, pri katerem se je odtrgalo kamenje in skalovje v skupni dolžini okrog enega kilometra in zgrmelo v dolino.¹⁸ To ustreza tistemu prvemu podoru iz prazgodovinskega časa, ki pa je bil neprimerno večji. Tedaj se je verjetno utrgalo okrog 900 milijonov kubičnih metrov kamenin in zasulo okrog 24 kvadratnih kilometrov površine. Del gore je bil na začetku leta 1348 v »skrajno labilnem stanju.«¹⁹ K podoru leta 1348 so morda prispevale vremenske razmere prejšnjega leta z vlažnim vremenom in zimo z obilnim snegom, zaradi česar so se zrahljale večje količine kamenin, ki jih je potem potres sprostil, to pa je povzročilo,²⁰ da je v dolino potisnilo okrog 30 milijonov kubičnih metrov drobirja in grušča. Ta množina kamenin je na dnu doline ustvarila plosko reber, dolgo okrog 2 kilometra in široko okrog 1,3 kilometra, izteki so na nekaterih mestih segali celo do nasproti ležečega vznožja gora in so tako kot prazgodovinski podor v največji meri prizadeli le neposeljena področja.²¹

Udor je povzročil zajezitev Ziljice, voda se je nakopičila in ustvarila 1–3 kilometre veliko jezero, ki je po geografskih ugotovitvah segalo okrog 3 kilometre po dolini navzgor, njegova največja globina naj bi presegala 15 metrov.²² Močan široko, ki je zapihal nekaj dni po potresu, je povzročil zgodnje taljenje snega in s tem se je še povečal pritok vode iz stranskih dolin in grap.²³ Čeprav je bil tok reke oviran le nekaj dni, je zadnji del z udrom nastalega jezera izginil šele v 18. stoletju.²⁴ Medtem ko nove raziskave ocenjujejo obseg jezera na 2–3 kvadratne kilometre, pa je bilo jezero po starejši literaturi bistveno večje. Po Paschingerju naj bi segalo skoraj do Brda pri Šmohorju (Egg bei Hermagor)²⁵ in bi pokrilo skoraj vso dolino v dolžini okrog 25 kilometrov.

Paschingerjeva ocenitev se ujema z lokalno tradicijo, ki govori o mnogo večjem jezeru in o velikih poplavih. Sprejemljivo je vendar, da je oviran tok reke povzročil poplave večjega dela njiv in travnikov v srednjem delu doline, torej na območju: Blače (Vorderberg), Smerče (Emmersdorf), Bistrica v Zilji (Feistritz), Čajna (Nötsch) in Čače (Saak). Zaradi zgodnjega

¹⁸ Neumann, *Ausdehnung*, 74–76.

¹⁹ Hammerl, *Erdbeben*, 82–83.

²⁰ Hammerl, *Erdbeben*, 82.

²¹ Hammerl, *Erdbeben*, 82; Neumann, *Ausdehnung*, 75–76; Michor, *Feistritz*, I, 7.

²² Neumann, *Ausdehnung*, 75.

²³ Michor, *Feistritz*, I, 7.

²⁴ Michor, *Feistritz*, I, 5.

²⁵ Paschinger, *Landeskunde*, 62.

topljenja snega so utegnili potoki iz bistriškega in bloškega jarka povzročiti poplave na senčni strani doline. Po svojem učinku pa te poplave zagotovo niso zaostajale za stoletnimi povodnji v letih 1769, 1882, 1903 in 2003.²⁶

Dve naselji na dnu doline, Sv. Janez v Zilji (St. Johann an der Gail), tudi sedež prafare in Mostič (Pruck) blizu Straje vasi (Hohenthurn),²⁷ sta bili kasneje opuščeni, ravno tako kot dotedanja postojanka Čaškega gradu (Leonburg).²⁸ Z gotovostjo lahko predpostavljamo, da so bile tudi na drugih poslopjih tega področja poškodbe znatne. Vzrok opustitve starega Čaškega gradu je bila nedvomno škoda ob potresu, vsekakor se ni porušil ob samem podoru, ker se je ta zgodil na nenaseljenem področju bolj na vzhodu. Okoliš vzhodno od gradu je vsekakor veljal »za potencialno nevarnega,«²⁹ zato so stavbo postavili bolj proti zahodu. O škodi, ki jo je povzročil potresni sunek v bližnjem Beljaku, je v že omenjeni podrobni študiji prikazal Wilhelm Neumann.³⁰ Prišel je do sklepa, da je mesto, ne glede na poškodovane stavbe in verjetno tudi na poškodbe ljudi, tudi po 25. januarju 1348 ostalo »funkcionalna skupnost«, svoji funkciji pomembnega trgovskega ter prometnega mesta je obdržalo in ju ni zmanjšalo.³¹

Tudi za Spodnjo Ziljsko dolino je Neuman prišel do podobnega zaključka. »Strahovita naravna katastrofa je imela za naseljeno ozemlje razmeroma malenkostne in prej posredne posledice.«³² Te Neumannove analize potrjujejo tudi sočasni viri. Z vse večjo prostorsko in zlasti časovno distanco je bil podor stiliziran v dogodek o *kvazi* koncu sveta, katerega posledice so bile velike in na katerega se je v kraju še stoletja kasneje rado in obširno spominjalo.

Potres pa je na vsak način prizadel gospodarsko moč samostana Podkloster (Arnoldstein).³³ Opuščeni sta bili že omenjeni naselbini, Sv. Janez in Mostič (Pruck), vsekakor pa ne toliko krajev, kot naj bi jih bilo po kasnejših poročilih. Samostan je bil ob dohodke – vsaj v prvem času tudi zaradi

²⁶ O poplavah: Wiesflecker, Feistritz, 337–339.

²⁷ Neumann, Dobratschabsturz, II, 44–53.

²⁸ O zgodovini gradu Wasserleonburg (Čaški grad) Wilhelm Deuer: Schloss Wasserleonburg und seine Geschichte, Klagenfurt 1999, tu 18.

²⁹ Hammerl, Erdbeben, 83.

³⁰ Wilhelm, Neumann: Zu den Folgen der Erdbebens von 1348, 1. del.: Villach. V: *Neues aus Alt-Villach* 24 (1987), 25–39 (odslej Neumann, Dobratschabsturz, I.)

³¹ Neumann, Dobratschabsturz, II, 39.

³² Neumann, Ausdehnung, 76.

³³ Temeljiti pregled zgodovine benediktinskega samostana Podkloster (Arnoldstein) z bogato literaturo podaja Johann Grabmayer: Arnoldstein. V: *Germania Benedictina III/1. Die Benediktinischen Mönchs – und Nonnenklöster in Österreich und Südtirol*, bearbeitet von Ulrich Faust OSB und Waltraud Krassnig, St. Ottilien 2000, 291, 336.

opustošenih kmetijskih površin zaradi poplave v srednjem delu doline. Podor je prizadel le tisti del Ziljske doline, ki je bil že od predzgodovinskega podora skorajda neproduktiven; v najboljšem primeru uporaben le kot ekstenziven pašnik, skoraj v celoti gre za nenaseljeno površino in je do danes primerna za grušč. Od 15. stoletja naj bi izgube površine, ki jih je samostanu Podkloštru prizadejal potres in so prizadele podložnike, vendarle spet kultivirali in obdelovali.

Nasprotno pa viri, ki so blizu dogodku, poročajo ne le o izgubi dohodka zaradi omejene možnosti izrabe tal, pač pa predvsem o škodi na stavbah.³⁴ Prvo tovrstno poročilo je listina iz Podkloštra 25. maja 1348, ki, glede samostana, govori o 80-dnevnem odpustu za vsakogar, po katerem se ni bilo treba udeležiti maše na določene praznike in pri tem nameniti cerkvi denarnih dajatev ali dajatev v naturalijah.³⁵ Neumann to listino interpretira »ad fabrica monasterii«, pomenila naj bi prispevek cerkvenemu premoženju in sodelovanje pri gradbenih delih.³⁶ Sam potres pa ni izrecno omenjen. Pač pa se nanj nanaša listina, datirana 23. avgusta 1364, s katero je oglejski patriarh na prošnjo podkloštrskega opata prenesel pravice samostana leta 1254 pridružene prafare Sv. Janeza na Zilji³⁷ na njeno podružnično cerkev Št. Jurija na Zilji.³⁸ Sklicujoč se na prosilca, govori patriarh o tem, da so bile ob potresu porušene cerkve Sv. Janeza, Čaški grad in druge, tudi več vasi, zato je bivanje tam postalo nemogoče. Poročilo o porušenih cerkvah in o Čaškem gradu kot posledicah potresa ima Neumann predvsem kot pripovedno osnovo, s katero naj bi se podkrečila potreba po novi cerkveni ureditvi tega dela doline.³⁹

Tudi dve listini bamberskega izvora se bolj ali manj eksplicitno nanašata na potres. S soglasjem papeža je bila leta 1340 priključena neka frankovska fara bamberski škofijski mizi. Pri tem je bilo izrecno opozorjeno na škodo, ki jo je bamberska škofija utrpela ob potresu na Koroškem.⁴⁰ Bamberski

³⁴ Grabmayer, Arnoldstein, 295.

³⁵ Listino, katere original je v koroškem deželnem arhivu, je izdal Neumann, Dobratschabsturz, II, 64.

³⁶ Neumann, Dobratschabsturz, II, 17.

³⁷ O vključitvi prim. *Monumenta Historica Ducatus Carinthiae*, zv. 4/1, št. 2059, (odslej MC). Za prafaro St. Johann an der Gail (Sv. Janez na Zilji) prim. Walter Fresacher: *Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer*. II. Abteilung. Die Kirschen- und Grafschaftskarte. 8. Teil: Kärnten. I. Kärnten südlich der Drau, Klagenfurt 1966, 109–110, (odslej Fresacher, Erläuterungen).

³⁸ Neumann, Dobratschabsturz, II, 18–19.

³⁹ Regest v MC X, št. 640. Ediran pri Neumann, Dobratschabsturz, II, 65; Fresacher, Erläuterungen, 105–106; Grabmayer, Arnoldstein, 296.

⁴⁰ Neumann, Dobratschabsturz, II, 18, zlasti tudi op. 28.

škof Lamprecht je 14. maja 1376 priključil farno cerkev Kokovo (Goggau – Cocau) v Kanalski dolini samostanu Podklošter in dovolil, da se višek dohodka sme uporabiti »ad structuram seu reformationam ... monasterii,«⁴¹ čeprav eksplicitni namig, da naj bi bil slab gospodarski položaj podkloštrskega samostana posledica potresa pred tremi desetletji, manjka.

Rezultat raziskave je, da sta potres in podor sicer prizadela, sprva morada celo bistveno, gospodarski položaj samostana, čeprav dolgoročno nista ovirala razvoja samostana in okolice. V prvih letih po letu 1348 se zdi opozorilo na naravno katastrofo in njene posledice pravilno in – recimo – skladno pri odvezi podkloštrskega konventa od njegovih dušnopastirskih in siceršnjih obvez zunaj samostana v začetku petdesetih let 14. stoletja: »von des schadens wegen, den der apt von goczgewalt in dem erpidem hat genomen«,⁴² pa se čez nekaj desetletij zdi ta argumentacija Podkloštra vendarle že manj prepričljiva. Pri tem je bilo tako rekoč nujno, da se je dogodek leta 1348 (posebej še iz njega izvirajoče posledice) na nek način dimenzioniral in jih odvrnil od dejanskih namer lokalnih političnih in cerkvenih strategij.

Poseben primer o tem je listina, ki jo je oglejski patriarh Johannes⁴³ izstavil v Čedadu 19. novembra 1391 v korist podkloštrskega samostana in s katero je samostanu pridružil faro Šmohor ter s tem še eno prafaro v Ziljski dolini. Kot utemeljitev je patriarh navedel, da želi s tem okrepiti samostan (in augmentum divini cultus ac dicti monasterii reparacionem), ko naj bi bilo ob potresu leta 1348 porušenih 17 vasi in 9 cerkva (casu inopinato divina permissione occurrente decem et septem numero ville et novem parriochiales ecclesie terremotu corruerunt). Isto je storil tudi oglejski kapitelj, ki je nekaj dni po patriarhu potrdil njegovo odločitev in je od tega pričakoval trajno saniranje »... monasterii ... depauperati et distructi ac desolati.«⁴⁴

Prenos obsežne šmohorske fare k podkloštrskemu samostanu, ki je s tem lahko občutno okrepil položaj med Šmohorjem in Podkloštrom, s tem tudi celotne srednje Ziljske doline, seveda ni bil utemeljen samo in sploh

⁴¹ Regest v MC X, št. 809 a. Edirano pri Neumann, Dobratschabsturz, II, 65–66. Prim. k temu tudi Neumann, Dobratschabsturz, II, 17; Grabmayer, Arnoldstein, 295–296. O cerkvenopravni in zgodovinski umestitvi far prim. zlasti tudi Neumann, Dobratschabsturz, II, 17, op, 27.

⁴² Cit. po Neumann, Dobratschabsturz, II, 18.

⁴³ Regest v MC X, št. 978. Ediral pri Neumann, Dobratschabsturz, II, 66–67. Nadalje prim. Neumann, Dobratschabsturz, I, 19–20; Fresacher, Erläuterungen, 92–94; Grabmayer, Arnoldstein, 293, 296–297.

⁴⁴ Edirano pri Neumann, Dobratschabsturz, II, 67–68.

ne edino kot pomoč za gospodarsko in osebno prizadeti konvent, pač pa je imel otipljive razloge. Kajti po šmohorski fari so posegali tudi ortenburški gospodje in njihovi dedni potomci – goriški grofje. Temu se podkloštrski samostan na dolgi rok ne bi mogel upirati.⁴⁵

Listina je pomembna zato, ker je podkloštrski samostan, sledeč negovanemu mitu, prvič predstavil izredno veliko škodo, ki jo je njemu in tudi njegovi okolici povzročil potres. V tej listini navedeni obseg potresa je postal stereotip za naslednja stoletja. Zakoreninil pa se ni le v tradiciji samostana Podklošter, pač pa vse do danes tudi v kolektivnem spominu doline.

Tej recepciji in vse bolj obsežni potrditvi v samostanski hišni tradiciji sledimo lahko že od druge polovice 15. stoletja. Izhajajoč iz spora o pravicah šmohorske fare, je podkloštrski opat Thomas Steyerberger leta 1460 predložil zbirko dokumentov, ki vsebujejo listine, te pa se sklicujejo na inkorporiranje Šmohorja in so bile v ta namen tudi prevedene.⁴⁶ Že tako je jasno, da je bil namen te zbirke drugačen, kot ga vsebuje interna domača dokumentacija tega pravnega spora, saj je pisar navedel, da je opat »litteras ipsas in maternam alamanicam ... transferri,« ker sicer laiki listin ne bi mogli razumeti. Prevod tudi ni povsem točen, pač pa narejen z jasnim namenom. V listini iz leta 1391 navedena fraza o v potresu porušeni 9 cerkvah in 17 vaseh, je bila v prevodu iz leta 1460 navedena kot »dy des vorgenannt ewers gotsgaws gebesen sind,«⁴⁷ o čemer leta 1391 tako eksplisitno še ni bilo govora.

Ko je tri desetletja kasneje Paolo Santonino kot tajnik in spremljevalec spremljal škofa iz Caorla na njegovi poti po Ziljski dolini, se je mit o velikem potresu iz leta 1348 še okrepil. Zainteresiranemu Santoninu ob njegovem bivanju v Podkloštru niso poročali le o podoru, pač pa so mu pokazali, kot sam pravi, ustrezno listino iz samostanskega arhiva⁴⁸ in mu dogodek predočili tako, da so ga vodili mimo vsakega samostanskega okna, od koder je opat Florimund opazoval potres in podor.⁴⁹ Kdor je kdaj stal na ruševinah podkloštrskega samostana in videl orjaški masiv nasproti ležečega Dobrača, si lahko predstavlja, da je južnjak Santonino – če

⁴⁵ Grabmayer, Arnoldstein, 296–297; Fresacher, Erläuterungen, 93–94.

⁴⁶ Neumann, Dobratschabsturz, II, 23.

⁴⁷ Cit. po Neumann, Dobratschabsturz, II, 23. Prim. tudi MC X, št. 981 in prevod listine datirane Cividale (Čedad), 29. novembra 1391, ki je po prepisu v Koroškem deželnem arhivu objavljena v MC.

⁴⁸ Rudolf Egger: *Santonino in Kärnten. Aus seinen Reisetagebüchern 1485–1486*, Klagenfurt, 1978, 89, (odslej Egger, Santonino).

⁴⁹ Egger, Santonino, 89–90.

povzamemo besede Wilhelma Neumanna, rad sprejel »posebno drastične ustne obrazložitve« in jim morda celo verjel. Seveda je tudi samostanu bilo do tega, da so lahko pripovedovali zgodbe opata, ki naj bi imel pred očmi konec sveta ali vsaj tisto, kar je po tedanjem mnenju spadalo k sestavnemu delu konca sveta.

Ti, vse do 19. stoletja posredovani opisi, pa ne ustrezajo dejanskemu stanju leta 1348. V nadaljevanju bomo osvetlili, kako so sodobniki sprejemali ta dogodek ali se nanj odzivali.

Poročila o potresu so bila tudi v srednjem veku vesti prvega ranga. Z njimi se niso povezovale predvsem predstave o elementarnem naravnem dogodku, pač pa tudi, kot da gre za znanilca poslednje sodbe, za apokalipso. Srednjeveški teksti na splošno, kot za ta žanr še posebej, predstavljajo diferencirano sestavo in so zato polni simbolike. Celo kronik in analov ni razumeti dobesedno ali pa ne samo, pač pa kot pripoved, ki naj bi pri sprejemnikih vzbudila določene podobe in asociacije – in to so tudi storile.

Podor se je zgodil na področju, ki so ga prepletale stare in pomembne prometne in trgovske poti. Najpomembnejša je bila tako imenovana Schräger Durchgang. Le nekaj kilometrov oddaljene Megvarje so bile že v rimskem obdobju prva postaja nekdanje noriške glavne ceste na današnjem koroškem ozemlju.⁵⁰ Druga povezava, ki se je tudi začela pri Megvarjih tudi že v rimskem času, je potekala skozi Ziljsko dolino. Ta pot je na eni strani vodila čez Mauthen, antični Loncium, in čez Plöcken v Furlanijo. Druga čez Gailberg in se je nato priključila stari prometni poti čez Katschberg in čez Radstädtske Ture.⁵¹

⁵⁰ Pri Thörl-Maglern (Vrata – Megvarje) se je v rimskem času vstopilo na področje notranjega Norika, kar se vidi tudi v Tabuli Peutingeriani, srednjeveški kopiji poznoantičnega zemljevida cest iz zgodnjega tretjega stoletja in z dodatki iz 4. in 5. stoletja. Od tod je tedaj vodila noriška glavna cesta, ki je šla preko Beljaka (Santicum), Krive vrbe (Saloca), Virunuma in Candalicaeje (severno od Friesacha – Brež) in prečkala našo deželo kot t. i. Poševni prehod (Schräger Durchgang), sedlo Neumarktl, Rottenmannske Ture in Phyrn Ovilavo ter dosegla današnji Wels.

O poselitveni zgodovini tega področja tudi: *Archäologischer Atlas von Kärnten*. Hrsg. von Gernot Piccotini unter Mitarbeit von Erich Wappis, Klagenfurt 1989; Hermann Müller-Karpe: Zur Urgeschichte des Gailtales. V: *Carinthia* I, 140 (1950), 125–130; Peter Jablonka: Die prähistorische und römische Siedlung auf der Dert bei Dreulach im Gailtal (Drevlje). V: *Carinthia* I, 177 (1987), 7, 32; Ingrid Jarnig-Tschinderle: *Das Gailtal in der Antike. Siedlungsgeschichtliche Aspekte*. Dipl. A. Klagenfurt 1991; Erwin Wilthum: Siedlungslandschaft im südwestlichen Kärnten. V: *Carinthia* I, 140 (1950), 941–1015; Peter Wiesflecker: Siedlungsentwicklung im Gailtal – eine Skizze. V: *125 Jahre Gailregulierung. Wasserwirtschaft im Wandel der Zeit, Hermagor* 2001, 21–27.

⁵¹ Wiesflecker, Feistritz, 15. Isti, Hohenthurn, 20.

To in pa bližina mesta Beljaka, ki ga je potres prav tako prizadel, je nedvomno pospešilo širjenje poročil o dogodku. Beljak in samostan Podklošter sta bila južni in najpomembnejši zunanji postojanki bamberske škofije, ki je imela do leta 1759 obširne posesti na Koroškem. Tako so prva poročila hitro prišla v južnonemški prostor. Poleg ne docela uradnih poročil bamberskemu škofu, beljaškemu mestnemu gospodu, so predvsem obsežne trgovske povezave z Beljakom, ki so segale od zgornje Italije pa vse do južne Nemčije, prispevale k hitrim vestem o podoru.

Drugi vir so predstavljale redovne skupnosti v deželi. Med njimi in drugimi podružnicami redov so bile povezave tesne. Poročila o dogajanjih v konventu, toda tudi o dogajanju v kraju, so posredovali in jih izmenjevali ter so na tak način prišla v pričevanja duhovnih skupnosti, ki so ležale daleč stran od kraja, kjer so se dogodki dejansko zgodili.⁵² Iz samostana v Podklostru so poročila o dogodku na dan sv. Pavla leta 1348 prišla do benediktinske skupnosti, ki je bila povezana s konventom. Preko vetrinjskega cistercijanskega samostana je vest o potresu in podoru prišla v druge cistercijanske samostane. Tako je poročilo o potresu npr. v analih cistercijanskega samostana v Zwettlu,⁵³ prav tako tudi v kroniki cistercijanske skupnosti Oliva pri Gdansku.⁵⁴ Vsakoletni sestanek generalnega kapitlja tega reda je pospešil razširjanje novic. Poleg benediktincev in cistercijanov so bile na Koroškem tudi druge redovne skupnosti, ki so skrbele za širitev novice v notranjeavstrijskem prostoru. Tako so bili naslovniki iz Koroške izhajajočega poročila multiplikatorji dogodka. Najsevernejša točka, kot jo pozna današnje stanje raziskav, ki je dobila vest o potresu, je cistercijanski samostan v Olivi pri Gdansku, najjužnejša so Firenze, najvzhodnejša izvira iz Miechowa, severno od Krakova, najzahodnejšo pa predstavlja cistercijanski samostan Pairis v Alzaciji.⁵⁵ Resničnost poročil se je s prostorsko in časovno distanco vse bolj izgubljala, neredko so se zlila s poročili o drugih potresih, kot je pokazala Hammerlova.⁵⁶ Podor 24. januarja 1348 je bil »ležerno rečeno« »dobra zgodba«, ki je bila lahko vsebinsko in na-

⁵² O sobratstvu Podkloštra Grabmayer, Arnoldstein, 293–294.

⁵³ *Annales Zwetlenses*. V: *MGH, Scriptores*, zv. IX, ed. von Wilhelm Wattenbach, Hannover 1851, 684.

⁵⁴ Hammerl, Erdbeben 65, 80. Izvleček iz vira pri Neumann, Dobratschabsturz, II, 63, št. 10.

⁵⁵ Hammerl, Erdbeben, 65. O viru iz cistercijanskega samostana Pairis prim. Hammerl, Erdbeben, 76, op. 52 in 80, op. 77.

⁵⁶ Hammerl, Erdbeben, 67.

merno različno prikazana.⁵⁷ Že sam obseg katastrofe nudi predstavljanju širok prostor. Sedem vasi, ki naj bi jih potres in voda uničila, o katerih govori tako imenovana *Kleine Klosterneuburger Chronik*,⁵⁸ je v *Anonymus Leobensis*⁵⁹ naraslo že na 10, v samostanski kroniki *Oliva* pa celo na 32.⁶⁰ Tudi trajanje potresa je naraščalo od okrog ene minute na vse do več dni ali celo več tednov.⁶¹ Še večjo dramatičnost in še večji obseg razdejanja ponujajo poročila o poplavih. Dve milji ozemlja naj bi bilo zajezenega, poročajo *Gesta Bertholdi*,⁶² deset navaja Andreas von Regensburg.⁶³ O prav apokaliptičnih razmerah povodnji govorijo vesti o smrtnih žrtvah. Če piše sodobna *Gesta Bertholdi* o 12 mrtvih v Beljaku,⁶⁴ govori poročilo strassburškega stolnega kanonika o 100 mrtvih, anali cistercijanskega samostana v Pairisu pa o 500 mrtvih.⁶⁵ Toda tudi prostorska bližina kraja ni zmanjševala dramatičnosti dogodka. Anali dominikanskega samostana v Brežah poročajo, da je nesrečo preživela le desetina prebivalstva.⁶⁶

Potres leta 1348 je bil tudi snov, ki se je dala čudovito vgraditi v kronike še zaradi drugega razloga. Konec 15. stoletja je kanonik pri Gospe Sveti Jakob Unrest v svoji *Koroški kroniki*,⁶⁷ ki navaja tudi seznam plemstva, to je mišljeno kot hommage plemstvu dežele, naštel 134 plemiških družin, ki

⁵⁷ Majhen izbor virov je najti pri Neumann, *Dobratschabsturz*, II, 61–63. Seznam več kot 80 omemb pri Till, *Naturereignis*, 549–572.

⁵⁸ *Die Kleine Klosterneuburger Chronik*. V: *Deutsche Chroniken*, Leipzig 1936, 289. Prim. tudi Hammerl, *Erdbeben*, 83.

⁵⁹ *Deutsche Fortsetzung des Anonymus Leobensis*. Hrsg. von Hieronymus Pez. V: *Scriptores rerum Austriacarum*, zv. 1, Leipzig 1721, 968. Izvleček pri Neumann, *Dobratschabsturz*, II, 62, št. 2. Prim. tudi Hammerl, *Erdbeben*, 83.

⁶⁰ Cit. po Hammerl, *Erdbeben*, 83, kot tudi op. 102.

⁶¹ Hammerl, *Erdbeben*, 71.

⁶² Mathias von Nuwenburg: *Gesta Bertholdi Episcopi Argentinensis*. V: *MGH, SRG*, hrsg. von Adolf Hofmeister, Nova series, zv. 4, Berlin 1924–1940, 532–534. Prim. Hammerl, *Erdbeben*, 83.

⁶³ Andreas von Regensburg: *Chronica pontificum et imperatorum Romanorum*, hrsg. von Georg Leidinger. V: *Andreas von Regensburg, Sämtliche Werke*, Aalen 1969, 96–97. Izvleček pri Neumann, *Dobratschabsturz*, II, 62–63, št. 6. Prim. Hammerl, *Erdbeben*, 83.

⁶⁴ *Gesta Bertholdi*, 532–534. Prim. Hammerl, *Erdbeben*, 75.

⁶⁵ Prim. Hammerl, *Erdbeben*, 76, in op. 48 in 52.

⁶⁶ *Annales Frisacenses Continuatio*, hrsg. von Ludwig Weiland. V: *MGH, Scriptores* 24, Hannover 1879, 67. Izvleček pri Neumann, *Dobratschabsturz*, II, 61–62., št., 1. Prim. Hammerl, *Erdbeben* 76, op. 53.

⁶⁷ Jakob Unrest: *Chronik Carinthiacum*. V: *Simon Friedrich Hahn: Collectio monumentorum veterum et recentium ineditorum* I, Braunschweig 1724, 479–536 (odslej Hahn, Unrest).

so izumrle med letoma 1259 in 1490.⁶⁸ Viri, ki jih je uporabil kronist, so bili zelo različne kakovosti. Nekatere od teh družin so vključene le zato, ker se je Unrest oprl tudi na gradove na Koroškem. Za nekatere družine ni imel vedno prav dosti poročati, zato je bil glede njihovega konca povsem odvisen od svoje domišljije. Ker so bila poročila kot »Name und Stam vergangen,⁶⁹ ganz vergangen⁷⁰ ali altes Geschlecht«⁷¹ uporabna samo pogojno, je na zgodovinski oder sem in tja postavil tirolsko deželno vojvodinjo Margaretho Maultasch, dedinjo vojvode Henrika Koroškega, in ji je pripisal uničenje tega ali onega gradu, ki ga je »zerbrochenn ali zubrochn« in s tem pospešila konec kakšne družine.⁷² V primeru podjunskih Wildensteinerjev je Unrest vendarle ponudil drugačno razlago. Njihov sedež, pravi kronist, naj bi porušil »Erdpiben, der gewesen ist nach Christi Gepurdt tausend drew hundert und acht virtzig Jar an Sand Pauls Bekerung.« O samem potresu je poročal: »Derselb Erpiden hat die Stat zu Vlach zurutt und verschutt, das nur zwo Kappeln sind ganz belibn und bestanndn, uns auch an der Geill vie Geschlos, turen, Kirchn und Dorffer mit Lewt und Guet verschuett, dy man nynndert merr gesehn hat.«⁷³

Unrestova *Chronicon Carinthiacon* je bila široko sprejeta⁷⁴ in je prišla v koroško historiografijo 16. in 17. stoletja.⁷⁵ Obenem je tako kot poročilo Paola Santonina ključna – če tako želimo – za časovno najbližji spremem dogodka. Niti Unrest niti njegov sodobnik o dogodku nista posebno

⁶⁸ Peter Wiesflecher: »Hie ist verschriben der Adl in Karnndtn ...« Studien zur Adelsliste in Jakob Unrests Kärntner Chronik mit einem besitz- und familiengeschichtlichen Kommentar zu den Familie des niederen Adels, Staatsprüfungsarbeit IOG Wien 1998. Isti: Zur Adelsliste in Jakob Unrests Kärntner Chronik. Handschriften, Historiographie und Recht. V: Gustav Pfeifer (Hrsg.), *Handschriften, Historiographie und Recht. Winfried Stelzer zum 60. Geburtstag* (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 42, Wien – München 2002), 167–189.

⁶⁹ Hahn, Unrest, 530, 4–6.

⁷⁰ Hahn, Unrest, 532, 9–10.

⁷¹ Hahn, Unrest, 533, 18–19.

⁷² Prim. Hahn, Unrest, 529, 32; 530, 3; 530, 19–21; 530, 22–23; 531, 1–3.

⁷³ Hahn, Unrest, 530, 28–36.

⁷⁴ Christian Kögl: *Text und Überlieferung der Kärntner Chronik des Jakob Unrest nach Wiener Handschriften mit Wiedergabe des Textes und der Varianten*, Geisteswissen. Dipl. Arbeit Wien 1994; Jean-Marie Moeglin: Jakob Unrests Kärntner Chronik als Ausdruck regionaler Identität in Kärnten am Ausgang des 15. Jahrhunderts. V: *Regional Identität und soziale Gruppen im deutschen Mittelalter*. Hrsg. von Peter Moraw, Berlin 1992, 165–191. (Zeitschrift für historische Forschung, Beiheft 14).

⁷⁵ Hieronymus Megiser: *Annales Carinthiae*, Leipzig 1612, zv. 1, 978 in zv. 2, 1730 Prim. Wilhelm Neumann, Michael Gothard Christalnick: *Kärntens Beitrag zur Geschichtsschreibung des Humanismus*, Klagenfurt 1955. (Kärntner Museumsschriften 13.)

izčrpno poročala, bolj o njegovih posledicah. Že konec 15. stoletja so bile o dogodku iz leta 1348 v poročilih glavne značilnosti: razrušene, poplavljene in zasute vasi, cerkve in gradovi. V glavnem pa je izostalo posredovanje apokaliptičnih podob, kar je bilo za konec sveta sicer pričakovati, da bi s tem zbujali slabe slutnje. Z namigom na konec sveta, kolikor mogoče drastično opisovanje dogodka na dan sv. Pavla leta 1348 in še posebno posledic ob tem dogodku, naj bi naredili vtis na goste, kot vemo iz Santoninovega opisa. Predvsem pa je bil 25. januar 1348 primeren, da bi razbremenili samostan, ki je bil vse do razpusta leta 1784 v težkih razmerah, v nekaterih desetletjih v uničujočem personalnem, duhovnem in gospodarskem stanju,⁷⁶ lastne odgovornosti.⁷⁷ To so v samostanu radi in obilno počeli. Tudi samostanski tlačani so bili v tem dobro učljivi šolarji, kadar je bilo treba ta mit nadaljevati in kultivirati.

ADAPTACIJA ALI KORISTNO NADALJNJE OPISOVANJE »APOKALIPSE«

Lep primer mita, ki je nastal o tem kraju, je samostanska kronika, ki jo je 1707 napisal podkloštrski sodnik Johann Heinrich Ainether.⁷⁸ O dogodkih regentstva desetega podkloštrskega opata Floriamundusa je Ainether poročal, da naj bi »na praznik spreobrnjenja sv. Pavla leta 1359 (!) – napačna letnica je bržkone prevzeta iz Megiserjevih *Annales Carinthiae* – Berg vor dem Gesicht gegen Mitternacht durch Ein Erdtbeden zerspaltet herunter gefallen, 17 dorffer, 3 schlösser vndt 9 gottshäuser völlig verschütt.«⁷⁹ Seveda je Ainether to predstavo črpal predvsem iz samostanskega arhiva in pretežno iz hišne tradicije. Videti je, da je bila predvsem slednja tudi tisti vir, ki ga je uporabil opat benediktinskega samostana v Št. Pavlu Albert Reichard tri desetletja pred tem v svojem *Breviarium Historiae Carinthiae*, v katerem je o dogodku iz leta 1348 (datum v nasprotju z Ainetherjem pravičen) poročal o številu porušenih vasi, gradov in cerkva.⁸⁰ Kar pa Ainetherjevo poročilo vendar loči od vseh drugih, je njegov poskus porušene

⁷⁶ Grabmayer, Arnoldstein, 302–301, 305–315, 322.

⁷⁷ Grabmayer, Arnoldstein, 295–296.

⁷⁸ Za pričujočo razpravo sem uporabil rokopis iz Štajerskega deželnega arhiva s signaturo Sig. StLA, Hs 492. Za življenjepis Ainetherja prim. Neumann, Dobratschabsturz, II, 26 sl., citira Jandl, etc.

⁷⁹ StLA, Hs. 492, 9v.

⁸⁰ Albert Reinhard: *Breviarium Historiae Carinthiae*, Klagenfurt 1675, 238. Prim. Neumann, Dobratschabsturz, II, 21.

kraje tudi imenovati. Kje so točno ležali posamezni kraji, pa tudi on ni mogel navesti, prav tako ne imen razrušenih gradov in cerkva, z izjemo zgodovinsko dokazanega Čaškega gradu, »gtschloss« v Podgorju, cerkve Sv. Janeza in še dveh božjih hiš.⁸¹

Wilhelm Neumann je Ainetherjeve podatke natančno preveril in ugotovil, da je podkloštrski grajski sodnik iz časa baroka pravilno identificiral in lokaliziral Mostič (Pruck) in Sv. Janeza,⁸² vsi drugi kraji pa niso prestali zgodovinske presoje in so bili deloma samovoljni pripisi. Ainether je izhajal iz domače podkloštrske tradicije, zanjo je bilo še posebej pomembno, da je dala imena 17 izgubljenim vasem. Poimenovati 17 zasutih krajev je neprimerno bolj učinkovito, kot le navesti samó število. Zahvaljujoč Ainetherju se je mit še naprej gojil in v naslednjih desetletjih so to izkoriščali predvsem za znižanje davka in očuvanje premoženja, kot je dokazal Neumann.

Štiristo let po dogodku, leta 1749, je bil Ainetherjev seznam v okviru davčnih pogajanj sprejet kot *kvazi* veljaven celo s strani države.⁸³ Dogodek o koncu sveta je bil tako vključen v dobroimetje samostana.

Naravnost donosno, če že ne veličastno, se je s tem apokaliptičnim dogodkom dalo argumentirati. Opat Benedikt Knieberger je leta 1737 opozoril komisijo za davek na premoženje deželnih stanov, da »weith aussgebraithe gäntzliche Foundation unter dem berg leyder verschüttet worden,« torej ne morejo uživati »eintziges beneficium foundationis.«⁸⁴ Na zahtevani prispevek cesarski vojni blagajni so leta 1744 odgovorili s pripombo, da je bilo »sieben gotteshaysern und dreyer schlössern ganzliches eingeerdet, vergraben und verschüttet worden.«⁸⁵ »Depolarble Armutsstand«, ki ga je leta 1749 dunajskemu dvoru navedel opat Roman Seepacher naj bi se dal podkrepiti z ogledom mesta podora. Cesarskim uradnikom je bilo »vorgebracht und bejammert, wie dass die sehr gross und weith an dem Geilthal hinauf sich unglückliches Erdböben zerspalten und die ganze Gegend deren Feldern überschüttet, dass seihero alle ihre Grundstücke wegen unfruchtbaren Steinhauften und lauter Versandung nicher recht fruchtbar mehr gemacht werden können.«⁸⁶

⁸¹ StLA, Hs 492, 9v–10r.

⁸² Izčrpno pri Neumann, Dobratschabsturz, II, 57, kot tudi op. 141.

⁸³ Cit. Po Neumann, Dobratschabsturz, II, 58, prim. tudi op. 143.

⁸⁴ Cit. Po Neumann, Dobratschabsturz, II, 58, prim. tudi op. 144.

⁸⁵ Cit. Po Neumann, Dobratschabsturz, II, 58, prim. tudi op. 142.

⁸⁶ Kärntner Landesarchiv (odslej KLA), Franziszeischer Kataster, Katastral-Schätzungselaborat der Steuergemeinde Arnoldstein. Prim. tudi Neumann, Dobratschabsturz, II, 59.

Tudi kasneje, ko je bil samostan razpuščen, se je tam nastali mit nadaljeval in kultiviral, predvsem takrat, kadar so se zavzeli za varčevanje pri davkih nekdanjih samostanskih tlačanov. Pred komisijo, ki je leta 1831 prišla na to področje, da bi uvedla kataster in odmerila davke, so podkloštrski kmetje rekli, da je večji del njihovih površin »am rechten Ufer des Gailflusse bey der im Jahre 1359 (!) erfolgten vulkanischen Explosion des nördlich stehenden Hochgebirges Dobratsch mit Steinmassen überdeckt worden, die gegenwärtig ein niedriges Hügelwer darstellen.«⁸⁷

MIT ALI NOVA UTEMELJITEV IDILE PO »APOKALIPSI«

Poleg pisnih pričevanj, predvsem kronik in analov, poznamo tudi drugo vrsto pričevanj, ki je zakoreninjena v pripovedni tradiciji lokalnega prebivalstva, pri čemer je kontekstualizacija dogodka iz leta 1348 daleč v 20. stoletje izpričana skoraj izključno v ustni obliki. Ta poročila so dveh ravni: prva se omejujejo največ na sporočanje o podoru in na njegove posledice, ki so bile od 15. stoletja posredovane s samostansko tradicijo iz Podkloštra, ta je bila tako rekoč kanonizirana, še posebej poročilo o zasutih vaseh, cerkvah in gradovih. V ustni tradiciji so ta izvajanja praviloma kratka, poleg tega tudi brez navedbe, kje so ti kraji dejansko ali bi lahko obstajali; tesno so se naslanjali na pričevanja podkloštrskih benediktincev. Marsikaj je v ljudska pričevanja o samostanu prišlo kasneje, tako so bile nekatere fare vključene v samostan in s tem je bilo omogočeno menihom dušnopastirsko delovanje.⁸⁸

⁸⁷ Poročila o podoru Dobrača se nahajajo tudi v farni kroniki Gorij na Zilji (Göriach) in Bistrici na Zilji (Feistritz an der Gail). Pisarjem posameznih kronik je bilo tudi naročeno, da so poročali o zgodovinskih dogodkih, ki so se ohranili v ustni tradiciji fare. Podor Dobrača je bil omembe in opisa vreden tudi pri duhovnikih drugih far.

⁸⁸ O tem piše farna kronika Bistrice na Zilji (Liber memorabilium I) »... Ker po podoru Ziljica ni bliskovito narasla in se umaknila, ampak je voda postopoma naraščala, so se prebivalci doline lahko umaknili in nekateri tudi rešili svoje premoženje. Zato je verjetno, da so se tisti prebivalci doline, ki jih je naraščajoča poplava odplavila, naselili blizu goram v dolini in na ta način so mogoče nastale vasi.« Arhiv fare Bistrica na Zilji, Liber memorabilium, I, 28. Bolj apokaliptično se bere opis Mariana, ki je svoje vesti dobil v samostanu Podklošter: »Kar pa je nesrečo naredilo za najbolj dovzetno in čisto nepozabno, je bilo to, da je podor gore zavrl tudi tok Ziljice, silovit izliv tako zadrževane nakopičene vode pa je preplaval vse žive, ki so utonili. Ob tem je izbruhnil še ogenj, pri takšnih tresenjih običajen, ki je še vse preostalo spremenil v pepel ...« Marian, Austria Sacra, cit. po Chronik von Arnoldstein, 22.

Na drugi ravni so poročila bolj konkretna. Tu ni v središču dogodek kot tak, pač pa njegove posledice na konkretni položaj v življenju tamkajšnjega prebivalstva Spodnje Ziljske doline. Stalnica teh pričevanj je velika poplava, poleg tega pa njene posledice, uničenje in zmanjšanje njivskih in travniških površin oziroma temeljita sprememba izrabe tal. Temu se pridružuje beg prebivalstva na planine, nova poselitev in organizacija vsakodnevnega življenja v teh zaostalih področjih.⁸⁹ Zapustitev kmetij je bila posebej tematizirana kot posledica elementarnega podora, ki je bil okrašen tudi z elementi konca sveta. Taka so poročila o poplavi, ki je grozila poplavit *vse živo*, tako da se je bilo moč temu izogniti le z begom. Motiv bega v višje predele najdemo izrecno v poročilu tako imenovane bolzanske kronike iz 16. stoletja, ki o posledicah podora Dobrača med drugim poroča: »derselb erdpidm schut bey Villach ainen perg nider der viel in ain wasser das haist die Geill und verswellet das es hinder sich ausgie und ertranckte dorffer heuser let und guetter wan das volckh floch aus mit leib und gut an das gepurg.«⁹⁰ Kako močan vtis je naredil dogodek, je mogoče razbrati, ker je do danes v avtobiografskih sporočilih, ki izhajajo iz te vse do pred nekaj desetletij večinoma kmečke družbe, še po več kot pol tisočletju tematiziran dogodek o podoru Dobrača. Tak primer smo omenili že na začetku.

⁸⁹ Cit. po Neumann, Dobratschabsturz, II, 62, št. 4, izvleček po originalu, ki je v Univerzitetni knjižnici Innsbruck.

⁹⁰ Pri štehvanju jezdi mladi, neporočeni fantje na neosedlanih, v teh krajih vzgojenih noriških konjih, v diru mimo lesenega droga, na katerem je lesen škaf in ga skušajo razbiti z železno palico. Izvor tega običaja ni jasen. Po lokalni legendi naj bi spominjal na zmagovito obrambo pred turškimi konjeniki, pri katerih je bila po eni verziji turškemu poveljniku odsekana glava, po drugi pa naj bi bil ujet. Po prvi varianti je bila njegova glava natakljena na kol, ob pojezdu naj bi se z udarci po njej še enkrat maščevali oz. maščevanje demonstrirali, kako naj bi bil ubit; po drugi varianti pa naj bi bil ujetnik privezan na kol in v pojezdu ubit z udarci. Štehvanje je morda bolj kopija viteških turnirjev, ki so najprej imeli vzor v rimski *quintani*, to je vojaški vaji v taboru na lesenem, za moža visokem kolu. Srednjeveški dvorni turnir pozna to tekmo v modificirani obliki kot *quintaine*. Takšne »turnirje« poznamo vse do baroka. Pri vrtljaku ali igrah s kočijami naj bi ciljali na gibljive cilje, razporejene lahko tudi v obliki krogov. Takšne predstave najdemo zunaj življenja na dvoru vse do 19. stol. v zgornji Italiji in Istri, sicer omejene na mesta. V Spodnji Ziljski dolini je krajevna tradicija vzreje konj in tovarništva sprejela in modificirala ta zgled viteških turnirjev, ki so v iztekajočem se srednjem veku omogočali udeležbo širšim slojem prebivalstva. Temu so botrovali tudi rituali za plodnost kot tudi želja pokazati pogum pri ravnanju s konji. O tem običaju izčrpno Wiesflecker, Feistritz, 353, 356. Isti: »Bug nam dajte dobr čas«. Das Untergailtaler Kichtagsbrauchtum. V: a Jahr. Brauchtumslieder aus Feistritz / Gail und Umgebung. Gesammelt von Franz Mörtl. Mit volkskundlichen Beiträgen von Peter Wiesflecker, hrsg. von der Singgemeinschaft Oisternig, Klagenfurt 2008, 55–60.

Tako imenovani podor Dobrača je ena od obeh »velikih« zgodb Spodnje Ziljske doline. Druga je štehanje, ki ga do danes vsako leto od maja do septembra prirejajo ob žegnanjih v skoraj vseh krajih doline⁹¹ in ki se v krajevnem tolmačenju nanaša na turške vpade v zadnji tretjini 15. stoletja, ko je bilo kmečko prebivalstvo v glavnem prepuščeno samo sebi pred Turki in je moralo poskrbeti za lastno obrambo, po lokalni tradiciji tudi uspešno.

V »veliko« zgodbo, o podoru in njegovih posledicah, so bile ščasoma vključene tudi gospodarske danosti tega dela doline. Nastanek obširnega močvirja na dnu doline z njegovimi kislimi travniki, katerih seno ne ustreza govedoreji in je zato utemeljilo še danes uspešno konjerejo,⁹² so razlagali z zastojem Zilje. V pripovedih je podor povzročil nastanek jezera, ki je imelo ogromne dimenzije. Tako naj bi segalo do Šmohorja, vodna masa pa naj bi segala 30–40 metrov in še više. V lokalni tradiciji naj bi vrh zvonika podružnične cerkve v Smrčah pri Čajni, ki stoji na hribčku, kazal točko, do koder so segale narasle vode.⁹³

⁹¹ Klein Herbert: Der Saumhandel über die Tauern. V: *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde* (1950), 37–114; Wiesflecker, Feistritz, 268–278. Isti: »Da draussen in Frohnleiten« – Untergailtaler Bauern als Säumer und Fuhrleute. V: a Jahr. *Brauchtumslieder aus Feistritz / Gail und Umgebung*. Gesammelt von Franz Mörtl. Mit volkskundlichen Beiträgen von Peter Wiesflecker, hrsg. von der Singgemeinschaft Oisternig, Klagenfurt/Celovec – Wien/Dunaj – Ljubljana/Laibach, 2008, 117–122. Isti: Ziljski furmani. Konjereja kot glavni vir dohodkov ziljskih kmetov od poznega srednjega veka do konca 19. stol. / Die Gailtaler Fuhrleute: Die Pferdezeit als Haupteinnahmequelle der Gailtaler Bauern von der Frühen Neuzeit bis ins ausgehende 19. Jahrhundert. V: *Koledar Mohorjeve družbe* 2009, Klagenfurt/Celovec – Wien/Dunaj – Ljubljana/Laibach 2008, 78–85.

⁹² V farni kroniki Gorij (Göriach) (Liber memorabilium I), ki se začne s 1. septembrom 1820, je večstransko poročilo o podoru Dobrača, to (pretežno) temelji na članku, ki je izšel 19. avgusta 1815 v *Carinthii*. Farna kronika pripominja »... voda naj bi dosegla znatno višino, da je v Smrčah (Emmersdorf), podružnični cerkvi Št. Jurija v Zilji, segala do zvonov v zvoniku, kar pa se vendar zdi komaj verjetno, že če pomislimo, da cerkev stoji na vzpetini.« Archiv der Pfarre Gariach, Liber memorabilium I, 7. Tudi farna kronika Bistrice na Zilji (Liber memorabilium, neoštevilčeno) vsebuje to poročilo. Pisec se vendar omejuje s tem, da bi tedaj cerkev utegnila stati v vasi. Prim. tudi Michor, Feistritz, I, 5.

⁹³ Prebivalci Bistrice na Zilji še danes označujejo podružnično cerkev Marije Magdalene, ki stoji na rudniškem travniku, kot mesto božje službe. Današnja stavba je sicer poznogotška, zgrajena 1522. Ob vizitaciji 1853 je bilo zapisano, da se v zgradbi dá letnica 1238 jasno razbrati. Prav gotovo ima današnja cerkev starejšo stavbo, ker je bilo zanj 5. novembra 1501 v Rimu izdano dovoljenje za maševanje. Prim. Wiesflecker, Feistritz, 152–153; KLA, A: Wasserleonburg, Urkunde št. 311, ADG (Archiv der Diözese Graz), Alte Pfarrakten Feistritz/Gail, K.1.

Dejansko se zdi, da cerkev v Bistrici na Zilji v prvih mesecih po potresu ni bila uporabna. Morda je niso več uporabljali, kot poroča lokalna tradicija. Ponovna posvetitev oz. nova posvetitev na drugem mestu je bila 1. junija 1349, ko jo je posvetil generalni vikar oglejskega patriarha. Prvi junij 1349 je bil binkoštni ponedeljek, od takrat je v Bistrici sejem. KLA, A. Wasserleonburg, Urkunde št. 292. Prim. Wiesflecker, Feistritz, 120.

Nezadostne in s poplavami ogrožene njivske in travniške površine v dolini so v visokem srednjem veku povečali s krčenjem na planinah in hribovskih terasah, kar je omogočilo razširitev uporabnih kmetijskih površin do 1.000 metrov nad morjem. V lokalni tradiciji je bilo to povečanje seveda povezano s podorom. Tam postavljene koče in manjša zidana gospodarska poslopja, ki so jih postavili za spravilo sena in tudi za prezimovanje živine, so v lokalni tradiciji prav tako posledica dneva sv. Pavla iz leta 1348. Ne dneve, tedne ali mesece, temveč leta naj bi morali ljudje tam prebiti, preden se je bilo mogoče vrniti v dolino. V pripovedi se je pokazala podoba vaše skupnosti, ki si je organizirala življenje na planini, medtem ko je čakala na umik vode iz doline. Namesto zapuščenih kmetij so nastale majhne koče in hlevi na planinskih travnikih. Kot nadomestilo za polja v dolini so iztrgali poljske in travniške površine gozdovom. Na mestu razrušene farne cerkve v Bistrici na Zilji je služila za mesto bogoslužja kapela,⁹⁴ ki se ji je pridružilo celo pokopališče, nekdanja ograja naj bi bila takrat še pod vodo, kot skuša prepričati, da je to verjetno, zapis v farni kroniki iz 80. let 19. stoletja.⁹⁵ V tistih krajih, kjer ni mogoče nobene sakralne stavbe poimenovati za kraj božje službe ali spomina na mrtve, se skuša podkrepiti življenje v hribih z opombo na ledinska imena, kot recimo »dušni dom« – ki naj bi predstavljala mesto pokopa iz let po 1348.⁹⁶

Nedvomno se pri tem povezujejo v »veliko zgodbo« opisi kmečkega dela na gorskih travnikih, ti opisi segajo globoko v 20. stoletje ter so povezani s potresom in posledicami podora. Dogodek konca sveta v dolini je v izročilu uničil idilo. Vendar je bil obenem s tem ustvarjen nov prostor za življenje in delo v planinah ter odkrita je bila nova idila. Omembe vredno je, da v posameznih spominih zavzemajo veliko prostora prav poročila o košnji in žetvi⁹⁷ v planinah in so opisana kot tisti del kmečkega življenja,

⁹⁴ Archiv der Pfarre Feistritz/Gail, Liber memorabilium I, tu nepaginirano, opis cerkve Marije Magdalene. ADG, Alte Pfarrakten Feistritz/Gail, K. 1.

⁹⁵ Ta livada se razteza na rudniškem travniku nad Blačami v Zilji (Vorderberg). Vsa površina se imenuje Ravna (Rauna) Vse do pogoditve so bile jasno vidne sledi njiv. Prim. Wilhelm Millonig: Vorderber – Von »Maria im Graben« bis zur Gail. V: *St. Stefan im Gailtal. Natur – Kultur – Geschichte einer Kärntner Landgemeinde*, St. Stefan im Gailtal 2000.

⁹⁶ Prim. o tem poročila v seriji »Tako smo živeli« objavljenih spominov o življenju koroških Slovencev, tudi Tako smo živeli 7 (1999) 36–38 in (2003) 244–246.

⁹⁷ Leta 1974 umrla kmet iz Bistrice je v svojih spominskih zapisih takole opisal delo na rudniškem travniku v času njegove mladosti: »Zvečer smo krave zaprli v stajo. Potem smo jih pomolzli. Potem smo na odprtem ognju skuhati večerjo. Po opravljenem delu so prišli mladi in tudi starejši ... Vsak dan smo molili rožni venec. Na skednju nas je vedno spalo več ... Punce, bile so dekle, so pregovorile T., da je prinesel harmoniko, saj je bila

ki je sicer zahteval več telesnega napora, obenem pa je bil to vendar čas relativne svobode, zato dobrodošel, saj so bili v določenem pogledu odmaknjeni očem vaške skupnosti.

Prav takšni večeri v planinah, ko so sedeli pri odprtem ognju, so vabili k pripovedovanju zgodb; in tiste o letu 1348 so se dale še posebej dobro pripovedovati. Celo danes se skuša ob pogledu na impresiven gorski masiv Dobrača sem in tja opozoriti na tiste davne prednike, ki so s pogledom na to goro nekoč imeli »pred očmi konec sveta.«

Prevedel Franc Rozman

THE MYTH AND THE ARCHETYPE OF THE END OF THE WORLD – THE ROCKSLIDE OF DOBRATSCH IN 1348 AND ITS POSITION IN WITHIN THE COLLECTIVE MEMORY OF THE GAILTAL

Summary

The topic of the lecture is the varying perception of a rockslide caused by an earthquake in the area of Dobratsch, an up to 2166 m high mountain massif, on January 25, 1348. The cave material blocked the main river Gail, damming it up. As a consequence, two settlements in the valley plain, among them the seat of an ancient parish had to be abandoned.

To this day, the rockslide of Dobratsch has a special position within the public history of the Gailtal. The local collective memory features a certain archetype of the apocalypse associated with this natural disaster. This archetype, which locally developed since the Late Middle Ages, brings to mind popular end time visions by taking up features commonly associated with such visions, like earth quakes, rockslides and flood waves, or flooding and devastated landscapes.

Since the 15th century, narratives of the loss of goods and subjects allegedly caused by the earthquake were especially circulated by the monastery Arnoldstein. Although the economic position of the monastery was unsettled by the earthquake and the following rockslide, the natural disaster in fact had no seriously adverse effects on the development of Arnoldstein and its surrounding area. Yet, the impacts of the earthquake were locally distended in such a way as to allow the monastery leadership to shift off the responsibility for the difficult, at times even disastrous spiritual and economic situation as well as the staff problems of the monastery until its closing (1784).

In the Middle Ages, the news of an earthquake was not only connected to the conception of an elemental natural phenomenon, but also to one of a divine judgement and the harbingers of the apocalypse. In the case at hand, the spatial proximity to Villach, the important city of trade and transport which itself was not affected by the earthquake, certainly was conducive to the circulation of the news. With increasing distance of space and especially time, however, the reports of the event increasingly deviated from the historical reality and were frequently conjoined with reports of other earthquakes.

nedelja. Začel se je hec. Najprej se je kuhalo. Na primernem mestu so se zbrali skoraj vsi. Veselo je moralo biti. Potem se je začelo. Veliko se je pelo in plesalo. Tega večera pa se ni molilo.« Kopija zapisa v osebni arhivu avtorja.

In addition to the written records, another form of tradition established itself in the narrative tradition of the local community. These predominantly oral records cover two levels. The first level mainly comprises the news of the rockslide and its impact, as passed on and canonised by the tradition of the monastery of Arnoldstein since the early 15th century. On a second level, the narrative of the natural disaster was passed on considering its negative effects on the lives of the local population in the Unteren Gailtal at the time. The consistent element in these records are the massive flooding, the damages and the diminution of crop- and grassland, as well as the exodus of the locals to certain mountain ranges, the establishment of new settlements and the organisation of everyday-life in the new places of refuge. The narratives about life and work in these areas merged with the momentous story of the earthquake and the subsequent rockslide to one 'grand story', in which the valley's idyll was destroyed by the apocalyptic event. At the same time, however, the newly opened up living and working environment in the mountain was perceived and portrayed as a new idyll.

MYTHOS UND ENDZEITARCHETYPUS. DER DOBRATSCHABSTURZ DES JAHRES 1348 IM KOLLEKTIVEN GEDÄCHTNIS DES UNTEREN GAILTALS

Zusammenfassung

Der Beitrag behandelt die unterschiedliche Rezeption eines Bergsturzes, den ein Erdbeben am 25. Jänner 1348 im Bereich des Dobratsch, einem bis zu 2166 m hohen Bergmassiv in Kärnten, ausgelöst hatte. Das Bruchmaterial führte vorerst zu einer Sperre des Hauptflusses Gail, deren Wasser sich aufstaute. In Folge mussten zwei Siedlungen in der Talsohle, darunter der Sitz einer Urfarre aufgegeben werden.

Dieses Ereignis nimmt in der Erinnerungskultur des Gailtales bis heute einen besonderen Platz ein. Das lokale kollektive Gedächtnis bietet dabei einen sehr speziellen, im Zusammenhang mit diesem Naturereignis seit dem Spätmittelalter vor Ort entwickelten „Endzeitarchetypus“, der, der an bekannte Endzeitvorstellungen und -stereotype heranreicht, indem er sich deren Beiwerk – Erdbeben, Bergstürze, Flutwellen, Überschwemmungen, devastierte Landstriche – bediente. Ab dem 15. Jahrhundert sollten insbesondere das Kloster Arnoldstein die angeblichen, ihm durch das Erdbeben entstandenen Verluste an Gütern und Untertanen im Besonderen tradieren, obwohl Erdbeben und Bergsturz die ökonomische Position des Klosters zwar gestört, jedoch die Entwicklung von Kloster und Umland auf Dauer nicht wirklich beeinträchtigen hatten können. Die Auswirkungen wurden vor Ort jedoch in einer Art und Weise dimensioniert, durch die die bis Aufhebung des Kloster (1784) schwierige, mitunter sogar desaströse personelle, spirituelle und ökonomische Lage des Klosters außerhalb der eigenen Verantwortlichkeit verortet werden konnte.

Im Mittelalter verband sich mit Mitteilungen über Erdbeben nicht nur die Vorstellung von einem elementaren Naturereignis, sondern auch die eines göttlichen Strafgerichts bzw. der Vorboten der Apokalypse. Im konkreten Fall hat die räumliche Nähe zur bedeutenden Handels- und Verkehrsstadt Stadt Villach, die durch das Erdbeben selbst betroffen war, die Verbreitung der Nachrichten zweifelsohne gefördert, wobei mit räumlicher und vor allem zeitlicher Distanz sich diese Berichte jedoch immer mehr von der historischen Wahrheit entfernten und nicht selten mit solchen über andere Erdbeben verschmolzen.

Neben der schriftlichen Überlieferung können wir eine zweite Form der Überlieferung feststellen, der in der Erzähltradition der lokalen Bevölkerung verankert ist. Diese überwiegend mündlichen Berichte umfassen zwei Ebenen. Die erste beschränkt sich weitestgehend

auf die Mitteilung des Bergsturzes und die unmittelbaren, seit dem frühen 15. Jahrhundert durch die Arnoldsteiner Klostertradition überlieferten und gleichsam kanonisierten Auswirkungen. Auf einer zweiten Ebene stehen die Folgen des Naturereignisses für die konkrete Lebenssituation der damaligen Bevölkerung im Unteren Gailtal im Mittelpunkt. Grundkonstanten dieser Überlieferung sind die große Überflutungen, die Zerstörung und Reduktion von Acker- und Wiesenflächen. Dazu kommen als weitere Elemente die Flucht der Bevölkerung auf einzelne Höhenzüge, die Anlage neuer Siedlungen und die Organisation des Alltags in diesen Rückzugsgebieten. Die Schilderungen vom Leben und Arbeiten in diesen Rückzugsgebieten verbindet sich mit dem wirkmächtigen Ereignis des Erdbebens und des Bergsturzes zu einer „großen Geschichte“, in der das endzeitähnliche Ereignis die Idylle im Tal zerstört. Zugleich wird jedoch der dadurch erschlossene neue Lebens- und Arbeitsraum im Berg als neue Idylle empfunden und geschildert.

Josip Hutter z vidika družbene odgovornosti

Borivoj Breže*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 929Hutter J.
33:94(497.412)"19"

Borivoj Breže: Josip Hutter z vidika družbene odgovornosti. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 84=49(2013), 4, str. 28–70

Prispevek podaja izhodišča za nadaljnjo, bolj poglobljeno obravnavo Josipa Hutterja s področja družbene odgovornosti. V ta namen so za dokazovanje Hutterjevega socialnega čuta navedeni primeri iz pisnih virov, zapis ustnih pričevanj pa širi in potrjuje védenje o osebnosti, ki je uspeh ni prevzel. Primerjave z znanimi tovarnarji iz avtomobilske industrije prikazujejo Hutterja kot neproblematičnega tako glede svetovnega nazora kot značaja in védenja. Na koncu se izpostavi potreba po izdelavi monografije o Hutterju.

Ključne besede: Josip Hutter, družbena odgovornost, socialni čut, tovarnar, solidarnost, skromnost, osebnost, najvišje plače

1.01 Original Scientific Article
UDC 929Hutter J.
33:94(497.412)"19"

Borivoj Breže: Josip Hutter from the Social Responsibility Perspective. Review for History and Ethnography, Maribor 84=49(2013), 4, pp. 28–70

The treatise provides basis for further, more in-depth research on Josip Hutter in the field of social responsibility. In order to prove Hutter's social sense, numerous written sources are presented and a record of oral testimony expands and confirms the knowledge of a personality, which wasn't corrupted by success. Comparisons with important car industry factory owners show Hutter as unproblematic from the worldview perspective as well as from the point of view of his personality and manners. In the end of this treatise the need for a comprehensive monograph on Josip Hutter is presented.

Key words: Josip Hutter, social responsibility, social sense, factory owner, solidarity, modesty, personality, highest salaries

* Mag. Borivoj Breže, univ. dipl. ing. met. in metal., višji kustos za tehniško dediščino v pokoju, Ulica heroja Staneta 14, 2000 Maribor, Slovenija, borivojbreze1@gmail.com

Prof. dr. Zbigniew Klos je v Mariboru na 7. mednarodni konferenci o družbeni odgovornosti (9. 3. 2012), ki jo je že osmo leto zapored organiziral mariborski Inštitut za raziskovanje družbene odgovornosti IRDO, v svojem referatu¹ predstavil medvojne poljske² in češke³ družbeno odgovorne kapitaliste. Po predavanju so ga prisotni dopolnili, da je imel tudi Maribor med obema vojnama podjetnika, Josipa Hutterja, ki bi veljal po današnjih merilih za izrazito družbeno odgovorno osebnost. Avditorij je to z odobravanjem sprejel.

Josip Hutter, v nadaljnjem besedilu samo Hutter, je bil po današnjih merilih izrazit primer družbeno odgovornega podjetnika, čigar vodenje podjetja bi ustrezalo standardom,⁴ na primer ISO 26000, bil pa je tudi sicer družbeno odgovorna osebnost v širšem smislu.

Pričujoči sestavek se osredinja predvsem na vedenje o Hutterju, ki se je ohranilo do današnjih dni, ko je velika večina možnih relevantnih pričevalcev že nekaj desetletij pokojna. Druga generacija njihovih potomcev pa ve povedati o tovarnarju le to, kar so si ga zapomnili iz razgovora odraslih. O njegovem delu in liku se šele od začetka devetdesetih let dalje pojavljajo pogostejši zapisi, vendar bo treba še marsikaj raziskati.

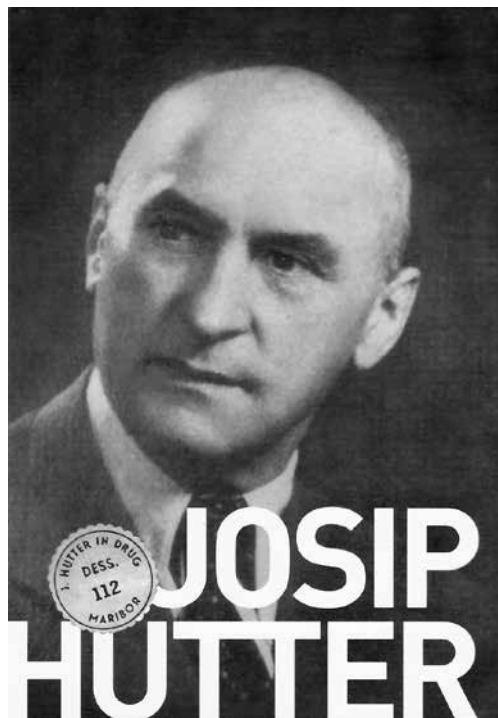
V kolektivnem spominu, kolikor ga je še ostalo oziroma kolikor se je prenesel na mlajše generacije, prevladuje mnenje, da je bil Hutter tovarnar z velikim socialnim čutom. Nekaj pa je tudi takšnih, ki menijo, da je bil hladen računar in je hotel svojim zaposlenim izboljšati pogoje za delo ter življenje le zato, da bi jih motiviral za delo in odvrnil od izražanja nezadovoljstva. Mnenj, ki ga prikazujejo izrazito v slabi luči, je moč najti le v določenih arhivskih zapisih, teh je sicer malo, vendar jih ne gre prezreti, saj so zanimiva predvsem kot odsev takratnega časa, manj Hutterja kot osebnosti. Torej: o Hutterju je mogoče razpravljati kot o podjetniku s socialnim čutom in tudi sicer plemenitem človeku ali kot o podjetniku, ki se je za razliko od skoraj vseh drugih zavedal, da lahko prinaša največji dobiček na daljši rok le zadovoljen delavec. Drugih alternativ zanj ni bilo.

¹ Klos, *Shaping ...*, v: »Inoviranje kulture ...«, zbornik prispevkov, zgoščenka (CD).

² Prav tam, 3 Wedel Case, str. 3–4.

³ Prav tam, 3 Bata Case, str. 4–5.

⁴ 3. *CSR-standards ...*, str. 3–5. V: Dankova, Valeva: *Understanding ...*: V: »Izobraževanje in ...«, zbornik prispevkov, zgoščenka (CD).

Slika 1: Razglednica Umetniškega kabineta Primoža Premzla s Hutterjevo portretno fotografijo in z nalepko s kataloga vzorcev blaga. (Elektronska obdelava: mag. Gerhard Angleitner.)⁵

KRATEK ŽIVLJENJEPIS

Predstavitev Hutterjevega podjetja je najti v virih in literaturi, manj je življenjepisov, pa še ti so – razen obširnejšega opisa – v monografiji o njegovih socialno zastavljenih gradnjah⁶ in v prispevku iste avtorice, objavljenem v koledarskem zborniku,⁷ zastavljeni na kratko tako, da je življenjska pot Hutterja, prav tako njegovih najbližjih, podana le v osnovnih obrisih.⁸ Večina tovrstnih življenjepisov je nastala po letu 2000. Dokaj podrobno je

⁵ Upokojeni višji predavatelj Fakultete za elektrotehniko, računalništvo in informatiko FERI, Univerza Maribor UM.

⁶ Ferlež, *Josip Hutter in ...*, str. 13, in str. 81–87.

⁷ Ferlež, *Josip Hutter in njegova mariborska ...*, str. 176–186. V: *Koroški ...*

⁸ Ajdinovič, *Josip Hutter ...*, str. 5, Grabeljšek, *Socialnogospodarski ...*, str. 529–530, op. 2. V: *Mesto in ...* Ferlež, *Josip Hutter, tekstilni ...*, str. 94–95. V: Ferlež, *Nemci v ... Špelec, Josip Hutter (1889–1963)*, str. 42. V: *Srce in ...*

opisal mariborsko življenje Hutterja in njegove družine v Mariboru njihov bivši družinski zdravnik v intervjuju⁹ leta 1991.

Da lahko razumemo Hutterja kot podjetnika in kot družbeno odgovornega človeka, je treba podati v osnovnih obrisih njegov življenjepis.

Rodil se je 19. 3. 1889 v Donji Brigi blizu Kočevja v družini kočevskih Nemcev, ki je imela deset otrok.¹⁰ Po končani ljudski (osnovni) šoli je opravil dva razreda gimnazije (državne realke), nato pa še tri razrede meščanske trgovske šole.¹¹ V I. svetovni vojni se je boril v Karpatih in v Italiji.¹² Po koncu vojne se je v Ljubljani poročil s Slovenko Elizabeto Hribar, po domače Betko. Svojo kariero bi lahko nadaljeval v Ljubljani, kjer je začel kot trgovski pomočnik,¹³ vendar se je odločil, da odide v Maribor, kjer je 5. 7. 1922¹⁴ ustanovil manufakturo, 10. 2. 1926¹⁵ pa še industrijsko podjetje *Hutter in drug*.¹⁶ Ob začetku je imel zaposlenih 360 ljudi, leta 1940 pa že 1.600. *Osnovni kapital podjetja je znašal 3 milijone dinarjev in se je do leta 1939 zvišal na 52 milijona dinarjev*, pri čemer je bilo 52 % domačega kapitala, 48 % pa avstrijskega.¹⁷ V poznih tridesetih letih je postal največji mariborski tekstilni industrialec. Njegov partner, vendar le kot deležnik vloženega kapitala, je bil Avstrijec Poche, sicer je Hutter vodil vse posle sam.

Hutter je leta 1937 zgradil za svoje zaposlene delavsko kolonijo dvajsetih družinskih hišic za štirideset družin na Pobrežju, v letih od 1940 do 1944 pa po projektih priznanih arhitektov Jaroslava Černigoja in Aleksandra

⁹ Zaveršnik, *Vzor ...*, v: 7D 20, 1991, 33, 21. 8., str. 16–17.

¹⁰ Ferlež, *Josip Hutter in ...*, str. 81, op. 3.

¹¹ Ajdinovič, *Josip Hutter ...*, str. 5.

¹² Ferlež, *Josip Hutter in ...*, str. 13. Avtorica je najverjetneje povzela po pričevanju Josipa Hutterja ml., ki ga tudi sicer navaja kot pričevalca. Možno je, da se je Hutter res boril na ozemlju Italije po preboju soške fronte pri Kobaridu oktobra/novembra leta 1917, imenovanem Čudež na Kobaridu, po katerem so avstro-ogrske enote prodrle globoko v severno Italijo. Ni pa mogoče izključiti tudi tirolske fronte, ki je segala preko Dolomitov in Južne Tirolske do tromeje med Švico, Italijo in Avstro-Ogrsko, kjer je potekalo najzahtevnejše bojišče I. svetovne vojne.

¹³ Zaveršnik, *Vzor ...*, v: 7D 20, 1991, 33, 21. 8., str. 17.

¹⁴ Kresal, *Tekstilna industrija ...*, str. 109. Tudi: *Mesto in ...*, str. 266.

¹⁵ Kresal, *Razvoj tekstilne ...*, str. 105, doktorska disertacija. Tudi: Kresal, *Tekstilna industrija ...*, str. 109.

¹⁶ Polno ime podjetja: *avgusta 1930 so podjetje preimenovali v Hutter & drug prva domača tvornica klotov in silkov in tvornica hlačevine v Mariboru. Maja 1937 so imenu in dejavnosti podjetja dodali še tvornica sukanca za šivanje*. V: Vodopivec, *Podjetništvo v ...*, str. 52, diplomska naloga.

¹⁷ Kresal, *Tekstilna industrija ...*, str. 109.

Deva še prvi blok v Mariboru, monumentalno zgradbo, eno najbolj prepoznavnih zgradb v Mariboru, v kateri je 141 stanovanj.

Avgusta leta 1945 so ga na ideološko režiranem procesu obsodili zaradi veleizdaje na 5 let odvzema svobode s prisilnim delom, mu zaplenili celotno premoženje, povrh tega je izgubil volilno pravico. Kazni s prisilnim delom ni odslužil do konca, so pa mu odredili delo v delovnem taborišču, nato pa je moral sprejeti delo v tekstilni tovarni v Celju,¹⁸ po drugem viru¹⁹ pa je bil nekaj časa zaposlen kot skladiščnik v Celju, nekaj mesecev pa tudi v Ljubljani. Na začetku petdesetih let se je z dovoljenjem oblasti z ženo Betko odselil v Innsbruck v Avstrijo, kjer je 26. 4. 1963 umrl.

Njun sin Josip mlajši, najmlajši od njunih treh otrok, je šel v Avstrijo že leta 1948, da bi nadaljeval šolanje. (Glej pričevanje pod (6).) Kasneje je zaživel na Nizozemskem kot uspešen poslovnež. Občasno se vrača v Maribor. Kot dedič²⁰ je blok, ki ga je zgradil oče, ob denacionalizaciji prodal Mestni občini Maribor (MOM) za osem milijonov tedanjih nemških mark, čeprav ga je sodni cenilec leta 1993 ocenil za približno 19 milijonov.²¹ Podal je zanimiva pričevanja o svojem očetu, 8. 2. 2009²² pa se je v Umetnostni galeriji Maribor (UGM) udeležil predstavitve monografije o gradnjah svojega očeta.

JOSIP HUTTER KOT INDUSTRIALEC

Josip Hutter ne velja samo za enega največjih in naposled tudi največjega industrialca v tekstilni stroki v Mariboru v letih pred drugo svetovno vojno, ampak tudi za najbolj tehnološko razvitega. Proizvajal je za drugo polovico dvajsetih let in za trideseta leta zahtevnejše vrste blaga, to pa je pomenilo sicer višje stroške, posledično znatno višjo prodajno ceno ali kot bi se izrazili danes, njegovo blago je imelo višjo dodano vrednost. Prav zato si je Hutter lahko privoščil plačevati svoje zaposlene precej višje kot vsi drugi proizvajalci v Mariboru, Sloveniji in tudi v Jugoslaviji. Začel je s

¹⁸ Tri enaka besedila: Ferlež, *Josip Hutter in ...*, str. 19, op. 19, Žajdela, Prezrti mariborski ..., v: *Demokracija* 14, 2009, 13, 26. 3., str. 42–44 in Grabeljšek, *Socialnogospodarski ...*, str. 529–530, op. 2, v: *Mesto in ...*

¹⁹ Zaveršnik, *Vzor ...*, v: *7D* 20, 1991, 33, 21. 8., str. 17.

²⁰ Basle, Dediči ..., v: *Manager* 13, 2007, 3, marec, str. 39.

²¹ Gerovac, Darilo ..., v: *Manager* 13, 2007, 3, marec, str. 39.

²² V UGM je bila na ogled od 22. 1. 2009 do 22. 2. 2009 fotografska razstava Matjaža Wenzla z naslovom HK. Veliki črki pomenita začetnici *Hutterjeva kolonija*. Fotografije prikazujejo hiše v tej koloniji, ki so močno spremenjene zaradi preureditev, ki jih je zahteval čas.

proizvodnjo hlačevine, ki je prinašala tedaj soliden zaslužek,²³ nadaljeval pa je s proizvodnjo bombaža, klota²⁴ in svile.

Nagel razvoj in širjenje proizvodnih področij nazorno prikazuje naslednji tloris z vrisanimi letnicami postavitve obratov:

Slika 2: Razvoj tekstilne tovarne Josip Hutter v Melju v letih 1926–1940, tloris v merilu 1:1.000, leto: 1940. PAM, fond: Zavod za urbanizem Maribor ZUM, AŠ 4, list 77. (Elektronska obdelava: mag. Gerhard Angleitner.)

V predvojnem Mariboru se je govorilo, da je Hutter najbolj obogatel s proizvodnjo klota po atentatu na kralja Aleksandra v Marseillu leta 1934, ko je bilo treba šivati žalne zastave, pregrinjala in zastore. (Glej pričevanje pod (7).)

²³ Hutter je bil najpomembnejši proizvajalec hlačevine v Jugoslaviji. V: Kresal, *Tekstilna industrija ...*, str. 157.

²⁴ Klot: [angl. cloth, tkanina, sukno] gosto tkanina, največkrat črna, svetlikajoča se tkanina v atlasovi vezavi za podloge in delovne halje. V: *Veliki slovar ...*, str. 577.

Osnovne podatke, kot so *število vreten* v predilnici in *število statev* v tkalnici, ki kažejo na velikost proizvodnje, je najti že v predvojni,²⁵ vedno pogostejše pa tudi v povojni literaturi.²⁶

Tudi Hutterjevi proizvodni prostori so vzor industrijske arhitekture. Res je, da je že sama tehnološka narava proizvodnje zahtevala dobro zračnost, določeno stopnjo vlažnosti, prostornost in ne nazadnje razsvetljenost, vendar tudi zunanost zgradb in urejenost prostora okrog njih dokazujejo, da je skrbel tudi za počutje svojih zaposlenih, to pa dokazujejo tudi fotografije zelenic z nasadi in s klopmi med delovnimi halami.²⁷ Do danes so se ohranile fotografije strojev, razporejenih drug za drugim ali drug ob drugem po delovnih halah. O industrijski gradbeni arhitekturni dediščini Hutterjevih hal in njegove delovne pisarne še dandanašnji ni nobene študije.²⁸

Glede varstva pri delu je Hutterjevo podjetje slovelo kot vodilno, in sicer ne samo v Mariboru, ampak tudi v celotni kraljevini Jugoslaviji,²⁹ prav tako glede higiene: *vsak delavec³⁰ se je moral, preden je prišel na delovno mesto, preobleči v delovno obleko, po končanem delu pa stuširati in znova preobleči.*³¹

Hutter je veljal tudi za zelo inovativnega, vendar v tehnološkem smislu za samo proizvodnjo o tem (še) ni najti dokumentacije. Njegov čut za tehnološko inovativnost je danes znan predvsem v prenašanju industrijskih tehnoloških rešitev na področje stanovanjske izgradnje. Tako je na dvorišču Hutterjevega bloka deloval sistem za uporabo vodne pare za sušenje perila. (Glej pričevanje pod (8).)

²⁵ *Gospodarske in ...*, str. 90–93. Brošura s predstavitvijo uspešnih mariborskih meščanov, tudi tovarnarjev.

²⁶ Študija o razvoju in stanju mariborske industrije (Kržičnik, *Gospodarski razvoj ...*, str. 103–104), doktorska disertacija o razvoju slovenske tekstilne industrije (Kresal, *Razvoj tekstilne ...*, str. 105–106) in njena natisnjena inačica (Kresal, *Tekstilna industrija ...*, str. 407), po letu 2000 pa tudi diplomska naloga (Vodopivec, *Podjetništvo v ...*, str. 52) in arhivski katalog (*Mariborska tekstilna ...*, sign.: PAM/0874. V: Vodnik ..., str. 686–687).

²⁷ Ferlež: *Josip Hutter in ...*, str. 23, 24 (spodnja fotografija) in str. 82.

²⁸ Preverjeno aprila 2013 na Katedri za industrijsko arhitekturo na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani in na mariborski območni enoti Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije ZVKDS OE Maribor.

²⁹ Franjo Baš, *Gospodarske in ...*, str. 93.

³⁰ V tekstilni industriji je zaposlenih veliko žensk, v obratih kot so predilnice in tkalnice celo prevladujejo, zato bi bil bolj umesten izraz *delavstvo* ali *zaposleni*. Odstotek ženske delovne sile v Sloveniji je leta 1930 znašal 68 %, se pa je do leta 1940 znižal na 63 %. V: Kresal, *Tekstilna industrija ...*, str. 193.

³¹ Zaveršnik, *Vzor ...*, v: 7D 20, 1991. 33, 21. 8., str. 17.

Hutter je bil svojstven zlasti v Mariboru tudi po tem, da je upravljal svoje podjetje sam brez družabnika. (Glej Kratek življenjepisa.) Delu za svojo tovarno se je posvečal tudi izven običajnega, rednega delovnega časa. (Glej pričevanje pod (8).) V obratih je bil neposredno prisoten že navsezgodaj. (Glej pričevanja (5), (6) in (9).) V tem je bil podoben velikim industrialcem, kot so bili avtomobilski industrialci Henry Ford, Giovanni Agnelli in Louis Renault. (Glej primerjave pod Hutter kot družbeno odgovorna osebnost.)

HUTTERJEVO DELOVANJE ZA IZBOLJŠANJE DELOVNIH IN ŽIVLJENJSKIH POGOJEV ZAPOSLENIH

O njegovih dobrih delih, predvsem za pri njem zaposlene in za njihove svojce ter tudi v širšem smislu, obstajajo tako zapisana pričevanja kot tudi konkretni številčni podatki.

Lahko jih uvrstimo v seznam.

Na prvo mesto velja postaviti mesečne zaslužke, ki so leta 1935 znašali že nad 700 dinarjev, kar ga je, kot je razvidno iz primerjalnih tabel, uvrstilo v Mariboru in v Sloveniji na vrh³² tekstilnih industrialcev. V primerjavi z drugimi delodajalci je dajal najvišji dnevni poprečni zaslužek na zaposlenega, ki je znašal, odvisno od obrata:³³ v obratu hlačevine 40,62 din, v obratu klotov 39,12 din, v predilnici pa 34,61 din. Po mesečnem zaslužku³⁴ so sodili vsi (100 %) tekstilni delavci pri Hutterju v najvišji razred, tj. nad 700 din, kar je edinstven primer, medtem ko so v vseh drugih slovenskih tekstilnih tovarnah imeli mesečne zaslužke v treh razredih: pod 600 din, 600–700 din in nad 700 din.

Za nazornejšo primerjavo³⁵ deležev (%) mesečnih zaslužkov pri Hutterju in pri drugih podaja spodnja tabela celoletno povprečje za tekstilno industrijo za leto 1935 v dinarjih:

³² Celovc: ... Znano je, da Hutter plačuje najboljše v vsej evropski tekstilni industriji. V: *Slovenec* 64, 1936, št. 207, 10. 9., str. 2. Navedba, ki bi jo bilo treba preveriti!

³³ Kresal, *Tekstilna industrija* ..., str. 315–316. Na obeh straneh je primerjalna tabela: Število in ..., ki velja za skupno poprečno dnevno mezdo za delavke in delavce za mesec junij 1935. (Glej zadnji stolpec.)

³⁴ Kresal, *Tekstilna industrija* ..., str. 325–326. Na obeh straneh je primerjalna tabela: *Struktura mesečnih ... deleži mesečnih zaslužkov za tri kategorije: pod 600 din, 600–700 din ter nad 700 din.* Tabela velja za leto 1935.

³⁵ Povprečne vrednosti niso najbolj zanesljiv kazalec za primerjavo med posameznimi tovarnami, saj je delavstvo v tovarnah na podeželju prejelo znatno nižje mesečne zaslužke od tistih v mestu, razen tega pa je bil zaslužek odvisen od vrste blaga, ki ga je tovarna proizvajala.

Tovarna, področje	Povprečni zaslužek [din]		
	pod 600 (%)	med 600 in 700 (%)	nad 700 (%)
Hutter & drug	–	–	100
Maribor ³⁶	25	16	59
Slovenija ³⁷	39	19	42

Prav zaradi visokih osebnih prejemkov so Hutterjevi delavci imeli višji življenjski standard³⁸ in so si lahko zaradi tega privoščili boljšo prehrano,³⁹ obutev, obleko⁴⁰ in najem človeka dostojnejšega stanovanja, tudi dvosobnega.⁴¹

*Zaposleni pri Hutterju, pa tudi tisti v tovarni Thoma ali v Mariborski tovarni svile, so si zaradi višjih prejemkov lahko privoščili meso večkrat na teden, kupovali pa so tudi pravo kavo in večje količine sladkorja kot večina drugih delavskih družin.*⁴² Za ponazoritev:⁴³ če je 1 kg svinjine stal 12 din, je moral/-a delati zanj delavec/delavka s srednjo vrednostjo Hutterjeve najvišje in najnižje urne postavke, tj. 4,7 din,⁴⁴ dobri 2,5 ure, z urno postavko 4 din po 3 delovne ure, delavec/delavka z urno postavko 3 din pa po 4 delovne ure, tisti/tista z 2 din pa že po 6 delovnih ur. Širši vpogled dobimo, če upoštevamo, da je leta 1935 znašal eksistenčni minimum za eno osebo

³⁶ Kresal: *Tekstilna industrija ...*, str. 325.

³⁷ Brez Maribora in Kranja. Kresal: *Tekstilna industrija ...*, str. 326. Povprečja mesečnih zaslužkov za obe mesti glede na določen razred so bila skoraj izenačena. Razen tega so bila tudi najvišja v Sloveniji.

³⁸ *Le redke (npr. Hutterjeve delavke) so si lahko privoščile hišne pomočnice – mlada dekleta s podeželja, ki so jim pomagala pri hišnih opravilih.* V: Godina, *Iz mariborskih ...*, str. 103.

³⁹ Godina, *Iz mariborskih ...*, str. 79.

⁴⁰ Prav tam, str. 113.

⁴¹ Prav tam, str. 54.

⁴² Prav tam, str. 79.

⁴³ Prav tam, str. 75. Podatki so predstavljeni v tabeli s cenami živil in številom delovnih ur, ki ima za osnovno *srednje visoko* urno postavko (*mezdo*) *mariborskih tekstilnih delavcev*, tj. 3 din, *cene pa so povzete po tedanjih časopisih in navajanju informatorjev*. Navedena vrednost urne postavke je glede na eksistenčni minimum nekoliko pre nizka. O eksistenčnem minimumu za *samskega delavca* in za *štiričlansko delavsko rod bino* v višini dnevnega zaslužka v Mariboru v splošnem je pisal tudi Franjo Baš. V: Baš: *Razvoj ...*, *Kronika* 6, 1939, št. 2, avgust, str. 65.

⁴⁴ Če povprečni dnevni zaslužek za obrat hlačevine 40,62 din (kot najvišjo vrednost), za predilnico pa 34,61 din (kot najnižjo), delimo z delovnimi urami (8 ur), dobimo urno postavko 5,1 din/uro za obrat hlačevine in 4,3 din/uro za predilnico. Njuna srednja vrednost znaša torej 4,7 din/uro.

po enih izračunih 619 din, po drugih 691 din; za štiričlansko družino pa 1.567 din oziroma 1.668.⁴⁵ Naslednja tabela prikazuje, kako visoke⁴⁶ so bile mesečne plače in kako visoko so bile pod ali nad eksistenčnim minimumom za posameznika (1 ×) in za štiričlansko družino, če bi delala mož in žena na delovnih mestih z isto urno postavko (2 ×). To pri Hutterju niti ni bil tako redek primer.

Zap. št.	Ur. post. [din/uro]	Plača (1 ×) [din]	Plača (2 ×) [din]
1. ⁴⁷	3,0	600	1.200
2. ⁴⁸	4,0	800	1.600
3. ⁴⁹	4,3	860	1.720
4. ⁵⁰	5,1	1.020	2.040

Iz tabele je razvidno, da zaposleni z urno postavko 3,00 din/uro še ne bi dosegel eksistenčnega minimuma niti zase, kaj šele štiričlanska družina z obema zaposlenima. Zaposleni z urno postavko 4 din na uro bi živel nadpovprečno dobro, družina z obema zaposlenima pa bi eksistenčni minimum praktično dosegla. Pri Hutterju bi zaposleni brez družine, zlasti tisti/tista v obratu hlačevine, glede na delavski standard, živel dokaj dobro, če že ne izredno dobro, tudi štiričlanska družina bi živela v okviru možnega več kot solidno, seveda, če bi bila oče in mati zaposlena pri Hutterju.

Podatki, ki so jih posredovali po spominu nekdanji zaposleni: v tridesetih letih je bilo treba oddvojiti od mesečne plače 350–400 *din za nakup hrane*, 200–300 *din za plačilo najemnine za stanovanje*, ostanek mezde pa je bil namenjen nakupu obleke in obutve ter drugim izdatkom (npr. plačevanju

⁴⁵ Kresal, *Tekstilna industrija ...*, str. 317, Godina, *Iz mariborskih ...*, str. 99. Godina navaja za leto 1936 kot eksistenčni minimum za eno osebo 622 din mesečno, za štiričlansko družino pa 1.587 din.

⁴⁶ Mesečne dohodke lahko izračunamo z zmnožki različnih urnih postavk s številom delovnih ur v mesecu. (Glej opombe 32, 34 in 35.) Pri njihovem številu na mesec upoštevamo, da se je delalo tudi ob sobotah, in to 2 uri manj kot v prvih 5 dnevih v tednu. Torej: delalo se je po 200 ur mesečno.

⁴⁷ Glej op. 43.

⁴⁸ Minimalna enotna vrednost, ki jo je Hutter predlagal industrialcem.

⁴⁹ Za Hutterjevo predilnico.

⁵⁰ Za obrat za hlačevino.

obrokov za šivalni stroj, kolo, lastno hišo ipd.),⁵¹ kažejo koliko več od osnovnega preživetja si je lahko privoščilo delavstvo, zaposleno pri Hutterju.

- Hutter je svojim zaposlenim olajšal *nakup tekstila, konfekcije in čevljev* po mariborskih trgovinah z *odplačevanjem na obroke*. Za njihovo višino se je dogovoril s svojimi prijatelji med mariborskim trgovci, kot so bili Macun, Majer in Rogič. Delavcem je obroke odtegoval pri plači v tovarni.⁵²
- Leta 1936 je kot prvi med mariborskim tekstilnimi industrialci ustanovil pokojninski sklad z nazivom *Društvo za starostno preskrbo delavcev tekstilne tovarne Hutter in drug*, ki je njegovim delavcem omogočil pokojninsko zavarovanje.⁵³ Po členu §12 društvenega pravilnika je prispevala tovarna Hutter in drug vsako leto kot podporni član ob zaključku bilance tolikšen znesek v društveni sklad, kolikor so znašali skupni prispevki vseh članov v bilančnem letu.⁵⁴ Sredstva v skladu pa niso bila namenjena izključno in neposredno za starostno preskrbo, pač pa so se prelivala za stanovanjsko izgradnjo. Leta 1940 je bil sklad ukinjen zaradi delavskih pritožb.⁵⁵ (Glej Velika tekstilna stavka leta 1936, ukinitvev ...)
- Hutter je danes še najbolj znan kot graditelj socialnih stanovanj,⁵⁶ vendar le med starejšimi meščani. Spomladi leta 1937 je iz zgoraj omenjenega sklada zgradil dvajset⁵⁷ dvodružinskih hiš, tako imenovano Hutterjevo kolonijo na Pobrežju v tedaj imenovanem »Šinter grabnu«. Leta 1940 pa se je začela gradnja Hutterjevega bloka v osrčju Maribora, v katerega so se stanovalci začeli vseljevati že med vojno, tako da je bil blok zgrajen in vseljen leta 1944.⁵⁸ Oba gradbena kompleksa sta dobro obdelana v monografiji dr. Jerneje Ferlež, zato se kaže omejiti v tem sestavku le na najvažnejše.

⁵¹ Godina, *Iz mariborskih ...*, str. 99.

⁵² Godina, *Iz mariborskih ...*, str. 80, Ferlež, *Josip Hutter in ...*, str. 85–87.

⁵³ 1. 9. 1937 je bilo uzakonjeno pokojninsko zavarovanje za industrijsko delavstvo za vso tedanjo Jugoslavijo. V: Godina, *Iz mariborskih ...*, str. 127–128, Ferlež, *Josip Hutter in ...*, str. 87, in Kresal, *Tekstilna industrija ...*, str. 186. Podrobneje: *Zavarovanje za onemoglost, starost in smrt se je začelo izvajati šele s 1. septembrom 1937*, vendar je treba pripomniti, da bi izplačevanje starostnih rent prišlo v poštev šele po septembru 1947. V: Kresal, *Zgodovina socialne ...*, str. 173–174 in 176.

⁵⁴ Pojasnilo ..., Zp 669/46 – 2, Maribor, 24. 7. 1946. V: PAM, Okrajno sodišče Maribor 1945–1978, AŠ 240 ...

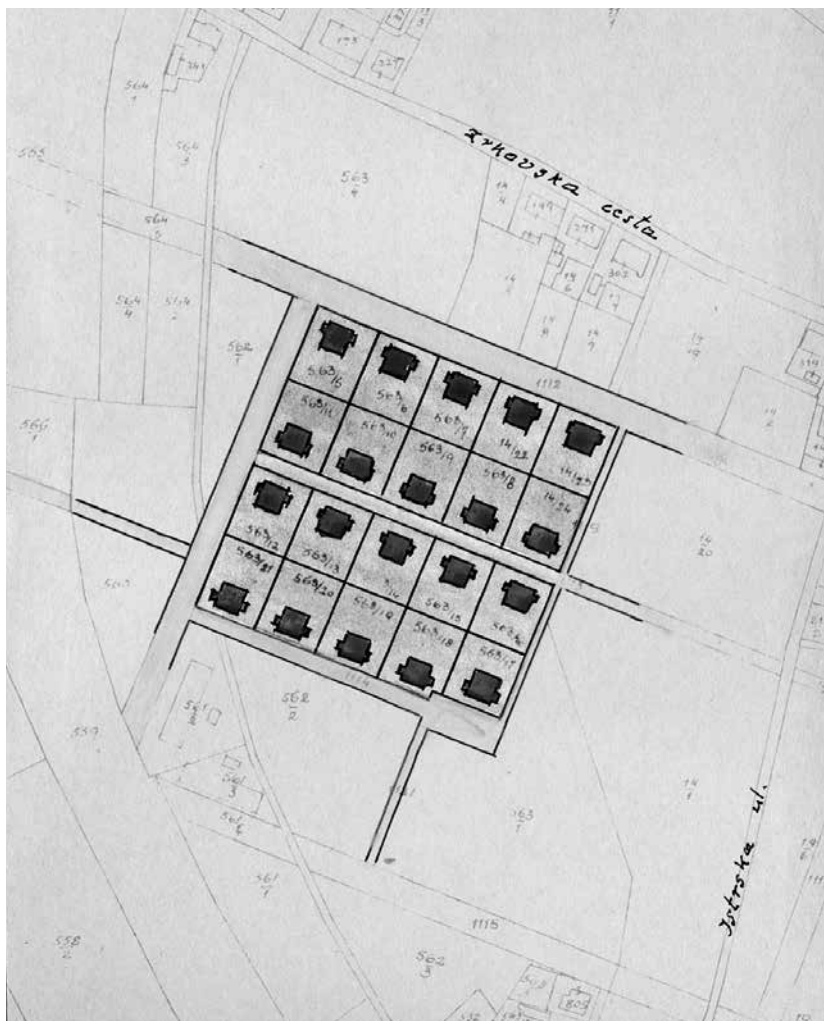
⁵⁵ Kakšna bo ... MVJ 14, 1940, 132, 13. 6., str. 4.

⁵⁶ Ajdinovič, *Josip Hutter ...*, str. 34–35.

⁵⁷ Godina, *Iz mariborskih*, str. 47–48.

⁵⁸ Ferlež, *Josip Hutter in ...*, str. 63.

Za kolonijo na Pobrežju je bilo prvotno predvideno, da bodo najemniki z odplačevanjem mesečne najemnine sčasoma postali lastniki hiš, vendar je po ukinitvi omenjenega društva ostala tovarna edini lastnik hiš v koloniji.⁵⁹

Slika 3: Hutterjevo naselje⁶⁰ na Pobrežju, tloris v merilu 1:2.880, leto: 1937. PAM, fond: Zavod za urbanizem Maribor ZUM, AŠ 4, list 55. (Elektronska obdelava: mag. Gerhard Angleitner.)

⁵⁹ Godina, *Iz mariborskih ...*, str. 48, Ferlež, *Josip Hutter in ...*, str. 53.

⁶⁰ Majhna pravokotnika ob tlorisu vsake hiše pomenita s strešniki pokrit vhod v posamezno stanovanjsko enoto.

Še danes se potomci zaposlenih, danes stari že preko šestdeset let, spominjajo, da so prav stanovanja v pobreški koloniji pomenila veliko bivanjsko novost za mariborsko delavstvo: kopalne kadi s toplo vodo in tušem, angleška stranišča z vodnim splakovanjem (WC), odtočni kanal z greznico za vsako družino posebej. Kolonija je bila zasnovana v skladu s Hutterjevim izjavljanjem, *da mora imeti vsak njegov mojster svojo hišo*. Zato so v tej koloniji *prevladovali zlasti kvalificirani delavci, ki so ob dobrih plačah edini zmogli plačevati 300 din mesečno*.⁶¹

V stanovanja v Hutterjevem bloku, ki ga Mariborčani imenujejo tudi *Hutterblok*,⁶² so se lahko vselili le njegovi višji uslužbenci. Tudi v njem so bile določene novosti, zlasti vzdane garderobne omare v veži,⁶³ ne glede na to, koliko sob je stanovanje imelo. Po prostornosti, razporedu in opremljenosti stanovanjskih prostorov je bil blok nekaj posebnega, zato je kmalu po 2. svetovni vojni nova oblast začela vanj vseljevati predvsem izobražene ljudi, ki so veliko doprinesli k razvoju mesta in njegovemu kulturnemu dvigu, kot je bil, na primer, Jože Košar (16. 3. 1908–21. 5. 1982).⁶⁴

- V Ribnici na Pohorju je dal Hutter zgraditi pod svojo počitniško vilo še »inženirsko bajto«, ki je služila za dopustovanje in oddih njegovih zaposlenih, med katerimi je bilo morda res največ inženirjev.⁶⁵
- Hutter je z *brezobrestnimi* posojili *vzpodbujal zasebno stanovanjsko izgradnjo*⁶⁶ svojega delavstva.⁶⁷ Tako je znan primer⁶⁸ mladega zakonskega para, oba sta bila zaposlena pri Hutterju kot tkalca, in jima je Hutter *dal brezobrestno posojilo*. Delala vsak sta *po dve in celo tri* (?) izmene dnevno in *sta po šestih mesecih zakonskega življenja že imela zgrajeno lastno hišo*. Zgornjo etažo svoje nove hiše sta oddajala v na-

⁶¹ Godina, *Iz mariborskih ...*, str. 48. Zgornji podatek za prehrano velja najverjetneje za enega člana, podatek za stanovanjsko najemnino pa za štiričlansko družino.

⁶² To ni edina sestavljena s Hutterjevim priimkom. Po avtorjevih spominih iz ranega otroštva je vozil še v začetku petdesetih let po Melju priklopni vlačilec, imenovan *Hutterslon*.

⁶³ Ferlež, *Josip Hutter in ...*, str. 76.

⁶⁴ Forstnerič ..., *Jože Košar: Humanist ...*, str. 38, in Ferlež, *Josip Hutter in bivalna ...*, str. 69. Imenovani je bil ravnatelj Klasične gimnazije, prevajalec iz klasične filologije, nemščine in angleščine ter soustanovitelj, urednik ter direktor Založbe Obzorja, ki se je odlikovala s smelo založniško politiko, po sedanjih merilih na mnogih področjih družbeno odgovorna osebnost *par excellence*, predvsem pa inovativen v založništvu, zlasti še če upoštevamo družbenopolitično okolje, v katerem je živel, in odnos med Mariborom in Ljubljano na področju kulture.

⁶⁵ Šeruga, *Elektrifikacija ...*, v: *Večer* 68, 2012, 156, 9. 7., str. 14.

⁶⁶ Studen: *»Delavec ...«*, str. 150. V: *Zgodovina socialnega ...*, Ljubljana, 2006.

⁶⁷ Godina, *Iz mariborskih ...*, str. 58, in Ferlež, *Josip Hutter in ...*, str. 51. op. 54.

⁶⁸ Godina, *Iz mariborskih ...*, str. 58.

jem in z dobljeno najemnino vračala posojila. Spadala sta med redke mariborske *delavce, ki so si lahko privoščili lastne hiše* in so stanovanja dajali v najem.⁶⁹

Hutter je vzbujal pozornost s posameznimi dejanji. Naštejmo dve, najbolj odmevni:

- Da bi zmanjšali brezposelnost in sramotno nizke osebne prejemke, je Hutter predlagal, da bi vsi tekstilni delavci v kolektivni panožni pogodbi/panožnem sporazumu imeli enotno urno postavko oziroma enako zakonsko določeno minimalno plačo. Prvo pobudo je dal že 31. 8. 1931.⁷⁰ Drugi delodajalci so se sicer načeloma strinjali, vendar so bili različnih mnenj glede višine minimalnih plač. 16. 10. 1935 je ponovno predlagal sklenitev enotne kolektivne pogodbe za vso tekstilno industrijo in je ta predlog 22. 1. 1936 ponovil. V svojem dopisu Kraljevski banski upravi v Ljubljani je že 16. 10. 1935 zapisal, da je pred dvema letoma poslal Zvezi industrialcev vlogo s prošnjo, naj se določi za vso tekstilno industrijo minimalna urna postavka *4 din na uro*, saj so mnogi delodajalci plačevali svoje delavce z manj kot 2 din na uro⁷¹ in s tem povzročali nelojalno konkurenco in veliko bedo med delavstvom. Hutterjev predlog je povzročil odpor zlasti med delodajalci v konkurenčno manj uspešnih podjetjih, ker bi jih »*unificiranje mezd na tako visoki osnovi uničilo*«. ⁷² Hutter s predlogom sicer ni uspel, je pa jasno nakazal potrebo po izboljšanju položaja tekstilnega delavstva.
- V tem smislu je Hutter deloval tudi kot eden izmed dveh podpredsednikov glavne skupščine Zveze industrialcev tekstilne stroke, ki so jo v naglici ustanovili pozno popoldne 1. septembra 1936,⁷³ ko je izbruhnila velika tekstilna solidarnostna stavka. (Glej nadaljnje besedilo in besedilo pod naslovom Velika tekstilna stavka leta 1936 ...) V *ostri diskusiji* /.../ je Hutter zahteval, da takoj določijo mezde in jih objavijo že v *ju-tranjih časopisih*. To so ostali odbili ...⁷⁴ Torej so Hutterju nasprotovali tekstilni industrialci, ki so se Hutterja že od prej bali, da jim bo skočil v hrbet,⁷⁵ medtem ko so tedanji organizatorji (zgodovinarji pa še več kot

⁶⁹ Prav tam, str. 56.

⁷⁰ Kresal, *Tekstilna industrija* ..., str. 244–245.

⁷¹ Prav tam, str. 331–332.

⁷² Grabeljšek, *Socialno gospodarski* ..., str. 532. V: *Mesto in ...*

⁷³ *Velika tekstilna* ..., str. 39.

⁷⁴ *Velika tekstilna* ..., str. 39, Kresal, *Tekstilna industrija* ..., str. 348.

⁷⁵ *Velika tekstilna* ..., str. 37.

deset let po koncu 2. svetovne vojne) Hutterja imeli za strahopetca, ki se je *hudo bal stavke* zaradi izpada dohodka in je zato dajal tako kapitulantske predloge. To njegovo dejanje je mogoče razumeti tudi drugače, saj je *sam osebno prevzel vso odgovornost, da bodo mariborska podjetja plačevala tekstilnemu delavstvu po kolektivni pogodbi zvišane mezde od 1. septembra dalje in da se bo z vsemi silami trudil, da bo ta pogodba tudi v najkrajšem času sklenjena.*⁷⁶

- Ob tej stavki leta 1936 je Hutter predlagal svojim delavcem, naj sicer tri dni solidarnostno stavkajo, on pa da bo prispeval tridnevni zaslužek, ki bo šel v solidarnostni sklad za stavkajoče. Hutter je zbrane zaposlene nagovoril, kot da je stavkovni aktivist (agitator), ne pa kapitalist: »*Vaši sodelavci, ki stavkajo, se borijo za boljši kos kruha, zato je prav, da tudi vi stopite v solidarnostno stavko, in sicer tako, da vam dam jaz tridnevni plačani dopust, vi pa da daste ta denar v stavkovni fond.*«⁷⁷ Tudi ta njegov nagovor ni ugajal ne zaposlenim ne drugim delodajalcem, še manj pa organizatorjem stavke. (Glej zapis Maksa Gašpariča pod *Velika stavka leta 1936 in sodba vojaškega sodišča.*) Glede na to, da se večina njegovih zaposlenih ni udeležila stavke in so raje delali, so nekateri tudi kasneje⁷⁸ razlagali ta njegov predlog kot poslovno prebrisanost brez primere. Resnici na ljubo pa je treba dodati, da Hutter ni bil edini, ki bi delavcem namenil za to, da stavkajo, plačan dopust. To je storil v Mariboru tudi Rosner, le da je za stavko namenil dva dni plačanega dopusta.⁷⁹
- Hutter, sicer *močna podjetniška osebnost*,⁸⁰ je uvedel nekaj za tisti čas izrednega. *Prav gotovo je bil edini v vsej kraljevini Jugoslaviji, ki je v svoji tovarni uvedel neke vrste delavsko samoupravljanje in to več kot trideset let pred njegovim uradnim uvajanjem v socialistični Jugoslaviji. Ustanovil je delavski svet, ki je štel 8 članov in v katerem so bili 4 delavci, 2 mojstra in 2 vodilna uslužbenca. Ta svet je sprejemal in odpuščal delavce ter jih nagrajeval ali pa grajal. Kakorkoli je bil svet odgovoren samo lastniku, pa je v resnici imel v tovarni vso izvršilno oblast. Tako je Hutter dal svojim delavcem najširša pooblastila, sam pa ostal v ozadju kot upravitelj, spodbujevalec in tudi kot strokovnjak.*⁸¹

⁷⁶ Sklep ..., v: *Slovenec* 64, 1936, 201, 3. 9 str. 2.

⁷⁷ Prav tam ... str. 39–40, in Grabeljšek, *Socialno gospodarski ...*, str. 541, op. 37. V: *Mesto in ...*

⁷⁸ *Velika tekstilna ...*, str. 40.

⁷⁹ Ferlež, *Josip Hutter in ...*, str. 76.

⁸⁰ Grabeljšek, *Socialno gospodarski ...*, v: *Mesto in ...*, str. 342.

⁸¹ Zaveršnik, *Vzor ...*, v: *7D* 20, 1991. 33, 21. 8., str. 17.

- *Hutter je bil eden redkih, če že ne edini poslovnež, ki je svoje delavce bogato obdaril za božič, za veliko noč in za 1. Maj.*⁸²
- Hutter se je lahko zavzel tudi za delavce drugih gospodarskih panog. Tako je bil stavekajočim gradbenim delavcem, med katerimi so bili tudi tisti, ki so gradili njegov znameniti blok, *takoj* na začetku njihove splošne stavke v Mariboru *pripravljen zvišati mezde*, vendar le v okviru kolektivne pogodbe za njihovo panogo.⁸³

HUTTER KOT ROTARIJEC⁸⁴ IN AKTIVIST PROTITUBERKULOZNE LIGE MARIBOR IN NEKATERA NJEGOVA DRUGA DOBRODELNA DELOVANJA

Dobrodelnost je lahko ena od zaželenih oblik izkazovanja družbene odgovornosti, nikakor pa ju ne gre enačiti, to pa tudi poudarjajo številni raziskovalci družbene odgovornosti v svojih objavah, predavanjih in referatih.⁸⁵

Hutter je bil 15. 11. 1930 soustanovitelj (ustanovni član),⁸⁶ mariborskega rotarijskega kluba, v obdobju 1939–40 je bil odbornik,⁸⁷ predsednik ali tajnik ni bil nikoli.

V tako imenovan Krajinovičev dečji sklad (K.d.f.), ki je 18. 12. 1939 vseboval 70.000 dinarjev, je Hutter prispeval največ, in sicer 38.000 dinarjev. Pri tem je izjavil: »*Bogastvo mi ni privilegij, temveč dolžnost za pomoč šibkejšim.*«⁸⁸ Hutter naj bi s svojimi sredstvi prispeval tudi pri gradnji kopališča Mariborski otok.⁸⁹

Kot pripadnik nemške narodnosti je bil Hutter prisiljen izstopiti iz kluba mariborskih rotarijcev, a je – kot *prepričan član* – to storil kot zadnji, marca 1941.⁹⁰

⁸² Prav tam, str. 17. Izjava je morda vendarle nekoliko pretirana. Pod izrazom *poslovnež* so verjetno mišljeni tekstilni tovarnarji in tisti iz kovinskopredelovalne panoge in drugih panog, manj pa morda tisti, ki bi jih lahko šteli kot poslovne ljudi.

⁸³ Davi ..., SN 73, 1940, 214, 19. 9., str. 2.

⁸⁴ Hribernik: *Prvi Rotary* ...

⁸⁵ Kot npr. zasl. prof. dr. Matjaž Mulej.

⁸⁶ Hribernik: *Prvi Rotary* ..., str. 12.

⁸⁷ Prav tam, str. 49.

⁸⁸ Prav tam, str. 61.

⁸⁹ Ustanovni člani. V: Splet: */.../ Mariborski rotarijci*.

⁹⁰ Hribernik: *Prvi Rotary* ..., str. 66.

Hutter je tudi omenjen,⁹¹ sicer ne kot rotarijec (vsaj neposredno ne), pri aktivnostih znotraj Protituberkulozne lige (PTL). Leta 1937 sta Hutter in njegova žena Betka sodelovala v pripravah, Betka na rednem občnem zboru, Hutter pa kot edini mariborski industrialec na pripravljalnem sestanku za Protituberkulozni teden, ki je bil previden od 2. do 8. 5. 1937. Seveda, ni izključeno, da je Hutter dajal tudi finančne prispevke, saj so se v PTL obračali še *posebej na podjetnike, tovarnarje in večje posestnike, ki naj bi ... pomagali ščititi zdravje svojih delavcev ter tako tudi sebi omogočiti napredek, razcvet in blagostanje*⁹²... Tudi izven PTL je moralo biti znano, da je celoten boj proti tuberkulozi v Mariboru slonel na *privatni iniciativi nekaj razsvetljenih posameznikov, ki so razumeli resnost razmer in ki so, s pomočjo javnosti in požrtvovalnosti vseh slojev družbe, uspevali postaviti osnovne ustanove za boj proti tuberkulozi, ki bi jih bila sicer dolžna ustanoviti in vzdrževati država*.⁹³ In prav tak *podjetnik, tovarnar in razsvetljeni posameznik, ki je razumel resnost razmer*, je bil Hutter.

Hutter je na področju zdravstva deloval dobrodelno tudi sicer, pa naj bo to ob novoletnih darilih v mariborski bolnišnici⁹⁴ ali s prispevki za *postajo za socialno oskrbo rekonvalescentnih delavcev*.⁹⁵

Nadalje: *Hutter je z znatnimi zneski podpiral vrsto slovenskih organizacij od planinskega društva do raznih dobrodelnih ustanov in tudi Sokola, katerega članica je bila tudi njegova hčerka Eva*.⁹⁶

Med Hutterjeva dobrodelna dela lahko uvrstimo tudi naslednje, čeprav iz besedila ni jasno razvidno, ali je šlo zgolj za finančni prispevek ali za neposredno pomoč pri gradbenih delih ali za oboje: *Pri gradnji*⁹⁷ *je prizadevno pomagal Josip Hutter, ki je v tistem času že gradil dom oddiha prav na kraju, kjer danes stoji Ribniška koča*.

Vprašanje je le, ali je ob vsem zgoraj naštetem deloval vselej kot rotarijec ali tudi samostojno.

⁹¹ Pivec, *Razvoj Bolnišnice ...*, str. 186, doktorska disertacija.

⁹² Protituberkulozna ..., str. 504. V: *Mesto in ...*

⁹³ Prav tam, str. 513.

⁹⁴ Božič ..., v: SN 73, 1940, 298, 30. 12., str. 3.

⁹⁵ Socialno skrbstvo ..., v: SN 73, 1940, 269, 23. 11., str. 4.

⁹⁶ Zaveršnik, *Vzor ...*, v: 7D 20, 1991, 33, 21. 8., str. 16.

⁹⁷ Degen: Bela ... 8. V: *Večer* 56, 2000, 43, 21. 2., str. 8. Gre za Seniorjev dom, ki je bil blizu Hutterjeve počitniške hiše. (Glej sl. 5) Obe zgradbi so med vojno partizani požgali. Leta 1946 je bilo odločeno, da bodo na pogorišču Hutterjeve počitniške hiše zgradili planinski dom z imenom Ribniška koča.

VELIKA TEKSTILNA STAVKA⁹⁸ LETA 1936, UKINITEV POKOJNIN-SKEGA SKLADA, REDUKCIJE IN OBSODBA VOJAŠKEGA SODIŠČA

Ustna pričevanja o kakšnih Hutterjevih slabih značajskih potezah ne obstajajo, medtem ko povojni tiskani viri prikazujejo Hutterja ob stavki leta 1936⁹⁹ neugodno,¹⁰⁰ tipkopis,¹⁰¹ kot je pisno pričevanje Maksa Gašpariča (18. 4. 1916–15. 5. 1999), predsednika medtovarniškega Okrožnega stavkovnega komiteja, pa ga dobesedno satanizira:

»/.../ Najtežji udarec za stavko je bila izdaja¹⁰² največje mariborske tovarne Hutter. Med delavstvom tovarne Hutter smo zato razvili močno agitacijo za stavko, ker smo še vedno upali, da si bo delavstvo premislilo in nam je bilo mnogo do tega, da nas podpre tudi to največje mariborsko tekstilno podjetje. Ker so desni socialisti in kasnejši kulturbundovci začutili nevarnost, da bo tudi v tej tovarni prevladala delavska zavest in solidarnost, so si izmislili skupno s samim Hutterjem ogaben demagoški in provokatorski načrt za še večjo izdajo. Sklicali so v sami tovarni zborovanje vsega delavstva, na katerem je govoril sam Hutter. Ta je pozval delavce na 'solidarnost' z ostalim tekstilnim delavstvom, ki je v boju za izboljšanje svojega položaja, in jim predlagal dvodnevno 'solidarnostno' stavko, toda na ta način, da jim je za dva dni obljubil polno plačo, ki naj jo oni nato izroče v stavkovni sklad za ostale delavce, ki so v stavki. Večina delavstva je tej demagogiji nasedla, delavski zaupniki – desni socialisti so naložili kapitalista Hutterja na rame in manifestirali zanj po dvorišču tovarne ter kričali: 'Živel naš krušni oče!' Tudi naš poizkus, da bi delavstvo iz tovarne stopilo v stavko potem, ko se bo vrnilo z dvodnevnega plačanega dopusta,¹⁰³ ni uspel, in tako je šel proletariat

⁹⁸ V nadaljnjem besedilu samo: *stavka*.

⁹⁹ V tej stavki je tekstilno delavstvo iz Maribora in Ljubljane in drugih delov Slovenije solidarnostno podprlo stavkajoče tekstilno delavstvo na Gorenjskem, predvsem v Kranju, Škofji Loki in v Trzinu. Osnovna zahteva stavkajočega delavstva je bila dvig minimalnega zajemčenega osebnega dohodka.

¹⁰⁰ *Velika tekstilna ...*, str. 39–40 in str. 106.

¹⁰¹ AMNOM, mapa 177/a, str. 3–5.

¹⁰² Hutterjevo delavstvo naj bi se popolnoma distanciralo od stavke (v: *Velika tekstilna ...*, str. 39–40 in str. 106 ter AMNOM, mapa 177/a, str. 3–5), ki se je v Mariboru končala dan po podpisu kolektivne pogodbe za celotno tedanjo slovensko tekstilno industrijo (23. 9. 1936. V: Kresal, *Tekstilna industrija ...*, str. 360 in str. 363), torej 24. 9. 1936.

¹⁰³ Hutterjevi so delali do 2. 9. 1936 (Naredba ..., v: MVJ 10, 1936, 200, 2. 9., str. 3), od 3. 9. do 7. 9. 1936, vmes je bila nedelja, so izkoristili plačani dopust (Sklep ..., v: MVJ 10, 1936, 201, 3. 9., str. 3, in Mariborske in ..., v: MVJ 10, 1936, št. 204, 7. 9., str. 3, ..., v: *Tovarna Hutter ...*, *Slovenec* 64, 1936, 205, 8. 9., str. 5), zatem pa so delali neprekinjeno dalje (V Mariborskih tekstilnih ..., v: MVJ 10, 1936, 218, 24. 9., str. 3).

*največje mariborske tovarne pod vodstvom desnih socialistov – kasnejših Hitlerjevih podreptnikov na pot izdajstva*¹⁰⁴ *skupnih delavskih interesov.*

Ozadje vsega je bilo v tem, da je tovarna Hutter iz čistih špekulativnih razlogov plačevala delavce nekoliko bolje kakor ostale tovarne, takrat najbolje vsaj v Sloveniji. Tovarnar Hutter je namreč računal na solidno in trajnejše izkoriščanje delovne sile, ki si jo je treba tudi duševno podrediti, da jo potem lahko tudi politično vodiš in da od sebe tem večjo storilnost. Skratka, njegove metode izkoriščanja delavskega razreda in kovanja profitov so bile modernejšie in bolj rafinirane kakor pri ostalih podjetnikih in nič drugega. To pa si je tovarnar Hutter tudi lahko privoščil, ker je pač imel največje in najmodernejšie podjetje in je bil zato tudi konkurenčno sposobnejši od ostalih podjetnikov. Že sama okolnost, da je lahko vsem svojim delavcem – okoli 2000 po številu – plačal kar dvodnevni dopust, dokazuje višino njegovih profitov. To pa se mu je tudi izplačalo, ker je potem ves čas stavke lahko nemoteno dobavljal blago strankam vseh ostalih tovarn, ki so bile v stavki in zato svojim naročnikom blaga niso mogle dobavljati. Na ta način je iz krvavega delavskega boja izvel velike ekstra - profite in še svoje konkurente je uspel oslabiti s tem, da je prevzel mnoge, do tedaj njihove naročnike. /.../«

Nedvomno je zgornji tipkopis odraz miselnosti in razmišljanj aktivista, ki je vložil vse svoje organizacijske sposobnosti in osebni pogum v to, da bi stavka zajela vse mariborske tekstilne tovarne. Ob tem je treba upoštevati njegovo razočaranje, da se delavke in delavci največje tekstilne tovarne v Mariboru niso hoteli udeležiti stavke in se je s tem zmanjšala njena množičnost.¹⁰⁵ Prav gotovo bi se zavest drugih, ki so se sicer stavke udeležili, še bolj utrdila, če bi se je udeležili tudi tisti, ki so imeli znatno višje osebne prejeme¹⁰⁶ in so bili deležni ugodnosti, ki so bile za delavstvo v drugih slovenskih tekstilnih tovarnah nepredstavljive. Tako pa je prosto po Marxu obveljala tista njegova, po kateri je delavčeva domovina tam, kjer je njegov kruh. In zaposleni pri Hutterju so imeli še kaj več od tega. Obtoževanje, da se je Hutter s stavko brezobzirno izkoristil na račun drugih delodajalcev ni najbolj v skladu s siceršnjim Hutterjevim odnosom do njih. Si je res Hutter

¹⁰⁴ Potem ko so stavkajoči v Mariboru 8. 9. in 9. 9. 1936 dosegli v pogajanjih z delodajalci zadovoljivo zvišanje osebnih dohodkov, so ponovno začeli delati še v treh mariborskih podjetjih: Zora, Jugoekta in Teksta. V: *Slovenec* 64, 1936, 207, str. 2.

¹⁰⁵ ... stavka, kakršne Maribor še ni videl ..., v: Stavka v Mariborskih ..., *Slovenec* 64, 1936, 200, 2. 9., str. 7.

¹⁰⁶ ... za 20 % višje plače kot drugod ... (Prav tam.) V: Stavka v Mariborskih ..., *Slovenec* 64, 1936, št. 200, 2. 9., str. 7.

hotel kratkovidno, z dobičkom na kratek rok pokvariti zaupanje, ugled in spoštovanje med drugimi tovarnarji svoje panoge? V vsakem primeru bi kazalo raziskati, koliko je resnice v Gašparičevem izjavljanju, da se je Hutter s stavko materialno okoristil.

Hutterja pa niso napadali le voditelji stavke, ampak tudi delodajalci, pri katerih se je stavkalo. Tako je v jezi in razburjenju tovarnar Glanzmann, solastnik tržiške tekstilne tovarne Glanzmann & Grassner v svojem osebnem dnevniku 3. septembra 1936 zapisal: »Tudi podjetji Hutter in Rosner sta prešli v stavko ... Horwitz¹⁰⁷ je razburjen telefoniral o mariborski kapitulaciji in hotel klicati na zagovor Hutterja in ostale gospode ...«. To njegovo izjavo bi kazalo razumeti prej kot odraz njegovega trenutnega razpoloženja, ne pa kot prikaz dejanskega stanja.

Hutterju zgodovinopisje po 2. svetovni ni bilo naklonjeno: njegove pobude tik pred stavko, da se vsa zadeva poravna po mirni poti,¹⁰⁸ so prikazovali kot odraz njegovega strahu, da bi se mu s stavko občutno zmanjšal dobiček. Po drugi strani pa mu je priznalo, da je ugotavljal, da je javno mnenje (o stavki) na strani delavcev,¹⁰⁹ prav tako mu je v svojih raziskavah vendarle priznavalo, da je dajal najvišje plače.

Tudi delavstvo ni bilo vselej zadovoljno s Hutterjem. Ob spoznanju, da je nezadovoljstvo nad njegovim *pokojninskim skladom za starostno preskrbo delavstva*¹¹⁰ že toliko naraslo, da bi bila večina lahko za njegovo ukinitve, je Hutter dal ponudbo, po kateri naj bi tovarna povrnila vse izplačilo s 5 % obresti vred. Delavstvo pa s to ponudbo ni bilo zadovoljno, saj je menilo, da je kapital prinesel vodstvu tovarne v obliki stavbišč oziroma novo zgrajenih hiš več dobička kot 5 %.¹¹¹ Vračanje prispevkov se je pričelo 5. 3. 1938 in končalo 13. 11. 1941.¹¹² Svoje so prispevale tudi agitacije komunistov in krščanskih socialistov.¹¹³ Delavstvo naj bi 15. 6. 1940 na rednem občnem zboru pri javnem glasovanju sicer še glasovalo proti ukinitvi,¹¹⁴ do katere

¹⁰⁷ Direktor kranjske Jugočeške, poleg Hutterja drugi podpredsednik uprave Zveze industrialcev tekstilne stroke V: *Velika tekstilna ...*, str. 39. Ime: Maks. V: Stavka v Mariborskih ..., *Slovenec* 64, 1936, 200, 2. 9., str. 2.

¹⁰⁸ Kresal, *Tekstilna industrija ...*, str. 346.

¹⁰⁹ Prav tam.

¹¹⁰ ... *Sporazumno z delavstvom se je nato na Pobrežju kupilo 90.000 m² veliko zemljišče ...* (za Hutterjevo kolonijo, op. avt.). V: *MVJ* 10, 1940, 218, 24. 9., str. 3.

¹¹¹ Likvidacija ..., v: *SN* 73, 1940, 132, 12. 6., str. 5.

¹¹² Pojasnilo ..., *Zp* 669/46 – 2, glej op. 54.

¹¹³ Usoda ..., v: *Slovenec* 68, 1940, št. 124, 2. 6., str. 8. Povsem enako tudi v: *Gorenjec* 24, 1940, 23, 8. 6., str. 4.

¹¹⁴ Tajno ..., v: *MVJ* 14, 1940, 136, 18. 6., str. 4.

je končno vendarle prišlo. Na vprašanje, ali je delavstvo zahtevalo preveč ali pa je Hutter ponudil vendarle premalo, lahko da odgovor le podrobna raziskava.

Vprašanje je tudi, kako je delavstvo sprejelo Hutterjevo ravnanje ob pomanjkanju surovin zaradi 2. svetovne vojne.¹¹⁵ Vojna je prinesla poleg druginje tudi pomanjkanje surovin, zaradi česar je prišlo do tako imenovanih redukcij, to se je najprej kazalo kot zmanjševanje delovnih dni za proizvodnjo, naposled pa tudi kot odpuščanje. Tako tudi Hutterjevi tovarni ni bilo prizaneseno,¹¹⁶ čeprav je Hutter sicer kot *vesten gospodar*¹¹⁷ začel zbirati zaloge že leto dni prej, preden se je pomanjkanje pokazalo v vsej svoji ostrini.¹¹⁸ *Skladišča v njej so bila s surovinami dobro založena*,¹¹⁹ zato je kot *edina v Mariboru ves čas, odkar je izbruhnila 2. svetovna vojna*,¹²⁰ *redno obratovala*. S prehodom v drugo polovico julija 1940 je tovarna *skrajšala obratovanje v predilnici in tkalnici na samo pet dni tedensko*.¹²¹ Že proti koncu avgusta 1940 je bil Hutter prisiljen *reducirati*, tj. odpustiti za določen čas (?) *okrog 350 delavk in delavcev*,¹²² *kar je bila približno četrтина ljudi, kolikor jih je podjetje zaposlovalo v normalnih razmerah*.¹²³ Hutterjevim obratovodjem je treba priznati, da so najverjetneje v duhu njegove pobude predvideli za redukcijo *prvenstveno tiste delavke in delavce, ki bi kljub redukciji lahko preživeli otroke in sebe*.¹²⁴ V drugi polovici oktobra 1940 je vodstvo Hutterjeve tovarne odpustilo za 14 dni tudi 100 delavk in delavcev, zaposlenih v obratu za izdelavo klotov,¹²⁵ *oddelek sukanca pa je obratoval normalno*.¹²⁶

Zanimivo, da v kolektivnem spominu, kolikor se ga je ohranilo o Hutterju do današnjih dni, ni zaznati ničesar (več) o redukcijah ter o gradnji novega obrata, trinadstropne stavbe, v kateri bi bila razen avtomatizirane tkalnice še mizarska delavnica,¹²⁷

¹¹⁵ Kriza ..., *Slovenec* 68, 1940, 137, 18. 6., str. 7.

¹¹⁶ Tudi ..., v: SN 73, 1940, 190, 21. 8., str. 3.

¹¹⁷ Ta pravni pojem je po vsej logiki obstajal že v Hutterjevih časih in najverjetneje že pred tem.

¹¹⁸ Vedno večji ..., v: SN 73, 1940, 194, 26. 8., str. 2.

¹¹⁹ Tudi ..., v: SN 73, 1940, 190, 21. 8., str. 3.

¹²⁰ Skrajšano ..., v: SN 73, 1940, 160, 16. 7., str. 3.

¹²¹ Prav tam.

¹²² Tudi ..., v: SN 73, 1940, 190, 21. 8., str. 3.

¹²³ Vedno večji ..., v: SN 73, 1940, 194, 26. 8., str. 2.

¹²⁴ Tudi ..., v: SN 73, 1940, 190, 21. 8., str. 3.

¹²⁵ Delavcem ..., v: SN 73, 1940, 238, 17. 10., str. 3.

¹²⁶ Kresal, *Tekstilna industrija* ..., str. 385.

¹²⁷ Hutterjeva ..., v: SN 73, 1940, 163, 19. 7., str. 3.

Drugi zapis, čigar tipkopis shranjujejo v PAM, je sodba Vojaškega sodišča v Mariboru,¹²⁸ z datumom 7. 8. 1945, ki je Hutterja obsodilo *zločina veleizdaje in zločina pomaganja okupatorju*¹²⁹ na 5 let odvzema svobode s prisilnim delom, na zaplembo celotne imovine in na izgubo aktivne in pasivne volilne pravice ...¹³⁰ Med branjem besedila obsodbe se ni mogoče izogniti občutku, da se Hutterju ni sodilo kot veleizdajalcu in kolaborantu, ampak po ideološki dogmi, po kateri kapitalist, pa četudi takšnega kova kot je bil Hutter, nikakor ni mogel/smel biti dober človek. V samem besedilu obtožbe je najti presenetljive navedbe, ki ga celo na nek način branijo. Res, da se je včlanil marca 1941 v Kulturbund KB,¹³¹ kar je storil *po dolgem oklevanju in temeljitem posvetovanju s svojo ženo zato, da očuva svoje premoženje*.¹³² V tem je bil nekoliko podoben francoskem tovarnarju Renaultu, ki je v strahu, da mu bodo Nemci demontirali tovarne in jih odpeljali v Nemčijo, pristal na to, da je v njih stekla proizvodnja zanje.¹³³ V besedilu obsodbe je kot olajševalna okoliščina posebej poudarjeno, *da je za časa okupacije v več primerih družinam partizanov denarno in drugače pomagal*,¹³⁴ to pa da ni najbolj značilno za *veleizdajalca* in kolaboranta. Tako lahko torej že iz same obsodbe razberemo, da ni bil kakšen zadržan *folksdojčer* ali *velikonemec*¹³⁵ in da ni zviška gledal na večinski narod, sredi katerega je odraščal in doživljal svoje največje življenjske uspehe. In ne nazadnje: če bi Hutterju lahko dokazali, da je bil dejansko *veleizdajalec* in kolaborant, ga ne bi obsodili le na pet let ječe, ampak bi opravili z njim po hitrem postopku. K navedenemu sodnemu spisu je v PAM priložen tudi spis zgodovinarja prof. dr. Nečaka,¹³⁶ ki dokazuje, da se je Hutterju sodilo, ker je bil pač pripadnik nemške manjšine in da nikakor ni mogel biti nacist, če je vstopil v KB tik pred njegovim razpustom, predvsem pa, da se mu je sodilo kot *razrednemu sovražniku*. Nečak se je učinkovito zavzel za Hutterja pred morebitnimi spotikanji, ker da se ob nemški okupaciji ni umaknil in da je dopustil, da je njegova tovarna delala za potrebe nemškega rajha z jedrnatim ugovorom: »*Nikomur po vojni ni padlo na misel, da bo obtožil*

¹²⁸ PAM, AŠ 6, Vojaško sodišče ..., str. 1–4.

¹²⁹ Prav tam, str. 2. *Sodba* ..., oboje pod 1).

¹³⁰ Prav tam, str. 2. *Sodba* ..., pod tč. a).

¹³¹ Kar je bilo tako ali tako mesec ali dva pred njegovo ukinitvijo aprila 1941.

¹³² Prav tam, str. 3 *Obrazložitev* ... *ta* (žena, op. av.) *mu je svetovala, naj stopi v KB* ...

¹³³ Splet. V: /.../ *Louis* ...

¹³⁴ Prav tam, str. 4. *Obrazložitev* ... olajševalna okoliščina b).

¹³⁵ Celo nasprotno: *ob zasedbi Maribora je bil prvi, ki so ga Nemci aretirali in zadržali za 24 ur v zaporu*. V: Zaveršnik, Vzor ..., v: 7D 20, 1991. 33, 21. 8., str. 16.

¹³⁶ Nečak, *Elementi* ..., v: PAM, AŠ 6, ..., str. 1–3.

revirske rudarje ali jeseniške železarje, da so 'pomagali nemškemu vojnemu gospodarstvu', ker so delali v rudnikih in železarni, za kar so obtožili Josipa Hutterja ...»¹³⁷

PRIČEVANJA

Pogosto se je Hutterja – zlasti v prejšnjih letih – omenjalo v pogovorih, povezanih z MTT ali njegovim blokom v središču Maribora. Tako je upokojeni obratovodja (1)¹³⁸ Predilnice II v MTT med strokovnim razgovorom o poreklu predilniške tehniške dediščine s področja bivšega MTT v letih 2000–2002 omenil, da je bil Hutter v dobrih odnosih s tovarnarjem Mautnerjem, čigar tovarniški kompleks je mejil na Hutterjevega, čeprav sta bila konkurenta. (Glej sliko 2.)

Dandanašnji je med ljudmi, ki še sploh vedo, kdo je bil Hutter, najti največ takih, ki vedo o Hutterju le drobec, po navadi je to splošen vtis iz otroštva, ko so poslušali pogovore med starejšimi ali pa so jim starejši to pripovedovali. Tako je pričevalka (2),¹³⁹ vnukinja hišnika¹⁴⁰ Hutterjevega bloka in njegove žene, izjavila, da so se stari starši večkrat pogovarjali o Hutterju in govorili o njem *samo dobro*. Nečakinja (3)¹⁴¹ hišnika Hutterjevega bloka in snaha tekstilne delavke podjetja A. Ehrlich Maribor (bivša Merinka) je izjavila (4), da je njena tašča povedala, kako *da je Hutter sicer znal poskrbeti zase, da pa so bili njegovi delavci gospodje*. Izjave v tem smislu so najpogostejše, pri čemer v njihovem prvem delu: *Hutter je znal poskrbeti za sebe* običajno ni zaslediti obsojanja ali zajedljivosti. Pričevalka (3) je podala sicer nepopolno informacijo o tem, da je hišnik Hutterjevega bloka večkrat delal tudi v protituberkuloznem dispanzerju, to je povezovala kot njegovo morebitno poznanstvo s Hutterjem. (Glej Hutter kot rotarijec ...)

Hutterja v najlepši luči kaže pričevanje (5)¹⁴² sina hišnika Hutterjevega bloka, ki je pripovedoval o dogodku o svoji teti, ki je prišla s podeželja in se zaposlila pri Hutterju. Ko je Hutter nekega mrzlega jutra stal v vratarnici svoje tovarne in nagovarjal prihajajoče delavce, spraševal, kako se počutijo

¹³⁷ Prav tam, str. 3.

¹³⁸ Jože Struger.

¹³⁹ Janja Kirič.

¹⁴⁰ Ivan Timošenko, ki so ga stanovalci imenovali tudi »Ruski Ivan«, ker je bil po rodu Ukrajinec, njegovi najbližji pa so ga imenovali »Dada«.

¹⁴¹ Karolina Donža - Lina.

¹⁴² Peter Timošenko.

in če so zadovoljni, jo je med drugimi delavkami takoj opazil. Ker je bila slabo (neprimerno za tisti letni čas) oblečena, ji je dejal, da njegova delavka pač ne sme biti slabo oblečena, zato ji nakazal denar za nakup plašča oziroma podpisal dobavnico (tega se pričevalec ne spominja več natanko).

Najobsežnejše pričevanje je podal sošolec in mladostni prijatelj¹⁴³ (6) Hutterjevega najmlajšega sina, Josipa ml., z mladostnim vzdevkom Pepko.¹⁴⁴ Pričevanje zajema sinova pripovedovanja o svojem očetu:

Pepko je imel zelo rad svojega očeta, vedno je o njem govoril s spoštovanjem. Občudoval je njegovo delavnost. Hutterja je njegov osebni šofer z mercedesom pripeljal vsak dan na kosilo, točno ob 12. uri. Nekega dne je prišel Hutter 5 minut prej. Ko je to opazil, je dejal: »To pa ne gre!« Vrnil se je v tovarno za toliko časa, za kolikor je predčasno odšel iz nje. Pepko se je spominjal, kako je njegov oče, ko se je odpravljaj spat, postavil na nočno omarico list papirja in svinčnik. Pogosto je bila zjutraj popisana polovica strani. Večkrat se je Hutter ponoči prebujal in si zapisoval to, česar se je domislil glede tovarne. Ponoči je večkrat tudi telefoniral, na primer v Egipt, da bi se pozanimal, kolikšna je cena bombaža, ki ga je tam kupoval. Pepko je svojem sošolcu tudi povedal, da je oče razmišljal o tem, da bi del dobička porazdelil med svoje delavce, tega pa takratna oblast ni dovoljevala.

Po Pepkovem pripovedovanju so doma vztrajali, naj bo oblečen »*tako kot vsi ostali*« in da naj ne izstopa. Preprosto mu niso dovolili, da bi bil oblečen drugače – bolje od drugih, čeprav je bilo v razredu in na šoli kar nekaj takšnih. Pričevalec je slišal od drugih ljudi, kako je Josip Hutter kasneje, med vojno, za razliko od drugih mariborskih tovarnarjev, ki so selili svoje stroje v Nemčijo, vztrajal, da njegovi stroji ostanejo v Mariboru, saj da je bilo vse skupaj ustvarjeno v Mariboru. Zaradi tega je prihajal v spore s svojim solastnikom (družbenikom) Pochejem.

Kolikor se pričevalec spominja izjav, ki jih je slišal v otroških in mladostnih letih, Hutterju niti na misel ni prišlo, da bi ob koncu vojne pobegnil iz Slovenije. Ko so ga aretirali, so njegovi delavci zahtevali, naj ga izpustijo.

¹⁴³ Prim. Kurt Kancler.

¹⁴⁴ Pričevalec in Pepko, ki je rad slišal tudi na ime *Peko*, sta bila sošolca v vseh štirih razredih tedanje osnovne šole in na nižji stopnji Prvi gimnazije v Mariboru. Osnovno šolo, imenovano Vadnica, po II. svetovni vojni pa Osnovna šola Bojana Illiča II., sta obiskovala od leta 1937 dalje, medtem ko sta nižjo stopnjo (današnji višji razredi osemletke) Realke, sedanje Prve gimnazije v Mariboru, obiskovala od leta 1941 dalje. Kurt se spominja Pepka kot odličnega plavalca, še posebej nadarjenega za hrbtni stil plavanja. Po vojni sta dokončala šolanje na nižji stopnji in opravila diferencialne izpite. Njuno mladostno druženje se je končalo leta 1948, še preden so se Hutterjevi izselili iz Slovenije.

Številčnost njihove skupine in njihova odločnost sta že mejili na majhno demonstracijo.

Pričevalka (7),¹⁴⁵ hči predvojnega policista, se spominja, kako je njen oče o Hutterju govoril, da je bil po vedanju prijazen in vljuden, tudi če je bil z družbo v kakšnem lokalu. Oče je povedal, da je Hutter obogatel tudi s proizvodnjo (izdelavo) črnega klotja po umoru kralja Aleksandra leta 1934. Ustanove, npr. vrtci in šole so potrebovale za žalne svečanosti klot, da so prekrile prostore, namenjene skupinskemu žalovanju.

Pričevanje (8)¹⁴⁶ sina strojnika v Hutterjevi kotlarni je še posebej zanimivo, saj je med drugim povedal tudi marsikaj manj – če sploh – znanega:

Hutter, po rodu kočevski Nemec, je hodil po obratih med ljudmi in se s tistimi, ki niso znali nemško, tekoče pogovarjal slovensko. Imel je izredno visoko razvit socialni čut. Govoril je, da njegovi delavci ne smejo trpeti nobenega pomanjkanja – imeli so višje plače kot v drugih mariborskih tekstilnih tovarnah, na primer Doktor & drug, Rosner in Thoma.

Za pet do sedem družin svojih vodilnih uslužbencev, ki so jih je tedaj imenovali *znani koristniki*, je Hutter omogočil s sofinanciranjem in s krediti gradnjo vil v Kamniški ulici, *saj, če si Hutterjev človek, ne smeš biti »petler«*.

Po izjavi njegovega očeta Hutter leta 1936 ni izvajal – sicer nad redkimi člani komunistične partije Jugoslavije, ki so bili zaposleni v njegovi tovarni in so se udeležili velike solidarnostne stavke v Mariboru po njej – nobenih represalij.

Ker je Hutter potreboval njegovega očeta, ki je bil med vojno pri njem zaposlen kot strojnik v kotlarni, mu je, čeprav oče rasno pri Nemcih (*Rassenforscherjih*) ni bil najbolj zapisan, uredil z osebnim posredovanjem pri ustreznih organih prepustnice, tako da je lahko obiskoval ženo (družino), ki se je zaradi zavezniškega bombardiranja umaknila v Selnico ob Dravi.

Nikoli se pod Hutterjevim vodstvom ni toliko »kradlo« kot med II. svetovno vojno in to z namenom, da se pomaga partizanom. Tudi Hutterjev sin je bil vzgojen v poštenem duhu, to je dokazal pri denacionalizaciji.¹⁴⁷

Po zlomu nemškega Reicha so Hutterja njegovi zaposleni opozarjali, naj se umakne, on pa tega ni hotel storiti. Tudi strojev ni dal odpeljati v Nemčijo.

¹⁴⁵ Mira Grašič.

¹⁴⁶ Janez Kosi.

¹⁴⁷ Pri tem je omenil prodajo Hutterjevega bloka. Glej: Gerovac, Darilo ..., v: *Manager* 13, 2007, 3, marec, str. 39.

Druga njegova pričevanja so bolj ali manj v dopolnilo opisu gradenj v monografiji dr. Jerneje Ferlež in ne zadevajo neposredno Hutterja kot družbeno odgovorne osebnosti. Iz opisov gradnje hiš v Pobreški koloniji pa je vendarle treba izluščiti eno njegovo izjavo, ki osvetljuje, kateri sloj Hutterjevih delavcev si je lahko privoščil bivanje v koloniji. To so bili po njegovem pričevanju mojstri v predilnici, tkalnici in barvarni.

Dokaj obširno je tudi pričevanje (9),¹⁴⁸ pričevalke, katere oče in mati sta bila Hutterjeva delavca: oče je delal od začetka svoje zaposlitve v sukničarni, nato pa v barvarni. Mati je svoj čas delala pri podjetju Doctor & drug.¹⁴⁹ V tej tovarni so bile plače občutno nižje od tistih pri Hutterju, zato se je pričevalkin oče odločil, da ji bo skušal izposlovati zaposlitev pri Hutterju. Oče se je javil pri ustrezni službi v tovarni, kjer so mu odgovorili, da bo žena dobila zaposlitev, samo počakati je treba, da pride na vrsto. Da ko bo delovno mesto zanj prosto, ga bodo o tem obvestili. Tako se je tudi zgodilo: mati je kot predica dobila tudi pri Hutterju delovno mesto predice. Pričevalka navaja, da je bil zaslužek pri Hutterju bistveno večji, vsaj za cel dinar več na uro kot za enako delovno mesto pri prejšnjem delodajalcu. Pričevalkina oče in mati sta opremila spalnico in kuhinjo, vsakdo od njiju je imel svoje kolo. Hutter je svojim zaposlenim tudi omogočil, da enkrat ali dvakrat mesečno v tovarni kupujejo po znižani ceni blago. Tako sta oče in mati kupila kamgarn – oče za obleko, mati pa za kostim.

Pričevalka je podala še naslednje izjave:

- Hutter je vsak dan po prihodu v tovarno obšel vse oddelke.
- Imel je izjemen posluh za delavce. Ni povzdignil glasu in ni kazal nejevolje. Bil je *karakteren* do svojih zaposlenih. Nanje ni gledal zviška.
- Hutter je bil prepričan, da mora biti pri njem zaposleni tudi v svojem zasebnem življenju zadovoljen, da bo lahko uspešen pri svojem delu.
- Pričevalka je slišala, da je Hutter zbiral zdravila za partizane, morda celo tudi za Pohorski bataljon.

Tudi druge njene izjave predstavljajo dopolnilo o Hutterjevih gradnjah v delu dr. Jerneje Ferlež, vendar je za zgodovinski oris Hutterjeve osebnosti pomembnejši tisti del pričevanja, ki zadeva reakcijo mariborskih industrialcev na gradnjo njegove kolonije na Pobrežju:

¹⁴⁸ Sonja Lozar Rak.

¹⁴⁹ Na današnji Valvasorjevi, v neposredni bližini studenške železniške postaje, po vojni imenovana Predilnica in tkalnica.

Hutter je ob začetku gradnje kolonije na Pobrežju izgubil del svoje priljubljenosti med industrialci tekstilnih tovarn, kot so bili na primer Doctor & drug, Thoma in Mautner. Svoje nestrinjanje so podkrepljevali z izjavami, kot je naslednja: »*Kaj pa delavci potrebujejo kopalno kad?*« Naslednjih dvajsetih hiš Hutter ni gradil, čeprav bi, kot je kazalo, še rad.¹⁵⁰ Morda je popustil pod pritiskom drugih mariborskih delodajalcev. Prvotnih dvajset hiš naj ne bi bilo po pričevalkinem opremljenih do konca prav iz tega razloga. Tako kleti, razdeljene v dva prostora: takoj pri vhodu v klet najprej drvarnica, nato pralnica, niso imele vmesnih vrat. V prostoru, namenjenem za pralnico, ni bilo vgrajene kadi za pranje perila.

V Hutterjevem obdobju se je naselje imenovalo Hutterjeva kolonija, kmalu po vojni pa so ga preimenovali v Naselje MTT, kasneje pa so hišam, po pet, razvrščenih v štiri vzporedne vrste druga poleg druge, dali imena in hišne številke naslednjih ulic: Ulica Štrauhovih – na jugu, Tekstilna ulica – na sredini ob dveh vrstah hiš in Zupaničeva ulica – na severu, tik ob Čufarjevi ulici. (Glej sliko 3.)

Kako razumevajoč je bil Hutter kot podjetnik, bi lahko potrdila tudi njena izjava, po kateri je Hutter jeseni po koncu vojne sprejel njenega očeta, ki se je vrnil kot vojni begunec in se je prijavil v tovarni za ponovno zaposlitev. Morda ga je po naključju sprejel Hutter sam in ko mu je oče povedal, da je pred vojno delal pri njem 10 let vse do izgnanstva, ga je le-ta vprašal, če lahko že naslednjega dne pride k njemu na delo. To pričevanje ni imelo trdne podlage, saj se je pričevalka (9) sklicevala na *jesen* 1945, ko naj bi bil Hutter že zaprt, zato je bil ta del njenega pričevanja prvotno po dogovoru umaknjen iz zapisa, pripravljenega za objavo. Šele s pričevanjem pričevalca (13) se je vzpostavila možnost, da bi bila lahko ta izpoved resnična, če se je zgodila znatno prej – pred Hutterjevo aretacijo in obsodbo, morda tudi po njej, v kolikor Hutterja niso takoj poslali v delovno taborišče ali pa je bilo prisilno delo mišljeno tako, da je Hutter nekaj časa lahko deloval kot poslovodni organ v lastnem podjetju, kar bi kazalo raziskati.

Veliko pove o Hutterju tudi izjava (10),¹⁵¹ da je osebno med obiski obratov nagovarjal tiste svoje delavce, ki so se izkazali v odnosu do dela, naj se tudi njihovi otroci zaposlijo pri njem. Menil je, da bodo tudi oni dobri delavci tako kot njihovi starši. Isti pričevalec je tudi navedel, kako so

¹⁵⁰ Da bi njena izjava lahko imela realno osnovo, nakazuje stavek v časopisnem članku: /.../ *Na zemljišču, na katerem se bo kolonija gradila, je prostora za 100 takih vil* /.../ V: *Delavci ...*, PS 10, 1937, 14, 5. 4., str. 3.

¹⁵¹ Vili Rozman.

njegovi, potem ko so se v letih pred 2. svetovno vojno preselili na Pobrežje, vendar ne v Hutterjevo stanovanjsko kolonijo, občudovali tiste hiše, ker so imele stranišče na vodno splakovanje in ne na *štrbunk*, kopalne kadi in kanalizacijo.

Po pripovedovanju (11)¹⁵² sina tekstilnega tehnika, ki je delal pri Hutterju, je Hutter zahajal v kranjsko srednjo tekstilno šolo¹⁵³ in pregledoval ocene učencev. Najboljšim med njimi je ponujal delo v svoji tovarni. Tako tudi njegovemu očetu, ki mu, potem ko se je zaposlil pri njem, ni bilo treba plačevati za premog in je morda plačeval tudi nižjo najemnino, v kolikor mu jo je bilo sploh treba.

Pričevanje pričevalca (12)¹⁵⁴ vnaša kljub svoji kratkosti veliko vedrine v opis Hutterja kot človeka in se v bistvu navezuje na pričevanje pričevalke (7),¹⁵⁵ le da je bolj neposredno. Pokojni tast¹⁵⁶ mu je pripovedoval, da je Hutter, če je zašel v družbi prijateljev v kak uglednejši oziroma »boljši« mariborski lokal in je tam opazil pri kakšni od sosednjih miz mariborske študente, ki so sicer študirali na ljubljanski, zagrebški ali praški univerzi, jim je takoj plačal prvo rundo pijače. S tem je primoral druge iz svoje družbe, da so tudi oni plačali študentom – vsak za naslednjo rundo.

Pričevalec (13)¹⁵⁷ je podal zanimivo pričevanje, v katerem se najprej sklicuje na Jernejo Ferlež, ki da je v svoji monografiji napisala, da je Hutter najemnikom v vsaki dvostanovanjski hiši ob njihovi vselitvi v zgodnji jeseni 1937 podelil po klaftro drv ne le zato, da bi se med zimo greli, ampak da bi tudi v tem času presušili od gradnje zadržano vlago v stenah novo zgrajenih hiš.

Znatno pomembnejša je njegova izpoved o tem, kako je Hutter, brezhibno oblečen z dostojanstvenim stiskom rok in z odvitim nalivnim peresom, sprejel tedanjega ministra FLRJ za tekstilno industrijo Toneta Boleta¹⁵⁸ ob prevzemu njegove tovarne v državno last. Medtem ko naj drugi mariborski tovarnarji ne bi imeli pripravljenega gradiva za primopredajo zaradi obupa ali zaradi odpora, je Hutter pričakal Boleta z vzorno urejenim gradivom,

¹⁵² Bojan Cerkvenič.

¹⁵³ Ustanovljena leta 1930 kot srednja strokovna šola z dvoletnim učnim programom. Poleg nje je v kraljevini Jugoslaviji delovala le še ena tovrstna šola v Leskovcu. V: Kresal, *Tekstilna industrija ...*, str. 158–160.

¹⁵⁴ Vasja Dremelj.

¹⁵⁵ Glej op. 145.

¹⁵⁶ Josip Butinar (1913–1980).

¹⁵⁷ Ivan Gorjup - Anti.

¹⁵⁸ Anton Bole (1926–1990), splet. V: /.../Anton Bole in *Osebnosti*; ..., str. 85.

v katerem ni manjkal niti opis razvoja tovarne. Prav to pričevanje utegne potrditi pričevalkino (9) pripoved.

V zgoraj navedenih pričevanjih naletimo na splošno znane resnice o Hutterju, so pa tudi takšne, ki so manj znane, med drugim tudi to, da je v obratih tekoče govoril slovensko, če zaposleni niso razumeli nemško, da je dopustil, da se je odvajalo za partizane, predvsem pa to, da je toleriral udeležbo delavcev članov KP v stavki leta 1936.

Posamezna kratka pričevanja je najti tudi v tisku. Tako je že pokojni dr. Danilo Požar, ugledni Košarjev sostanovalec, čigar mati je bila delavka pri Hutterju, povedal: »Mama je dobivala po 4 din na uro, kar je bilo veliko, saj je Hutter svoje delavce dobro plačeval in so ga imeli radi. Ko so delavke prišle ob 6. zjutraj v službo, je bil on že tam in je z inženirji pregledoval stroje.«¹⁵⁹

Tudi snaha hišnika Hutterjeve vile, nato pa oskrbnika počitniške vile v Ribnici na Pohorju, je za tisk prenesla tastovo mnenje o Hutterju, da je bil Josip Hutter pravičen, a strog gospodar, ki pa delavcem ni delal krivic.¹⁶⁰

HUTTER KOT DRUŽBENO ODGOVORNA OSEBNOST

Iz zapisanega, ki ima dokumentirano podlago, in iz pričevanj, ki se med seboj potrjujejo, si lahko ustvarimo podobo Hutterjeve osebnosti.

Eden od osnovnih kriterijev (prvin) družbene odgovornosti, ki se pogosto pojavlja na raznih simpozijih, je *celovitost*, upoštevanje čim več možnih vplivov in posledic, če že ne vseh, ocenjevanje s čim več danih zornih kotov, če že ne z vseh.

Da bi Hutterja dojeli kot družbeno odgovorno osebnost v kar najširšem spektru, bi ga kazalo primerjati z avtomobilskimi veleindustrialci, kot so Henry Ford I¹⁶¹ (30. 7. 1863–7. 4. 1947),¹⁶² Giovanni Agnelli¹⁶³ (13. 8. 1866–16. 12. 1945)¹⁶⁴ in Louis Renault¹⁶⁵ (12. 2. 1877–24. 10. 1944).¹⁶⁶ Zakaj ravno avtomobilski veleindustrialci? Ker je o njih največ znanega in je dokaj preprosto najti v periodičnem tisku ali na spletu njihove življenjske zgodbe z opisi njihovih nedvomno velikih dosežkov, njihovih svetlih in temačnih

¹⁵⁹ Klipšteter, Po sedmih ..., str. 42–43.

¹⁶⁰ Šeruga, Hutterjev ..., v: *Večer* 68, 2012, 172, 27. 7., str. 12.

¹⁶¹ Mož, ki ..., str. 10–31.

¹⁶² Splet. V: .../Henry_Ford.

¹⁶³ Torinsko ..., str. 78–92.

¹⁶⁴ Splet. V: .../Giovanni_Agnelli.

¹⁶⁵ Louis ..., str. 46–76.

¹⁶⁶ Splet. V: .../Louis_Renault.

osebnostnih lastnosti. Za Hutterja velja, da je bil delu predan in da je to pričakoval tudi od drugih. Toda tako bi lahko tudi označili Forda,¹⁶⁷ Agnellija¹⁶⁸ in Renaulta.¹⁶⁹ Že označba *biti predan delu in zahtevati to tudi od drugih* je lahko dvoumna. Bolj preprosto, zato pa tudi bolj neposredno, bi se jo dalo razumeti tudi tako, da so bili vsi trije imenovani sicer nesporno garači, obenem pa sta bila vsaj Ford in Renault tudi brezobzirna priganjača, ki sta se pokazala tudi kot neusmiljena zatiralca stavk. Po ljudskih pričevanjih in tudi zapisih slednje za Hutterja nikakor ne velja. Nadalje: tudi Ford¹⁷⁰ in Agnelli¹⁷¹ sta se izkazala z razmeroma visoko razvitim socialnim čutom, ki se je odražal predvsem z izgradnjo, na primer bolnišnic, šol in še marsičesa drugega. Forda¹⁷² in Agnellija¹⁷³ je mogoče primerjati s Hutterjem tudi po tem, da sta svojim zaposlenim dajala najvišje plače vsaj v svoji osnovni gospodarski panogi. Ford je tudi uvedel še soudeležbo pri delitvi dobička, kot eden prvih pa triizmensko delo; če že ne prvi – pa vsaj v ZDA – je začel zaposlovati ženske, črnce in invalide.¹⁷⁴ Edinole v teh oblikah delovanja, zlasti Fordovega, na videz ni kakšnih bistvenih razlik med njim in Hutterjem. Velike pa so razlike v značaju in vedenju do soljudi: pri Fordu okrutnost tudi do najbližjih – njegov odnos do sina Edsla,¹⁷⁵ ki je bil za Forda preveč »mehak« ali do svojega dolgoletnega sodelavca Williama Knudsna,¹⁷⁶ ki ga je odslovil, ker je ta povsem upravičeno izjavil, da bi bilo treba legendarni Fordov model T, popularno imenovan *Pločevinasta Lizika* (angl. Tin Lizzie oz. Tin Lizzy), po dvanajstih letih proizvodnje zamenjati s sodobnejšim modelom, medtem ko je bil Renault nepriljuden, tiranski, nadut, grob¹⁷⁷ in prepirljiv.¹⁷⁸ Hutterju česa takega nihče od pričevalcev ne pripisuje. In končno, kar zadeva svetovni nazor: vsesplošno je znano, da je bil Ford antisemit do take mere, da ga je Adolf Hitler videl kot prvega ameriškega nacista, če bi vojaško premagal ZDA, Agnelli pa je tako odkrito podpiral Mussolinija, da so ga leta 1945 odstranili z vodstva koncerna

¹⁶⁷ Mož, ki ..., str. 14–15 in str. 18.

¹⁶⁸ Torinsko ..., str. 80.

¹⁶⁹ Louis ..., str. 52, 54–55, 59 in str. 61.

¹⁷⁰ Mož, ki ..., str. 23.

¹⁷¹ Torinsko ..., str. 82–83.

¹⁷² Mož, ki ..., str. 22.

¹⁷³ Torinsko ..., str. 81–82.

¹⁷⁴ Mož, ki ..., str. 22.

¹⁷⁵ Prav tam, str. 24–31.

¹⁷⁶ Prav tam, str. 26.

¹⁷⁷ Louis ..., str. 61, 64.

¹⁷⁸ Splet. V: .../Louis_Renault.

in so ga njegovi nasledniki dobili ponovno v upravljanje šele leta 1963.¹⁷⁹ Slednji tudi ni imel nobenih predsodkov, da ne bi že v predvojnem obdobju proizvajal motornih vozil za Rdečo armado, v sami Sovjetski zvezi pa je ustanovil tovarno krogličnih ležajev in se srečal s Stalinom.¹⁸⁰ Hutter ni bil takega kova! Kot kočevski Nemec z jugoslovanskim državljanstvom¹⁸¹ se je poročil s Slovenko, v obratih je s Slovenci tekoče govoril slovensko, družina, ki si jo je ustvaril, je bila slovensko zavedna, doma so govorili samo slovensko.¹⁸² (Glej pričevanje pod (8).) Tudi skulptura predice v naravni velikosti v njegovi tovarni ima slovensko narodno nošo, ker jo je baje kipar¹⁸³ oblikoval tako zato, ker se je žena lastnika Hutterja /.../ navduševala nad narodnimi nošami.¹⁸⁴

Slika 4: Skulptura predice v slovenski narodni noši in v naravni velikosti, delo kiparja Ivana Sojča, 1937. Prenos iz spleta: www.burger.si/DOGODKI/Preteklost/MTTtekstil/vrp.html

¹⁷⁹ Splet: V: ... /*Fiat*.

¹⁸⁰ Torinsko ..., str. 82.

¹⁸¹ Kresal, *Tekstilna industrija* ..., str. 109.

¹⁸² Zaveršnik, *Vzor* ..., v: 7D 20, 1991. 33, 21. 8., str. 16.

¹⁸³ Ivan Sojč (1879–1951) leta 1937.

¹⁸⁴ Lik ... www.burger.si/DOGODKI/...

Med vojno je Hutter *ves čas*¹⁸⁵ podpiral partizane. (Glej pričevanji pod (8) in (9).) Morda je Hutterjeva medvojna usoda dokaj podobna Renaultovi: oba sta, da bi rešila svoje življenjsko delo pred odvzemom ali selitvijo proizvodnje v Nemčijo, pristala – po njunem – na manjše zlo, kar je do neke mere razumljivo. Razen tega naj bi Hutter imel v mislih, *kaj bi se zgodilo z njegovimi delavci, saj bi po vsej verjetnosti večino, zlasti slovenskih delavcev izselili ali pa prisilno odpeljali v Nemčijo*,¹⁸⁶ če bi se odločil kako drugače.

V iskanju podobnosti in razlik med zgoraj omenjenimi tremi s Hutterjem je treba navesti, da je bil Ford genialen organizator proizvodnje, saj je na osnovi njegovih razmišljanj in opazovanj¹⁸⁷ stekel leta 1913 *prvi tekoči trak v avtomobilski industriji*,¹⁸⁸ Renault pa se je uveljavil tudi kot izreden izumitelj, saj je patentiral *tristopenjski menjalnik s kardansko osjo* za prenos moči v avtomobilu,¹⁸⁹ medtem ko Hutterju sicer ne gre oporekati smisla za tehniko in velikih organizacijskih sposobnosti, vendar so tehnološke inovativne rešitve v njegovih obratih morda vendarle prinašali njegovi sodelavci. V medčloveških odnosih, naj bo v tovarni ali izven nje, je bil Hutter daleč pred Fordom in Renaultom. Predvsem pa Hutter ni bil kontroverzna, bipolarna osebnost. In v tem je njegova veličina. Ni bil *znan* le *kot človek podjetnosti, ampak tudi kot človek solidarnosti*.¹⁹⁰ Glede na celovitost – enega od osnovnih kriterijev za družbeno odgovornost – je Hutter v primerjavi s trojico bližje pojmovanju družbeno odgovorne osebnosti kot kdor koli od njih. Nekateri pripisujejo Hutterjevo razumevanje sočloveka kot posledico njegovega odraščanja v veliki družini na podeželju. Toda enako bi lahko označili tudi Fordovo odraščanje,¹⁹¹ pa ga ne moremo označiti drugače kot človeka velikih nasprotij.

Pri iskanju podobnosti je treba omeniti še skromnost. Za Hutterja je premalo reči, da je bil osebno skromen. Takšni so bili tudi Ford,¹⁹² Agnelli¹⁹³

¹⁸⁵ Zaveršnik, Vzor ... v: 7D 20, 1991. 33, 21. 8., str. 17.

¹⁸⁶ Prav tam, str. 16.

¹⁸⁷ Navdih zanj je dobil, ko si je ogledoval delovni procesi v neki čikaški klavnici, Overbye: Nov ..., v: *Illustrated History* 2, 2013, 18, str. 36. Ford ni bil prvi, ki je uvedel tekoči trak. Prvič je uporabili tekoči trak leta 1787 mlinar Oliver Evans. Prav tam.

¹⁸⁸ Mož, ki ..., str. 20.

¹⁸⁹ Splet: *Early life* ..., v: .../Louis_Renault.

¹⁹⁰ Izjava zasl. prof. dr. Matjaža Muleja, str. 20. V: Klipšteter, Dr. Matjaž ..., *Mariborčan* 12, sept. 2006, str. 18–22.

¹⁹¹ Mož, ki ..., str. 11.

¹⁹² Mož, ki ..., str. 12. Znani sta tudi črno-bela fotografija Forda, ki v fraku in s cilindrom na glavi pobira s pločnika novči, in njegova izjava ob tem, da ni tako bogat, da ga ne bi pobral.

¹⁹³ Torinsko ..., str. 81.

in Renault.¹⁹⁴ Hutter je vendarle šel dlje od skromnosti samo zase. Z bogastvom ni hotel izzivati okolice, to je zahteval tudi od svojih najbližjih, pa naj bodo to žena ali otroci: »Beti, nikar nerca! Zdaj imamo prijatelje, če boš imela nerca, pa prijatelje lahko izgubimo!«¹⁹⁵ (Glej pričevanje (6).) Nikoli ni pozabil na svoje poreklo, na to, da je odraščal v družini z desetimi otroki. Še kot tovarnar je večkrat zahajal v rojstni kraj in prinašal je tudi blago iz tekstilne tovarne in z njim obdaroval vaše otroke.¹⁹⁶

Spletni zapis »/.../ procesiranemu industrialcu Hutterju iz Maribora je bilo zaplenjenih 250 slik svetovno znanih mojstrov /.../« bi bilo mogoče razumeti, kot da se Hutter ni le razdajal v številnih dobrodelnih aktivnostih in akcijah ter v omogočanju brezobrestnih posojil za svoje delavstvo, vendar tolikšno število slik ne vzdrži resne presoje. Ker vse izmed 250 slik svetovno znanih mojstrov niso mogle biti same miniature, je vprašljivo, kako je mogel tovarnar spraviti (večino) teh 250 slik v svojo vilo ob mariborskem mestnem parku, saj vse niso mogle biti razobešene po dnevni sobi ali sobi za goste, spalnici staršev in po hodnikih. Pa tudi če bi jih še kaj razobesil po svoji pisarni v tovarni in po počitniški hiši na ribniškem Pohorju, je kaj malo verjetno, da bi jih bilo vsaj približno toliko.¹⁹⁷ V zaplembnem zapisniku¹⁹⁸ ni zaslediti nobenega prostora, ki bi lahko spominjal na depo, in edina slika, delo slikarja, najverjetneje Ivana Kosa (1895–1981),¹⁹⁹ ki je v zapisniku navedena, ni bila zaplenjena in jo je oblast prepustila kot osebno lastnino tedaj še mladoletnemu sinu Josipu ml. Možno je sicer, da je bilo v vili res nekaj slik svetovno znanih mojstrov, toda te so izginile, še preden je zaplembna komisija prišla v vilo.

Njegova vila z vrtom²⁰⁰ in počitniška vila na Pohorju²⁰¹ sta bili vzorčni primerek sodobne gradnje, prostorskega urejanja in arhitekture, vendar brez pretiranega, kičastega razkošja. *Hutterjeva vila je na nek način izkazovala osebno skromnost in nebahavost*,²⁰² kar velja razumeti kot čistost linij, brez nepotrebnih stilskih okraskov. Bolj po domače, zato pa toliko

¹⁹⁴ Louis ..., str. 65. Vendar ne za svojo dolgoletno prijateljico.

¹⁹⁵ Ferlež, *Josip Hutter in ...*, str. 85.

¹⁹⁶ Prav tam, str. 13, op. 3.

¹⁹⁷ Takšno je bilo tudi mnenje Maria Berdiča - Codelle, mariborskega kustosa in znanega likovnega kritika v telefonskem razgovoru z avtorjem dne 17. 7. 2013.

¹⁹⁸ Popis in ..., Zp 53/45 – 2, 21., 22. in 23. 8. 1945. V: PAM, Okrajno sodišče Maribor 1945–1978, AŠ 240 ...

¹⁹⁹ Popis in ..., Zp 53/45 – 1, ..., str. 2. PAM. Okrajno ..., AŠ 240 ...

²⁰⁰ Simonič, *Arhitektonski vrtovi ...*, v: *Večer* 64, 2008, 182, 7. 8., str. 15.

²⁰¹ Šeruga, *Elektrifikacija ...*, v: *Večer* 68, 2012, 156, 9. 7., str. 14.

²⁰² Ferlež: *Pričevalnost ...*, str. 14. V: *Glasnik* 49, 2009, št. 3–4.

bolj slikovito pa je podala svojo oceno o opremljenosti njegove vile njegova šivilja: »Nič pretiranega, nič čičke – čačke, vse herclih.«²⁰³

Za Hutterja bi lahko dejali, da je bil glede uvajanje tehniških novosti, na primer električnih²⁰⁴ štedilnikov v svojo vilo in v Hutterjevem bloku, tehniški zanesenjak, vendar je tudi pri tem znal obdržati občutek za mero. Vsekakor bi znal še boljše »poskrbeti zase«, če bi le hotel.

Prosti čas je preživel na sprehodih po Pohorju, tako izkazoval ljubezen do narave in bil blizu tega, kar danes imenujemo *okoljska osveščenost*, zlasti še če upoštevamo, da je sprva začel kot lovec, kaj kmalu pa se je posvetil sprehajanju po pohorskih gozdovih, pozimi turnemu smučanju v okolici svoje počitniške hiše in fotografiranju v naravi.²⁰⁵

Slika 5: Ostanke Hutterjeve počitniške hiše na ribniškem Pohorju, požgane med 8 in 9. oktobrom leta 1942. Avtor in datum fotografije nista znana. PAM, Pogorišče Hutterjeve vile Ribn. koča, fond: Planinsko društvo Maribor Matica 1928–1999, sign.: SI_PAM/1237, AŠ 28. (Elektronska obdelava: mag. Gerhard Angleitner.)

²⁰³ Prav tam, str. 18.

²⁰⁴ Ferlež, *Josip Hutter in ...*, str. 76.

²⁰⁵ Prav tam, str. 83, op. 89.

Potovanjem po Srednji Evropi – v Benetke, v Gradec, na Dunaj – in letovanju na Jadranu²⁰⁶ se ni odrekal, vendar o njem ne moremo trditi, da bi bil svetovni popotnik. Lahko bi, denimo, imel jahto, kot na primer Grassner, solastnik tržiške tekstilne tovarne Glanzmann & Grassner, ki je *med stavko odplul s svojo jahto na letovanje*.²⁰⁷ Hutterju kaj takega še na misel ne bi prišlo.

In primerjava Hutterja s podjetniki v medvojni slovenski tekstilni industriji? Nedvomno so zaposleni pri njem dobivali najvišje osebne dohodke. (Glej Hutterjevo delovanje za ...) Kar pa zadeva gradnjo zanje, velja omeniti, da so *lastne delavske kolonije* postavili tudi Glanzmann & Gassner v Tržiču in Mautner v Litiji ter v Preboldu in da so *skoraj vsa tekstilna podjetja v Sloveniji imela stanovanja za svoje uslužbence, tehnične strokovnjake in mojstre*.²⁰⁸ Tudi ni bil edini v Mariboru, ki je predlagal solidarnostni plačani dopust ob stavki leta 1936. (Glej Hutterjevo delovanje za ...)

Hutterju celo sicer močno ideološko indoktrinirani zbornik ob 20. obletnici velike solidarnostne stavke v Sloveniji²⁰⁹ priznava, da mu vsi tekstilni tovarnarji v Sloveniji niso docela zaupali, da se bo ob stavki brez zadržkov in v vsakem pogledu postavil na njihovo stran. Ob njegovem prizadevanju za človeka dostojni eksistenčni minimum lahko upravičeno sklenemo, da je bil najbolj človeški podjetnik med njimi.

Hutter je nastopal kot človek visokih vrednot in etike, to je dokazoval s svojim načinom življenja in ga je skušal prenašati tudi na svoje najbližje. Vse, kar je znanega o njem, izpričuje, da je deloval blizu danes uveljavljene sheme za udejanjanje družbene odgovornosti po sosledju prehajanja skozi določene faze, imenovanem VKEN (Vrednote → Kultura → Etika → Norme; angl. VCEN).²¹⁰

Možnost, da bi Hutter vendarle bil preračunljivec, ki bi z bolj umirjeno, danes bi rekli z »mehko« obliko izkoriščanja, lahko od svojih zaposlenih pridobil čim več, postavimo kot manj verjetno, če je že ne moremo popolnoma ovreči. Nikakor ga ne gre primerjati, kaj šele enačiti s Katom Starejšim (234 pr. n. št.–149 pr. n. št.), ki je v svojem delu *De agri cultura* (slov. O

²⁰⁶ Prav tam, str. 13, op. 3.

²⁰⁷ Demonstrativno, na samem začetku velike stavke leta 1936, ker se ni hotel pogajati s stavkajočimi delavci. Kresal, *Tekstilna industrija ...*, str. 349.

²⁰⁸ Kresal, *Tekstilna industrija ...*, str. 271.

²⁰⁹ *Velika tekstilna ...*, str. 65–119.

²¹⁰ Zasl. prof. Matjaž Mulej jo je uporabil tudi v pozdravnem nagovoru udeležencem 8. Mednarodne konference ... Mulej, *Pozdravni ...*, v: 8. Mednarodna ..., zbornik povzetkov prispevkov, Maribor 2013, str. 8. VKEN je najti zlasti v elektronskem gradivu: ESEJI o ..., knjiga na zgoščenki, 1 optični disk (CD-ROM), 12 cm [Elektronski vir], Maribor 2011.

poljedelstvu) med drugim sicer zapisal, da je treba paziti, *da je za sužnje dobro poskrbljeno in da jih ne zebe ali niso lačni* (5. pogl.) pa tudi to, da je treba prodati *zgaranega vola, bolno živino, star voz, staro orodje, starega sužnja, bolnega sužnja in vse, kar je odveč* (2. poglavje).²¹¹

ZAKLJUČEK

Edina monografija o Hutterju do sedaj je osredinjena na njegove gradbene dosežke, kar precej pa nam pove tudi o njegovem življenju in o njem kot o človeku. Vendar še marsikaj manjka. To nista samo počitniška vila na Pohorju in »inženirska« bajta. Za nadaljnjo obdelavo so pomembnejši arhitektura njegovih industrijskih zgradb, okoljska ureditev med njimi, opis Hutterjeve pisarne in tako imenovane manufakture, opis prostorov z vzorci blaga v sami tovarni, posebej tehnološka oprema, ki jo je moč videti na fotografijah s predvojnih dni. Tudi njegovo življenje do prihoda v Maribor je premalo raziskano. Prav gotovo obstajajo arhivski podatki o njegovem šolanju in poklicnem delovanju v Ljubljani, iz katerih bi postalo razvidno, da je bil pravi samorastnik – ali kot temu pravijo na Zahodu – *self made man*.²¹² Morda se bo marsikdo vprašal: čemu monografija o človeku, čigar vrhunec ustvarjalnosti je omejen na štirideseta leta dvajsetega stoletja in da takšnih podjetnikov skorajda ni več, čas je šel dalje, pa če je to komu všeč ali ne. Vendar to ne drži.

V model družbene ureditve prihodnosti, v kateri ne bo smelo biti več plenilskega neoliberalizma, bodo prav gotovo vključene pozitivne prvine kapitalizma in socializma v nekem določenem optimalnem razmerju. Tudi takrat bo moral imeti profil podjetnika, širše gledano vodilnega kadra, v osnovi podobne lastnosti, kot jih je imel Hutter, ki nikakor ni le neka lepa paradigma v času, ki je daleč za nami. Ljudje, kot so Hutter, morajo biti vzor za prihodnost, ki naj pride čim prej.

Zahvaljujem se vsem navedenim pričevalcem in vsem tistim, ki so mi posredovali znanje, gradivo, podatke in/ali omogočili stik s pričevalci, kot so: zasl. prof. dr. Matjaž Mulej, zasl. prof. Božidar Hribernik, doc. dr. Aleš Maver, dr. Jerneja Ferlež, dr. Marjan Žnidarič, dr. Gregor Pivec, dr. Vlasta Stavbar, Dejan Kac, Nina Lončar, Borut Gombač, Nela Jergović, Sabina

²¹¹ Maver, *cato1. doc.*, priponka pod zadeva: *Katon*.

²¹² *Arhetipski self ...*, v: Sunčič, *Značilnosti ...*, str. 342, op. 42 v: *Mesto in ...*

Lešnik, Leopold Avberšek - Mikec, mag. Irena Mavrič - Žižek, mag. Gerhard Angleitner - Gero, Stane Kocutar, Vili Rozman, Ivo Žajdela, Metod Berlec, Branka Grujičič, Vita Canjko - Javornik, Ksenija Gerovac, Silva Šeruga, Primož Premzl, Mario Berdič - Codella, Karolina Donža - Lina, Franc Gril, Vasja Dremelj in Mirko Cinauer.

VIRI IN LITERATURA

Monografije

Barbara Ajdinovič, Urška Mavrič, Andreja Štancer, *Josip Hutter – osebnost in podjetnik*. Raziskovalna naloga srednješolcev. Maribor 1999.

Jerneja Ferlež, *Josip Hutter in bivalna kultura Maribora*. Maribor 2009.

Maja Godina, *Iz Mariborskih predmestij/O življenju in kulturi mariborskih delavcev v letih 1919 do 1941*. Maribor 1992.

Božidar Hribnik, *Prvi Rotary klub na Slovenskem/Slike in dokumenti Rotary kluba Maribor iz obdobja 1930–1941*. Maribor 2006.

France Kresal, *Razvoj tekstilne industrije v Sloveniji 1918–1941*. Doktorska disertacija, Ljubljana 1972.

France Kresal, *Tekstilna industrija v Sloveniji*. Ljubljana 1976.

France Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike od liberalizma do druge svetovne vojne*. Ljubljana 1998.

Ermin Kržičnik, *Gospodarski razvoj Maribora/Gradivo k zgodovini industrializacije mesta Maribora*. Maribor 1956.

Osebnosti: veliki slovenski biografski leksikon. Ljubljana 2008.

Gregor Pivec, *Razvoj Bolnišnice Maribor od ustanovitve do druge svetovne vojne*. Doktorska disertacija. Maribor 2011.

Veliki slovar tujk. Ljubljana 2002.

Nataša Vodopivec, *Podjetništvo v Mariboru in v okolici med svetovnima vojnama*. Diplomsko delo. Maribor 2004.

Zborniki, katalogi

Franjo Baš (pseudonim Jože Mrčenik), *Gospodarske in kulturne slike iz Maribora in okolice iz zadnjih 100 let*. Maribor 1934.

Franjo Baš, *Razvoj Maribora v l. 1918–1938*. V: *Kronika slovenskih mest*. Ljubljana, avgust 1939, letn. 6, št. 2, str. 57–68.

Suzana Čeh idr., *Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor*. Maribor 2009.

Filip Čuček idr., *Nemci in Maribor: stoletje preobratov: 1846–1946*. Katalog razstave. Maribor 2012.

Jerneja Ferlež, Josip Hutter in njegova mariborska leta. V: *Koroški koledar* 2010. Celovec 2010. Str. 176–186.

7. mednarodna konferenca Družbena odgovornost in izzivi časa 2012 = 7th International Conference Social Responsibility and Current Challenges 2012: Inoviranje kulture za več družbene odgovornosti – kot pot iz socio – kulturne krize = Innovation of culture toward more social responsibility – the way out of socio-cultural crisis. Zbornik povzetkov prispevkov = conference proceedings abstracts. Maribor 2012.

8. mednarodna konferenca Družbena odgovornost in izzivi časa 2013 = 8th international conference Social responsibility and current challenges 2013: Izobraževanje in komuniciranje za več družbene odgovornosti = Education and communication for more social responsibility. Zbornik prispevkov povzetkov = conference proceedings – summaries. Maribor 2013.

Mesto in gospodarstvo/Mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju, Zbornik referatov s simpozija. Maribor 2010.

Srce in možgani naše kulture: podobe in prostori meščanstva na slovenskem Štajerskem med svetovnima vojnama. Katalog razstave. Maribor 2012.

Andrej Studen: »Delavec njegov še stanovanja nima, lastnega že tako ni misliti«. V: Zgodovina socialnega dela v Sloveniji: med družbenimi gibanji in političnimi sistemi. Ljubljana 2006.

Velika tekstilna stavka Slovenije 1936/Dokumenti in pričevanja. Zbornik ob 20. obletnici velike solidarnostne stavke. Kranj 1956.

Časopisi, revije

Časopisje

Manager

Mariborski večernik Jutra (MVJ)

Ponedeljski Slovenec (PS)

Slovenec

Slovenski narod (SN)

7D

Večer

Andreja Basle, Dediči mariborskega industrialca Josipa Hutterja. V: *Manager* 13, 2007, 3. marec, str. 39.

Božič v mariborski bolnici. V: *SN* 73, 1940, 298, 30. 12., str. 3.

Davi se je pričela v Mariboru splošna stavka stavbinskega delavstva. V: *SN* 73, 1940, 214, 19. 9., str. 2.

Friderik Degen, Bela golobica na Pohorju/Korenine Ribniške koče segajo 70 let nazaj. V: *Večer* 56, 2000, 43, 21. 2., str. 8.

Delavcem Hutterjeve tekstilne tovarne v Mariboru odpovedano. V: *SN* 73, 1940, 238, 17. 10., str. 3.

Delavci v skrbi za svojo starost/«Društvo za starostno preskrbo delavcev tvrdke Hutter in dr.» v Mariboru bo letos gradilo 18 dvodružinskih vil, *Ponedeljski Slovenec* 10, 1937, 14, 5. 4., str. 3.

Hutterjeva tvornica povečuje svoje obrate. V: *SN* 73, 1940, 163, 19. 07., str. 3.

Jerneja Ferlež, Pričevalnost različnih virov za raziskovanje bivalne kulture: primer Hutterjeve vile v Mariboru. V: *Glasnik slovenskega etnološkega društva (glasnik SED)*, 2009, 49, št. 3–4, str. 14–20.

Kriza v mariborski industriji. V: *Slovenec* 68, 1940, 137, 18. 6., str. 7.

Ksenija Gerovac (pseudonim B. K.), Darilo Hutterjevih dedičev mariborski občini. V: *Manager* 13, 2007, 3, marec, str. 39.

Likvidacija društva za starostno preskrbo delavcev pri tvrdki J. Hutter & drug. V: *SN* 73, 1940, 132, 12. 6., str. 3.

Louis Renault, Nenavadna zgodba o človeku, ki je k motorizaciji Evrope prispeval več kot katerikoli drug. V: *RADAR* 13, 1988, 138, februar, str. 46–76.

Kakšna bo usoda Hutterjevega pokojninskega sklada. V: *MVJ* 14, 1940, 132, 13. 6., str. 3.

Mariborske in okoliške novice (dnevna rubrika). V: *MVJ* 10, 1936, 204, 7. 9., str. 3.

Mariborske tekstilne zopet delajo. V: *Slovenec* 64, 1940, 207. 10. 9., str. 2.

Mož, ki je živel le za avto. V: *RADAR* 2000 24, 1999, 250, februar, str. 10–31.

Naredba policije radi tekstilne stavke. V: *MVJ* 10, 1936, 200, 2. 9., str. 3.

Otmar Klipšteter, Dr. Matjaž Mulej privrženec prenov in izboljšav. V: *Mariborčan* 12, 2006, september, str. 18–22.

Otmar Klipšteter, Po sedmih desetletjih. V: *Mariborčan* 13, 2007, oktober, str. 42–43:

Tajno glasovanje bo odločilo. V: *MVJ* 14, 1940, 136, 18. 6., str. 4.

Torinsko avtomobilsko carstvo. V: *RADAR* 6, 1981, 55, marec, str. 78–92.

Tovarna Hutter dela. V: *Slovenec* 64, 1936, 205, 8. 9., str. 5.

Tanja Simonič, Arhitektonski vrtovi Ilse Frischerauer. V: *Večer* 64, 2008, 182, 7. 8., str. 15.

Sklep unionskega shoda: stavka se nadaljuje. V: *MVJ* 10, 1936, 201, 3. 9., str. 3.

Silva Šeruga, Elektrifikacija Pohorja. V: *Večer* 68, 2012, 156, 9. 7., str. 14.

Silva Šeruga, Hutterjev hišnik Karl. V: *Večer* 68, 2012, 172, 27. 7., str. 12.

Sklep slovenskih industrialcev. V: *Slovenec* 64, 1936, 200, 2. 9., str. 2.

Skrajšano obratovanje tudi pri tvrdki Hutter in drug. V: *SN* 73, 1940, 160, 16. 7., str. 3.

Socialno skrbstvo v Mariboru / Plemenito delo za socialno oskrbo rekonvalescentnih delavcev. V: *SN* 73, 1940, 269, 23. 11., str. 4.

- Stavka tekstilnega delavstva v Mariboru. V: *Slovenec* 64, 1936, 201, 3. 9., str. 2.
- Stavka v Mariborskih tekstilnih tovarnah. V: *Slovenec* 64, 1936, 200, 2. 9., str. 2.
- Stine Overbye, Nov Ford vsakih 9 sekund. V: *History* 2, 2013, 18. 10. 7., str. 32–39.
- Tudi Hutterjeva tekstilna tovarna v stiski/ 350 delavcem in delavkam preti redukcija – Nekaj so jih že odpustili. V: *SN* 73, 1940, št. 190, 21. 08., str. 3.
- Usoda Hutterjevega pokojninskega sklada. V: *Slovenec* 68, 1940, 124, 2. 6. str. 8. Enak naslov in enako besedilo tudi v: *Gorenjec* 24, 1940, 23, 8. 6., str. 4.
- V mariborskih tekstilnih tvornicah zopet delajo. V: *MVJ* 10, 1936, 218, 24. 9., str. 3.
- Herbrert Zaveršnik, Vzor kapitalista in dobrotnika delavcev Resnica o tovarnarju Josipu Hutterju. V: *7D* 20, 1991. 33, 21. 8., str. 16–17.
- Vedno večji zastoj v tekstilnih tovarnah/V vseh tekstilnih tovarnah v Sloveniji primanjkuje surovin, da so morali začeti omejevati proizvodnjo in odpuščati delavce. V: *SN* 73, 1940, 194, 26. 8., str. 2.
- Ivo Žajdela (psevdonim V. M), Prezrti mariborski industrialec. V: *Demokracija* 14, 2009, 13, 26. 3., str. 42–44.

Elektronsko gradivo

en.wikipedia.org/wiki/Henry_Ford

en.wikipedia.org/wiki/Fiat

en.wikipedia.org/wiki/Giovanni_Agnelli

en.wikipedia.org/wiki/Louis_Renault

si.wikipedia.org/wiki/Anton_Bole

www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/mariborski-rotarijci-od-1930

7th IRDO International Conference Social Responsibility and Current Challenges 2012: *Innovation of culture toward more social responsibility – the way out of socio-cultural crisis*. Zbornik prispevkov = conference proceedings, zgoščenka (CD-ROM), 12 cm, Maribor 2012.

8th IRDO international conference Social responsibility and current challenges 2013: *Education and communication for more social responsibility*. Conference proceedings = zbornik prispevkov, zgoščenka (CD-ROM), 12 cm, Maribor 2013.

Aleš Maver, *cato1.doc*, priponka pod zadeva: **Katon**, poslano 18. 10. 2012 od: alexius.mauer@gmail.com

Lik tekstilne delavke. V: www.burger.si/DOGODKI/Preteklost/MTTTekstil/vrp.html, MTT tekstil. Situacija: 5. oktober 2012.

Razmišljanje / Blog o zakulisju Slovenije, Pozar report.si, pozareport.si/?Id=zvezde_izjave&View=novica...14806..., 20. 2. 2010, 19:58:06

Arhivski viri

Arhiv Muzeja narodne osvoboditve AMNOM.

AMNOM, mapa 177/a, Tekstilna stavka 1936 leta, Izbruh in potek tekstilne stavke v Mariboru leta 1936.

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond: Vojaško sodišče Maribor, sign.: SI_PAM/0720, AŠ 6. Sodba v imenu ljudstva, Sod 767/45–31, Maribor, 7. 8. 1945.

PAM, Vojaško sodišče Maribor, AŠ 6. Priloga: prof. dr. Dušan Nečak: Elementi za razumevanje dejanj, zaradi katerih je bil 7. avgusta 1945 obsojen tovarnar Josip Hutter, Ljubljana 15. 1. 1992.

PAM, Popis in ocenitev zaplenjenih nepremičnin in premičnin, Zp 53/45 – 1 in Zp 53/45 – 2, 21., 22., in 23. 8. 1945, fond: Okrajno sodišče Maribor 1945–1978, sign.: SI_PAM/0723, AŠ 240, spis 672/46

PAM, Pojasnilo glede imovinskega stanja društva za starostno preskrbo delavcev tvrdke J. Hutter in drug, Maribor, Zp 669/46 – 2, Maribor, 24. 7. 1946, fond: Okrajno sodišče Maribor 1945–1978, signatura: sign.. SI_PAM/0723, AŠ 240, spis 672/46.

Pričevanja, izjave

Romana Donža, roj. 1919.

Karolina Donža - Lina, roj. 1947.

Ivan Gorjup - Anti, roj. 1949

Mira Grašič, roj. 1956.

prim. Kurt Kancler, roj. 1930.

Janja Kirič, roj. 1962.

Janez Kosi, roj. 1942.

Sonja Lozar Rak, roj. 1938

Vili Rozman, roj. 1936.

Peter Timošenko, roj. 1944.

Jože Struger, roj. 1925–2013.

Bojan Cerkvanič, roj. 1946.

Vasja Dremelj, roj. 1947.

JOSIP HUTTER FROM THE SOCIAL RESPONSIBILITY PERSPECTIVE

Summary

The 7th international conference on social responsibility was held in Maribor on 8th March 2012, where a paper on wartime Polish and Czech industrials was presented. This paper confirmed that Josip Hutter (1889–1963), a Maribor industrial, who in less than 15 years before the beginning of World War II became the most important Maribor textile entrepreneur with 1.600 employees, can legitimately be treated as a socially responsible personality.

In the collective memory of the Maribor inhabitants he is a capitalist with an extraordinary social sense. The salaries in his factory were the highest in the textile industry. Because of the salaries his employees were, in comparison with other workers in the textile industry not only in Maribor but also in other parts of Slovenia, better dressed, they had better food and they lived in much better living conditions than the others. He was able to provide fabrics and footwear for his employees at reduced price at other Maribor retailers. Hutter built a workers' housing estate in Pobrežje in 1937; the housing estate consisted of twenty semi-detached houses with an, for the then workers, unthinkable high standard of living and by paying the rent they would eventually also acquired ownership. For the workers with higher professional education Hutter built a four and a five-storeyed housing quarter in the very heart of the city. This first block of flats in Maribor was built between 1940 and 1944 and it is still one of the most recognizable buildings in Maribor today. The testimonies show how people remember him with gratitude and as a man, who was available for and compassionate to everyone. These testimonies also show, how much Hutter and his popularity differed and stood out from the general notions on industrials no matter at what stage of capitalism they lived. Hutter was not the first capitalist, who paid his workers the highest salaries in the basic industrial branch and he was also not the only one who built flats, but among those, who did the same, there were many with highly problematic worldviews, business morals, characters and manners. In contrast to them, Hutter was incomparably nobler: he used his wealth for humanitarian causes and not in order to show off his success and social position. He has also never taken it out on anybody, not in the factory, not at home or anywhere else.

The conclusion suggests the need for a comprehensive monograph, which would cover the whole of his life, especially the Slovenian period from his birth to his departure to Austria; the need for a book, which would not only present him as a successful industrial, but as well as a man with a strong social sense also outside his factory. Such a book would be a great textbook for future generations not only in the field of entrepreneurship but also in the field of social responsibility.

JOSIP HUTTER AUS DER SICHT DER SOZIALEN VERANTWORTUNG

Zusammenfassung

Bei der 7. internationalen Konferenz über die soziale Verantwortung wurde am 08. März 2012 in Maribor/Marburg ein Referat über die polnischen und tschechischen Industriellen aus der Zwischenkriegszeit vorgestellt. Dieses Referat bestätigte auch die Berechtigung, über dem Mariborer/Marburger Industriellen aus der Zwischenkriegszeit, Josip Hutter (1889–1963), der vor dem Beginn des Zweiten Weltkrieges in weniger als 15 Jahren zum

mächtigsten Mariborer/Marburger Textilunternehmer mit 1.600 Angestellten wurde, als über einer sozial verantwortlichen Persönlichkeit zu sprechen.

In der Mariborer/Marburger kollektiven Geschichtserinnerung steht er als ein Kapitalist mit außergewöhnlichem sozialen Sinn geschrieben. Die Gehälter in seiner Firma waren die höchsten in dem Textilgewerbe. Wegen der hohen Gehälter waren seine Angestellten im Vergleich nicht nur mit den Angestellten in anderen Textilfabriken in Maribor/Marburg sondern auch anderswo in Slowenien, viel besser gekleidet, sie hatten bessere Lebensmittel und sie wohnten in viel besseren Wohnverhältnissen. Hutter war auch in der Lage, für seine Arbeiter Stoff und Fußbekleidung bei anderen Mariborer/Marburger Geschäftsleuten zum niedrigeren Preis zu besorgen. In Pobrežje/Pobersch errichtete Hutter im Jahr 1937 eine Arbeiterohnsiedlung (eine Arbeiterkolonie), die zwanzig Zweifamilienhäuser, die laut für die damalige Arbeiterschaft unfassbar hohem Lebensstandard gebaut wurden, umfasste. Für seine Angestellten mit höherer Ausbildung baute Hutter zwischen 1940 und 1944 im genauen Zentrum der Stadt einen vier- und fünfstöckigen Wohnblock, der der erste Wohnblock in Maribor/Marburg war und der auch heutzutage noch zu den erkennbarsten Gebäude der Stadt zählt.

Aus den Berichten ist ersichtlich, dass die Menschen sich immer noch mit Dankbarkeit und Zuneigung an Hutter als einem Mann, der für jedermann zur Verfügung stand und der für jedermann Verständnis mitbrachte, erinnern. Diese Berichte zeigen, wie sehr sich Hutter wegen seiner Beliebtheit von den traditionellen Vorstellungen von den Industriellen, unabhängig von der Phase des Kapitalismus, in der sie lebten, unterscheid bzw. abwich. Josip Hutter war nicht der erste Kapitalist, der seinen Arbeitern die höchsten Gehälter in der Branche zahlte und er war auch nicht der Einzige, der für sie Wohnungen baute. Es waren jedoch unter denen, die das Gleiche machten, sehr viele mit überaus problematischen Weltanschauungen, mit problematischer Geschäftsmoral, mit problematischem Charakter und Benehmen. Im Gegensatz zu solchen Kapitalisten war Hutter unvergleichbar edler: seinen Reichtum benutzte er in humanitäre Zwecke und nicht um seinen Erfolg und Gesellschaftstellung zu präsentieren. Er ließ auch nie seinen Ärger an irgendjemanden in der Fabrik, zu Hause oder anderswo aus.

Am Schluss des Referats wird auch die Idee für eine Monographie vorgestellt, die das ganze Leben Josip Hutters umfassen sollte, vor allem die Zeit in Slowenien von seiner Geburt bis zu der Übersiedlung nach Österreich. Das Buch würde ihn nicht nur als einen erfolgreichen Industriellen, sondern auch als einen Menschen mit außerordentlich ausgeprägtem sozialem Sinn, der sich auch außerhalb seiner Firma zeigte, vorstellen. Auf dem Gebiet des Unternehmertums und der sozialen Verantwortung wäre das Buch auch ein ausgezeichnetes Lehrbuch für die kommenden Generationen.

Drugi jugoslovanski gasilski kongres v Ljubljani – zadnja velika manifestacija katoliške politične misli pred začetkom druge svetovne vojne

Mateja Ratej*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 329:94(497.4)"193/1941"

Mateja Ratej: Drugi jugoslovanski gasilski kongres v Ljubljani – zadnja velika manifestacija katoliške politične misli pred začetkom druge svetovne vojne. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 84=49(2013), 4, str. 71–87

Avtorica v prispevku obravnava politični vidik drugega jugoslovanskega gasilskega kongresa v Ljubljani avgusta 1939, ki je imel tik po velikem kongresu Kristusa Kralja v Ljubljani in tik pred Hitlerjevim napadom na Poljsko v sferi političnega velik simbolni pomen. Ob tem zagovarja idejo, da je bila gasilska prireditev zadnja velika manifestacija katoliške politične misli pred začetkom druge svetovne vojne, to med drugim utemeljuje z dejstvom, da je bilo slovensko gasilstvo med obema vojnama (podobno kot volilna baza Slovenske ljudske stranke) tesno navezano na slovensko nacionalno substanco in katoliške vrednote ter je po nastopu vlade Jugoslovanske radikalne zajednice postalo politično orodje (bivše) Slovenske ljudske stranke. Zdi se, da je slednja kot vladajoča slovenska politična stranka v gasilskem kongresu videla enkratno priložnost za demonstracijo (katoliške) moči proti vse prodornejšemu komunističnemu gibanju, ki mu je Anton Korošec posvečal mnogo energije že kot notranji minister v letih 1935–1938.

Ključne besede: Kraljevina Jugoslavija, gasilski kongres, Slovenska ljudska stranka, Anton Korošec, komunisti

* Dr. Mateja Ratej, znanstvena sodelavka, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Novi trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenija, mrtej@zrc-sazu.si

1.01 Original Scientific Article

UDC 329:94(497.4)"193/1941"

Mateja Ratej: The second Yugoslav Firefighter Congress in Ljubljana – the last great Manifestation of the Catholic Political Thought before the Beginning of the World War II. Review for History and Ethnography, Maribor 84=49(2013), 4, pp. 71–87

The author of this paper deals with the political aspect of the second Yugoslav Firefighter Congress in Ljubljana in August 1939, which, just after the great Congress of Christ the King in Ljubljana and shortly before Hitler's attack on Poland had from the political point of view a great symbolic meaning. The author also speaks in favour of the idea that this firefighter event was the last great manifestation of Catholic political thought before the beginning of the World War II. She explains the above mentioned with the fact that the Slovene firefighting between both wars was (just like the election base of the Slovenska ljudska stranka/The Slovene People's Party) closely attached to the Slovene national substance and the Catholic values. After the beginning of "Jugoslovanska radikalna zajednica" (The Yugoslav Radical Community) the Slovene firefighting became the political tool of the (former) Slovenska ljudska stranka/The Slovene People's Party. It seems as if the latter as the ruling Slovene political party saw the Firefighter Congress as a unique opportunity for the demonstration of the (Catholic) power against the penetrating Communist movement, to which Anton Korošec devoted a lot of energy already as the Minister of Interior in the years 1935–1938.

Key words: the Kingdom of Yugoslavia, Firefighter Congress, The Slovene People's Party, Anton Korošec, Communists

Četudi je Komunistična partija Jugoslavije vsedržavno politično tvorbo pod imenom Jugoslovanska radikalna zajednica, ki je prevzela vodenje jugoslovanske vlade leta 1935, ocenila kot »mešanico demokratičnih, polfašističnih in fašističnih elementov«,¹ je ta svoj obstoj legitimirala z obljubo, da bo oživila politično življenje na podlagi demokracije in parlamentarizma.² Voditelji Jugoslovanske radikalne zajednice – Milan Stojadinović, Anton Korošec in Mehmed Spaho – so si natančno razdelili interesna področja v Kraljevini Jugoslaviji; nominalni vodja stranke in predsednik Glavnega odbora Stojadinović je imel izključno oblast v Srbiji, podpredsednika Korošec in Spaho pa v Sloveniji ter Bosni in Hercegovini.³ Marca 1937 je pričela v Beogradu v obliki političnih kurzov delovati Partijska (strankarska) šola Jugoslovanske radikalne zajednice, kjer so slušatelji poslušali predavanja iz nacionalne zgodovine, sociologije, ekonomskih in političnih znanosti, o vlogi medijev ipd.⁴

¹ Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, 51–53, 62.

² Jugoslovanska radikalna zajednica, *Slovenec*, 4. 6. 1936, 1.

³ Tešić, *JRZ u Srbiji*, 9 in 31.

⁴ Predaja diploma učenicima prvog tečaja političke škole, *Samouprava*, 21. 12. 1937, 1.

Med predavatelji je bil tudi Anton Korošec, ki ni imel lahkega dela z zagotovitvijo enotnosti strankinega vrha za vstop v Jugoslovansko radikalno zajednico, saj so se nekateri štajerski strankini pristaši na čelu s kranjskima prvakoma Franom Kulovcem in Markom Natlačenom zavzemali za oblikovanje stare Slovenske ljudske stranke, kakršna je bila pred razpustitvijo političnih strank ob nastopu kraljeve diktature leta 1929. Natlačen je septembra 1935 postal ban Dravske banovine, to pa je vplivalo na dejstvo, da je dal načelniku proste roke za vstop v Jugoslovansko radikalno zajednico.⁵ Organizacijska infrastruktura Slovenske ljudske stranke je po razpustitvi političnih strank delovala prikrito, a učinkovito; v zgodovinopisju je uveljavljeno ime zanjo (bivša) Slovenska ljudska stranka. Množica nepolitičnih organizacij, ki so že dotlej delovale pod izključnim strankinim vplivom, je v tem času postala eden izmed organizacijskih stebrov ilegalne stranke.⁶

Prava demokracija kot razpoznavno geslo Stojadinovićeve vlade (1935–1939) je slovenskemu katoliškemu taboru pomenila krščansko demokracijo,⁷ Antonu Korošču kot ministru za notranje zadeve (1935–1938) pa predvsem legitimacijo za boj z vsemi sredstvi proti komunističnemu gibanju.⁸ »Komunizem je največji in najhujši tiran vsake svobode in demokracije,« je sporočil minister za notranje zadeve januarja 1937 v novoletni poslanici državljanom preko kratkih valov beograjskega radia.⁹ Aprila 1937 je v radijski oddaji jugoslovanskim izseljencem med drugim povedal: »Današnji dobi, ko od vzhoda in zapada, severa in juga valove slične struje ekstremnih teženj, nam je demokracija še prav poseben ideal, ki je vreden vseh žrtev in ki ga je treba z vsemi silami varovati. Mehkužnost bi bila lahko past v imenu demokracije, da bi prišli temni elementi na površje, da bi, zahvaljujoč vprav demokratičnemu načinu upravljanja, prišle do oblasti struje, ki nosijo v sebi pogin demokratične ideje.«¹⁰

Med vodilnimi teoretskimi usmerjevalci protikomunističnega stališča (bivše) Slovenske ljudske stranke v tridesetih letih 20. stoletja je bil Ivan Ahčin, od leta 1930 glavni in odgovorni urednik osrednjega strankinega glasila, časnika *Slovenec*, ki je s tem postal član najožjega strankinega vod-

⁵ Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine*, 268.

⁶ Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, 76, 79, 179, 180.

⁷ Slepiva svobode, *Slovenec*, 21. 5. 1938, 1.

⁸ Naša zunanja in notranja politika pred senatom – govor dr. Korošca, *Slovenec*, 25. 3. 1938, 2; Komunisti se sada ponašaju itd. – govor A. Korošca v Paraćinu, *Samouprava*, 7. 11. 1938, 1.

⁹ Dr. Korošec vošči srečno novo leto!, *Slovenec*, 3. 1. 1937, 3; U novoj godini – govor g. dr. Korošca, *Samouprava*, 3. 1. 1937, 1.

¹⁰ Dr. Korošec o vlogi demokracije, *Slovenec*, 15. 4. 1937, 2.

stva in Korošček zaupnik. Zadal si je nalogo modernizirati časopis, to mu je v veliki meri tudi uspelo, saj se je *Slovenec* z objavami poglobljenih in argumentiranih uvodnikov ter komentarjev o mednarodni politiki prebil med najboljše časnike v državi. Nedeljske uvodnike je pisal Ahčin in jih podpisoval s psevdonimom Drin. Za strogega in odločnega urednika ter brezpogojnega častilca Antona Koroščka je bil značilen hladen odnos do srbske politične nadvlade v jugoslovanski državi. Po pričevanju sodobnikov si je Slovenijo predstavljal izven okvirov tedanje države. Po nemškem napadu na Kraljevino Jugoslavijo je postal sodelavec bana Dravske banovine. V Ljubljani je ostal do konca leta 1941, ko se je pred komunisti umaknil v Rim.¹¹

O vprašanju komunizma je Ahčin v drugi polovici tridesetih let prejšnjega stoletja napisal tri knjige. Leta 1936 je izšla knjiga Boljševiška mladina, v kateri je skušal prikazati »duhovno in telesno trpljenje« mladine v Zvezi sovjetskih socialističnih držav zaradi komunistične ideologije. Zapisal je, da je temeljno zlo, iz katerega izvira tragika sovjetske mladine, v tem, da ji je boljševiška država odvzela starše, dom in boga.¹² Leta 1939 je Ahčin izdal knjigo *Komunizem – največja nevarnost naše dobe*, v kateri je poglobljeno in argumentirano analiziral komunizem, ga podrobno primerjal s krščanstvom in slednjič ostro zavrnil na podlagi papeških enciklik *Quadragesimo anno* (1931) in *Divini Redemptoris* (1937). Menil je, da je borba med krščanstvom in komunizmom nujna, četudi je med njima prepoznal določene podobnosti, saj »ostaja vendarle resnica, da tudi komunizem sam ni drugega kakor svoje vrste religija«.¹³ Leta 1941 je bila izdana še brošura *Prostozidarstvo*, v kateri se je problematika prostozidarstva prav tako prepletala z Ahčinovim odporom do komunizma; avtor je prostozidarske lože opisoval kot gojišče »razumarskega materializma« in kot dokazano rodovitna tla, na katerih so pognala evropska ljudskofrontna gibanja.¹⁴

Zaradi napadov opozicijskih političnih skupin na vlado in spremenjenega zunanjepolitičnega položaja Kraljevine Jugoslavije po priključitvi Avstrije Nemčiji so kraljevi namestniki oktobra 1938 razpisali predčasne parlamentarne volitve za 11. december 1938; Jugoslovanska radikalna zajednica je v Dravski banovini dosegla 78,6 % glasov volivcev, Korošček pa po oblikovanju nove Stojadinovićeve vlade ni bil več član vladnega kabi-

¹¹ Godeša, Dolenc, *Izgubljeni spomin na Antona Koroščka*, 15, 17.

¹² Ahčin, *Boljševiška mladina*, 4.

¹³ Ahčin, *Komunizem – največja nevarnost naše dobe*, 11, 98.

¹⁴ Ahčin, *Prostozidarstvo*, 97–98.

neta.¹⁵ Kraljevi namestnik – po atentatu na kralja Aleksandra – knez Pavle in Stojadinović sta zanj predvidela predsedstvo senata, ki je v političnem imaginariju prve jugoslovanske države veljal za »politično penzijo«. ¹⁶ Korošca je kot minister brez listnice v vladi zamenjal strankarski kolega Franc Snój, od leta 1937 podstarešina, od februarja 1939 pa starešina Jugoslovanske gasilske zveze. Sposoben organizator z nedokončano gimnazijo je v naslednjem letu poskrbel za tesno navezo med gasilstvom in politiko Jugoslovanske radikalne zajednice.¹⁷ Že februarja 1939 je bil med tistimi petimi ministri Stojadinovićeve vlade, ki so s svojimi odstopi povzročili njen padec; tako Snój kot njegov strankarski kolega Miha Krek sta ostala ministra v vladi Dragiše Cvetkovića, ki je sledila Stojadinovićevi. Njena misija je bila vezana na ureditev vprašanja sporazuma s Hrvati, ki so brez-kompromisno zahtevali samostojnost v okviru države.¹⁸

Osrednja komponenta volilne kampanje za parlamentarne volitve leta 1938 v taboru (bivše) Slovenske ljudske stranke je bil boj proti komunizmu.¹⁹ Zaradi svoje militantnosti je bila tedaj posebej opazna Mladina Jugoslovanske radikalne zajednice, katere uniformirani člani iz vrst Fantovskih odsekov so pod neposrednim Koroščevim pokroviteljstvom po slovenskih župnijah sodelovali na zborovanjih stranke ter se verbalno in fizično spopadali s političnimi nasprotniki. Začetki mladinskega političnega gibanja so segali v leto 1937, ko sta se izpod obnovljene Prosvetne zveze osamosvojili Zveza fantovskih odsekov in Zveza deklških krožkov. V vsedržavni Jugoslovanski radikalni zajednici je tedaj pričela delovati Mladina Jugoslovanske radikalne zajednice. V letih 1936–1939 (zlasti po izdaji enciklike Divini redemptoris leta 1937) so člane Fantovskih odsekov vzgajali v protikomunističnem duhu in za uresničitev stanovske države. V Beogradu so uniformirali nekaj sto članov Mladine Jugoslovanske radikalne zajednice, ki so kot t. i. zelenosrajčniki sodelovali na strankinih zborovanjih.²⁰

Omeniti velja še, da so postale proti koncu tridesetih let 20. stoletja tudi v banskem svetu Dravske banovine vse pogostejše razprave o nevarnosti komunističnega gibanja, to sicer ni bilo v pristojnosti tega samoupravnega

¹⁵ Obsežna preosnova vlade, *Slovenec*, 22. 12. 1938, 1; *Slovenska novejša zgodovina*, 389.

¹⁶ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 509–510.

¹⁷ Novi slovenski minister Franc Snój, *Slovenec*, 22. 12. 1938, 1; Božič, *Gasilstvo na Slovenskem*, 181–182.

¹⁸ Odstop Stojadinovićeve vlade, *Slovenec*, 5. 2. 1939, 1.

¹⁹ V popolni svobodi, *Slovenec*, 29. 11. 1938, 1.

²⁰ Vidovič - Miklavčič, *Vloga in organiziranost mladine v jugoslovanskem delu Slovenije*, 102 in 104.

ga organa.²¹ Anton Korošec je po predlogu bana Natlačena že konec leta 1935 razrešil liberalne banske svetnike in jih zamenjal s privrženci Jugoslovanske radikalne zajednice, to je bila najcelovitejša sprememba sestave banskega sveta Dravske banovine v vseh desetih letih njegovega delovanja. Namesto ustavno določenih volitev v banski svet je minister za notranje zadeve banske svete še naprej imenoval.²²

* * *

Sredi avgusta 1939 je na predvečer druge svetovne vojne v Ljubljani potekal drugi in hkrati zadnji kongres jugoslovanskih prostovoljnih gasilcev, ki so se ga poleg jugoslovanskih gasilcev udeležili še predstavniki nemških, madžarskih, italijanskih in angleških gasilcev;²³ francoski, češki, slovaški, belgijski in poljski gasilci so udeležbo odpovedali zaradi negotove mednarodne politične situacije.²⁴ V (bivši) Slovenski ljudski stranki so si želeli, da bi bil kongres *»mejnik nove dobe, ko se bo domoljubje in idealizem, vernost in narodnost, požrtvovalnost in samozatajevanje začelo vse bolj vrednotiti. /.../ Pogum, viteštvo in srčnost v napadu in v obrambi proti vsem uničujočim silam, proti vsem rušilnim plamenom in valovanju – te lepe in plemenite lastnosti, ki naj bi bile v poslanstvu gasilske ideje, bodo prinesle prerod v človeško družbo in ji dale nov vzgon za delo za boljše bodočnost.«*²⁵

Leta 1937 je prvi jugoslovanski gasilski kongres v Zagrebu izzvenel v mučnem vzdušju zaradi nepričakovane resolucije hrvaških gasilcev o izstopu iz skupne gasilske organizacije, do katere je prišlo pod vplivom političnega delovanja Vlatka Mačka. Četudi kasneje ni prišlo do razpada jugoslovanske gasilske organizacije, se je zdelo smiselno gasilsko enotnost utrditi na novem kongresu in obenem proslaviti dvajseto obletnico Gasilske zajednice za Dravsko banovino. Za to se je ob delnem nasprotovanju članov in v luči rojevanja banovine Hrvaške ter približevanja svetovnega vojaškega spopada zavzemal zlasti starešina Jugoslovanske gasilske zveze (obenem pa minister jugoslovanske vlade) Franc Snoj.²⁶

²¹ Kološa, *Banski svet Dravske banovine*, 7–17.

²² Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine*, 11, 261, 270, 272.

²³ Drugi jugoslovanski gasilski kongres, *Slovenski narod*, 14. 8. 1939, 2; *Jutro*, 14. 8. 1939, 2.

²⁴ Plodovit delovni dan gasilskega kongresa, *Jutro*, 15. 8. 1939, 3.

²⁵ H gasilskemu kongresu, *Slovenec*, 9. 8. 1939, 1.

²⁶ Snoj, *Od zagrebskega do ljubljanskega gasilskega kongresa*, 250–252; Božič, *Gasilstvo na Slovenskem*, 210–211.

Nazadnje so gasilci množično zasedli Ljubljano leta 1930, ko je tam potekal Vseslovanski gasilski kongres, ki so se ga udeležili češki, slovaški, poljski, bolgarski, belgijski, francoski, španski in portugalski gasilci, s svojo prisotnostjo pa ga je počastil tudi ljubljanski škof Gregorij Rožman.²⁷ Snoj je napoved drugega gasilskega kongresa v prid afirmaciji domačega gasilstva najavil že spomladi leta 1938, kot starešina Gasilske zveze Jugoslavije pa je aprila 1939 zatrjeval, da je kongres častna naloga slovenskih prostovoljnih gasilcev, ki bo javnosti demonstriral moč, sposobnosti in veličino gasilske organizacije, obenem pa bo manifestacija (slovenske) narodne moči ter jugoslovanske ideje: »Morda bo kdo dejal, da v teh razburkanih časih ni primerno prirejati kongresa. Jaz pa mislim, da je prav sedaj kongres potreben.«²⁸ Tik pred pričetkom kongresa je prireditev ponovno označil kot manifestacijo narodne in državne misli, kot znamenje nove dobe – »nove, složne in močne Jugoslavije«.²⁹

Četudi so zamisli o skupni jugoslovanski gasilski organizaciji obstajale že od začetka dvajsetih let 20. stoletja, do nje ni prišlo zaradi nesoglasij med posameznimi (nacionalnimi) gasilskimi organizacijami, ki so podpirale unitaristično-centralistično oziroma avtonomistično-federalistično politiko. Do oblikovanja Jugoslovanske gasilske zveze je tako prišlo šele s sprejetjem Zakona o organizaciji gasilstva julija 1933. Po pričakovanju številni slovenski gasilci niso bili zadovoljni z uveljavljanjem jugoslovanske ideje v gasilstvu in z njegovo centralizacijo, a na spremembo niso čakali dolgo, saj se je z nastopom vlade Jugoslovanske radikalne zajednice (1935) pričelo postopno, a živahno in zanesljivo podrejanje slovenske gasilske organizacije – Gasilske zajednice za Dravsko banovino – politiki (bivše) Slovenske ljudske stranke, ki je skladno s svojo idejno usmeritvijo podpirala težnje slovenske gasilske organizacije po avtonomiji.³⁰

Ob priložnosti drugega gasilskega kongresa je bilo s strani organizacijskega odbora poskrbljeno za kongresno knjižico z navodili za udeležence in za posebno gasilsko številko *Slovenca*.³¹ Kongres so spremljali tudi pri liberalnih časniki *Jutro* in *Slovenski narod*, a distancirano in z namenom obveščanja javnosti, večkrat je bila poudarjena zlasti človekoljubna

²⁷ Božič, *Gasilstvo na Slovenskem*, 129, 133.

²⁸ Božič, *Gasilstvo na Slovenskem*, 210–211.

²⁹ Franc Snoj, Tri misli ob kongresu, *Slovenec*, 13. 8. 1939, 1.

³⁰ Božič, *Gasilstvo na Slovenskem*, 93, 142, 147, 150, 165–168, 181.

³¹ Gasilska številka *Slovenca*, *Slovenec*, 10. 8. 1939, 3; Drugi jugoslovanski gasilski kongres, *Slovenec*, 13. 8. 1939, 1; Gasilski kongres v Ljubljani, *Slovenski gospodar*, 9. 8. 1939, 7.

plat gasilstva, medtem ko je ideološko angažirana vnema izostala.³² Niti površnemu opazovalcu ni moglo ostati skrito, da je zaradi negotovega političnega ozračja ob pogajanjih med predsednikom vlade Cvetkovićem in hrvaškim političnim voditeljem Mačkom o sporazumu gasilski kongres poudarjeno potekal v znamenju bratstva med Slovenci, Hrvati in Srbi.³³ Morda manj opazno pa je bilo, da je (bivša) Slovenska ljudska stranka tudi ob tej veliki manifestaciji razlikovala med *jugoslovanstvom* in *jugoslovenstvom*,³⁴ pri čemer lahko pod prvo oznako razumemo postopno stapljanje jugoslovanskih narodov, ki ga je zagovarjala stranka, pod drugo pa jugoslovanski unitarizem, ki je svoje zagovornike našel v slovenskem liberalnem političnem taboru.³⁵

Tik pred gasilskim kongresom je v Ljubljani med 25. in 30. julijem 1939 potekala množična katoliška prireditev, VI. kongres Kristusa Kralja; med sprejetimi resolucijami je bila tudi napoved brezkompromisnega soočenja s komunizmom: »Brezvernega sveta ne bomo premagali s tem, da se mu kolikor mogoče prilagodimo, ampak le s tem, če se mu na vsej črti odločno upremo.«³⁶ Tridnevni gasilski kongres se v tako jasno protikomunistično artikulacijo ni spuščal, a hkrati so si v (bivši) Slovenski ljudski stranki preko organizacijskega odbora prizadevali za vzpostavitev simbolne vezi med obema kongresoma.³⁷ Tudi gasilska prireditev je želela biti (in je bila) sijajna demonstracija moči, ki se je »v skladu z globokim krščanskim čustvovanjem jugoslovanskih gasilcev« pričela z mašo v cerkvi Sv. Florijana v Ljubljani, v naslednjih dneh pa ji je z mašo na Kongresnem trgu dal jasen idejni pečat še ljubljanski škof Gregorij Rožman.³⁸

Pravočasno prijavljeni na gasilski kongres so dobili pravico do brezplačnega skupnega ležišča na slami; takšnih ležišč je bilo po mestu kar nekaj, saj so organizatorji pričakovali okrog 10.000 slovenskih gasilcev

³² Drugi jugoslovenski gasilski kongres, *Jutro*, 14. 8. 1939, 2; Plodovit delovni dan gasilskega kongresa, *Jutro*, 15. 8. 1939, 3; Priprave za veliki gasilski kongres v Ljubljani, 11. 8. 1939, 4; Drugi jugoslovenski gasilski kongres, *Slovenski narod*, 14. 8. 1939, 2.

³³ Izredna udeležba srbskih in hrvaških gasilcev, *Slovenec*, 15. 8. 1939, 3; Veličasten zaključek gasilskega kongresa, *Jutro*, 16. 8. 1939, 3.

³⁴ Veličastna zaključitev kongresa jugoslovanskih gasilcev, *Slovenski narod*, 16. 8. 1939, 2; II. jugoslov. gasilski kongres v Ljubljani, *Slovenec*, 15. 8. 1939, 3.

³⁵ Banac, *The National Question in Yugoslavia*, 347.

³⁶ *Resolucije slovenskega zborovanja*, 205.

³⁷ II. Jugoslov. gasilski kongres v Ljubljani, *Slovenec*, 15. 8. 1939, 3; Gasilski kongres, *Gasilec*, št. 9–10/1939, 304.

³⁸ 'Naše bodoče delo', *Slovenec*, 12. 8. 1939, 1; Današnji spored, *Slovenec*, 15. 8. 1939, 4.

kongresnikov.³⁹ Po pričetku kongresa z mašo v cerkvi sv. Florijana v Ljubljani je sledila počastitev grobov zaslužnih gasilskih organizatorjev. Po otvoritvi odmevne gasilske razstave je v popoldanskih urah sledila še slavnostna seja Gasilske zajednice za Dravsko banovino (praznovala je dvajsetletnico združitve slovenskega gasilstva v enotno organizacijo) v hotelu Union, ki je bil sicer tradicionalno mesto protokolarnih srečevanj Slovenske ljudske stranke, medtem so potekale še gasilske tekme na ljubljanskem stadionu. Ponedeljkovo jutro kongresa je zaznamovalo osrednje slavnostno zborovanje v veliki dvorani Uniona, ki mu je sledilo kosilo za povabljene goste; gostitelj je bil ljubljanski župan Juro Adlešič. Kongresni ponedeljek je zaznamovala še seja uprave Jugoslovanske gasilske zveze v srebrni dvorani hotela Union, večer pa spektakularen ognjemet na stadionu, ki si ga je poleg ministra in starešine Snoja, starešine Gasilske zajednice za Dravsko banovino Antona Kodreta, bana Natlačena in župana Adlešiča ogledalo okrog 20.000 ljudi.⁴⁰

Torkovo jutro je nato gasilce pričakalo v dežju, zaradi česar je nekoliko zakasnil mogočni sprevod po mestnih ulicah, ki se ga je udeležilo okrog 10.000 slovenskih in okrog 1.500 drugih jugoslovanskih gasilcev, med povabljenimi gosti pa predstavnik kraljeviča Tomislava (drugi sin pokojnega kralja Aleksandra je bil pokrovitelj jugoslovanskega gasilstva od leta 1935),⁴¹ predsednik jugoslovanske vlade Dragiša Cvetković in oblastniki iz (bivše) Slovenske ljudske stranke: gradbeni minister Miha Krek, ban Dravske banovine Marko Natlačen, ljubljanski župan Juro Adlešič ter minister brez portfelja in starešina Jugoslovanske gasilske zveze Franc Snoj. Sledila je maša škofa Gregorija Rožmana na Kongresnem trgu ob 11.30, za njo pa na istem mestu slavnostno zborovanje. Popoldanski nastopi okrog 4.000 gasilcev na stadionu ob prisotnosti bana Natlačena, župana Adlešiča, škofa Rožmana, starešine Snoja in drugih odličnih gostov so sodili v sklepno fazo gasilskega kongresa.⁴²

Drugi gasilski kongres v Ljubljani je imel nalogo pokazati na moč gasilske »*armade*«, ki ima – podobno kot vojaška – pravico in dolžnost braniti državo »*pred vsemi in vsakomer*«,⁴³ in utrditi idejo bratstva med Slovenci,

³⁹ Udeležba na kongresu, *Gasilec*, št. 5/1939, 152; Gasilski kongres v Ljubljani, *Slovenski gospodar*, 9. 8. 1939, 7.

⁴⁰ Gasilski kongres, *Gasilec*, št. 9–10/1939, 304–324.

⁴¹ Božič, *Gasilstvo na Slovenskem*, 164.

⁴² Veličastna zaključitev kongresa jugoslovanskih gasilcev, *Slovenski narod*, 16. 8. 1939, 2; Zaključek gasilskega kongresa, *Slovenec*, 17. 8. 1939, 3.

⁴³ Dve armadi, *Gasilec*, št. 5/1939, 145.

Hrvati in Srbi ter zaupanje v skupno državo in kraljevo dinastijo: »da svoje vrste preštejemo v mogočnem pohodu, pokažemo samim sebi trdno sklenjene čete, da samozavest in pogum dobimo: ker pri našem delu potrebujemo okrepitve drug od drugega in samozavest si bomo v množicah dali in pogum črpali. /.../ da svojo povezanost s slovenskim narodom javno izpovemo in mu svojo zavest izpričamo.«⁴⁴ Starešina Snój je ob otvoritvi gasilske razstave na ljubljanski I. državni realni gimnaziji – zaščitni znak razstave je postala maketa vasi s cerkvijo, katere zvonik so prestreljevali udarci strele – povedal, da postavljajo nov čas, nove razmere in razvoj tehnike pred gasilce nove zahteve. Ob neizrečenem je imel v mislih zlasti oblikovanje gasilske šole z gasilskim muzejem in stalno gasilsko razstavo, ki bi idejno utrdila institucijo gasilstva.⁴⁵

V ponedeljek zjutraj je Franc Snój ob otvoritvi osrednjega slavnostnega zborovanja kongresa v veliki dvorani hotela Union poudaril, da želi kongres v prvi vrsti poudariti duhovno plat gasilstva in jasno oblikovati gasilske vrednote, ki so: pripravljenost na žrtve, samopremagovanje, odpovedovanje, pogum, samozavest in odločnost. Slikovito je poudaril, da mora gasilski kongres podžgati gasilsko misel z novim ognjem, da bo zaživela in napredovala v korist narodu, državi in kralju.⁴⁶

Ker lahko preteklosti le redko iztrgamo neokrnjene mreže preteklih odnosov, ostaja uganka, zakaj se gasilskega kongresa, ki je potekal pod pokroviteljstvom kraljeviča Tomislava in ob napovedani prisotnosti predsednika vlade,⁴⁷ ni udeležil predsednik senata Kraljevine Jugoslavije Anton Korošec. V tistem času je nedvomno bil v Sloveniji, saj je neposredno po koncu kongresa v Begunjah na zasebnem kosilu gostil ministra Kreka in Snoja.⁴⁸ Najverjetneje pa je, da se je Korošec v avgustovskih dneh leta 1939 v največji meri posvečal slovenskim političnim interesom ob bližajočemu se sporazumu o oblikovanju banovine Hrvaške in je želel s svojo odsotnostjo na gasilskem kongresu pokazati na zadržanost do dogajanja; ko je bil sporazum 26. avgusta podpisan, so v (bivši) stranki odličen politični uspeh zanj pripisali prav svojemu načelniku.⁴⁹

⁴⁴ Šli bomo v Ljubljano, *Gasilec*, št. 7/1939, 209.

⁴⁵ Gasilski kongres, *Gasilec*, št. 9–10/1939, 307; II. jugoslov. gasilski kongres, *Slovenec*, 15. 8. 1939, 3.

⁴⁶ Gasilski kongres, *Gasilec*, št. 9–10/1939, 312–313.

⁴⁷ Predsednik vlade na gasilskem kongresu, *Slovenec*, 10. 8. 1939, 2.

⁴⁸ Z Bleda, *Slovenec*, 17. 8. 1939, 2.

⁴⁹ Sporazum in Slovenci, *Slovenec*, 30. 8. 1939, 1.

A četudi Anton Korošec osebno ni bil prisoten, je drugi jugoslovanski kongres jasno podprl. Najprej je v poslanici, ki je bila objavljena v slovenskem strokovnem glasilu *Gasilec*, poudaril duh državne celovitosti, idejo bratstva, načelo pripadnosti ter zvestobo kraljevi dinastiji.⁵⁰ Nato je pozdravno brzojavko poslal tudi na slavnostno zborovanje v hotelu Union, kjer jo je zbranim prebral starešina Franc Snoj.⁵¹ Po izstopu iz vlade decembra 1938 je Korošec prejel več sto diplom slovenskih občin o proglasitvi za častnega občana, hkrati si je prizadeval za izgraditev banovinske organizacije Jugoslovanske radikalne zajednice in čedalje ostreje nastopal proti komunizmu.⁵²

Poleg Korošca sta gasilce pred kongresom v njihovem strokovnem glasilu nagovorila tudi ban Dravske banovine Marko Natlačen in ljubljanski župan Juro Adlešič, ki je prav tako spadal v krog (bivše) Slovenske ljudske stranke. Natlačen je poudarjal zlasti status gasilstva kot narodne organizacije in zagotavljal, da »državna oblast budno zasleduje njeno delo, ker se zaveda ogromne vrednosti njenega dela med narodom.«⁵³ Adlešič se je medtem čudil številčni moči jugoslovanskega in predvsem slovenskega gasilstva; od 80.000 jugoslovanskih gasilcev jih je Gasilski zajednici za Dravsko banovino pripadalo 32.000: »Impozantne številke našega prostovoljnega gasilstva so činjenica, ki bi jo morali ob takih prilikah upoštevati bolj, nego je bila upoštevana doslej.« Izrazil je prepričanje, da število slovenskih prostovoljnih gasilcev razkriva izredno, neprecenljivo lastnost Slovencev za lahko organiziranje in disciplino.⁵⁴

Oblastniki niso skoparili z besedami, iz stavka v stavke pa se je bilo težje znebiti občutka, da je pred vrati vojna. Podobno kot oni se tudi komentator *Gasilca* ni mogel izogniti vojaškim asociacijam, ko je opisoval torkov gasilski sprevod po mestnih ulicah: »Gasilska vojska je tudi strumno korakala v strnjenih osmerostopih, brez vsakega prestanka, v krasnem redu kakor veletok, ki mu noče biti ne konca ne kraja.«⁵⁵ Kar v neskladju s samim seboj, s siceršnjo dikcijo govorcev na kongresu in z duhom časa je zato zvenela poved župana Adlešiča, ki ga je kot gostitelj izrekel povabljenim na slavnostnem kosilu po zborovanju v Unionu: »Naj bi ideje gasilstva pogasile ogenj sovraštva in umirile človeštvo!« A že neposredno nadaljevanje

⁵⁰ Korošec, *Ob II. jugoslov. gasilskem kongresu*, 245.

⁵¹ Gasilski kongres, *Gasilec*, št. 9–10/1939, 312.

⁵² Filipič, *Dr. Anton Korošec in marksisti*, 103.

⁵³ Natlačen, *Gasilci*, 246.

⁵⁴ Adlešič, *Gasilcem*, 247–248.

⁵⁵ Prav tam, 317–318.

njegovih misli je ponovno zbujalo nelagodje, saj miru ni mogel obljubiti. Župan se je trudil povzeti herojsko preteklost skupnosti v dveh povedih, ko je govoril, da so Slovenci stoletja prelivali kri »za svojo svobodo v mladi kraljevini Jugoslaviji« in za obvarovanje krščanske Evrope: *»In kadar smo bili v nevarnosti, da nam sovražnik zažge domove, tedaj smo bili pri obrambi domovine tudi vedno edini in složni!«*⁵⁶

Politični pomen drugega gasilskega kongresa je v javnosti z izrečenimi idejnimi usmeritvami pomembno zaznamoval ljubljanski škof Gregorij Rožman, ki je ob sklepnem dnevu gasilskega kongresa maševal množici v gasilskih krojih in narodnih nošah na Kongresnem trgu ter častnim gostom s kraljevičevim zastopnikom in predsednikom vlade Cvetkovičem na čelu. Škof je pričel maševati malo pred poldnevom, njegov glas pa je odmeval iz zvočnikov na trgu in preko radijskih valov po vsej katoliški deželi. Med drugim je dejal, da gasilec s službo bližnjemu v resnici služi bogu, gospodarju, ki resda dovoli naravnim silam razdiralno delo, hkrati pa ponuja človeku sredstva, da se pred njimi zavaruje. Še več, gasilec postavlja s svojim delovanjem medčloveške odnose na krščanske temelje in od tu izvira njegovo etično poslanstvo. Povedano drugače: ljubezen do bližnjega je le suha veja, dokler ne raste iz debela božje ljubezni. Ob koncu je tudi škof Rožman spomnil, da bo morda kmalu potrebna gasilska solidarnost v vojnih razmerah: *»Ali je ogenj, ki pokončava bivališča ljudi in njihovo imetje, /.../ ali pa sovražnik v nečloveški vojski napada mirne prebivalce zaledja, karkoli je, kar preti mirnemu in varnemu življenju ljudi – tedaj ste gasilci tu in pomagajte reševati, vzbujate pogum in odpornost v obupanih in strtih srcih.«*⁵⁷

Po končani maši se je na Kongresnem trgu nadaljevalo slavnostno gasilsko zborovanje, na katerem je po nastopu starešine Gasilske zajednice za Dravsko banovino Antona Kodreta spregovoril minister jugoslovanske vlade in starešina Jugoslovanske gasilske zveze Franc Snoj. V svojem govoru je morda najbolj natančno in neposredno med vsemi govorcami na tridnevni kongresu gasilcev pojasnil politični pomen prireditve, ki je bila umeščena v točno določen trenutek na premici (notranje- in zunanje-političnega) časa: *»Danes, ko se ves svet zvija v krčih, ko lahko najmanjša iskra užge evropski ali svetovni požar – danes, ko je pri nas popustila napestost, ko živi vsa Jugoslavija v enem samem velikem upanju in pričakovanju, pa ima ta skupna manifestacija slovenskih, hrvaških in srbskih gasilcev še*

⁵⁶ Gasilski kongres, *Gasilec*, št. 9–10/1939, 315.

⁵⁷ Zaključek gasilskega kongresa; Škof Rožman gasilcem, *Slovenec*, 17. 8. 1939, 3.

svoj poseben značaj in pomen! Mi gasilci smo pokazali pot – pot sloge in bratstva, pot ljubezni, pravičnosti in spoštovanja! /.../ Povedali smo pred vso javnostjo, kaj hočemo, pokazali in dokazali smo, kaj zmoremo, koliko je v nas sile in moči!»⁵⁸

Da so bile Snojeve besede skladne s stališčem vlade o vprašanju, je potrdil naslednji nastopajoči govorec, minister jugoslovanske vlade za telesno vzgojo naroda Đura Če(j)ović. Članu vladajoče Jugoslovanske radikalne zajednice se je ministrski čas sicer iztekal, saj v sestavi vlade Cvetković-Maček, ki je bila oblikovana konec avgusta 1939, ni bilo več ne njega ne njegovega ministrstva.⁵⁹ Na Kongresnem trgu je bil podobno kot Snoj nadvse nazoren, ko je dejal, da so se gasilci zbrali v Ljubljani zato, da bi pokazali, kako lahko domovina kadar koli računa na gasilske legije.⁶⁰

* * *

Ban Dravske banovine Marko Natlačen je 22. septembra 1939 izdal odredbo o ustanovitvi gasilskega odseka pri tehničnem pododboru banovinskega odbora za zaščito pred napadi iz zraka. Gasilska organizacija je bila v tem času redka organizirana sila, izurjena za pomoč ljudem ob letalskih napadih. Vendar je aprila 1941 po napadu nemške vojske na Kraljevino Jugoslavijo ob kolapsu jugoslovanske vojske razpadla tudi jugoslovanska gasilska organizacija, s čimer so se ob približevanju vojne razbili načrti oblastnih struktur, da bodo gasilci pomagali pri reševanju ponesrečencev ob letalskih napadih.⁶¹

Slovenska prostovoljna gasilska društva so bila med obema vojnama tesno navezana na slovensko nacionalno substanco in katoliške vrednote ter so bila s tem močan povezovalni faktor slovenskih lokalnih skupnosti. Slovenci so bili med jugoslovanskimi gasilci najboljše in najbolj številčno organizirani. »*Gasilstvo je danes pri Slovencih tako vkoreninjeno in razširjeno, da moramo imenovati njegovo organizacijo eno največjih in najmočnejših naših organizacij. /.../ Člani teh društev so po veliki večini sami resni in zreli možje ter ravno radi tega predstavljajo pravo slovensko prostovoljno armado, ki je nimamo nikjer drugje.*«⁶² Četudi zanemarimo navedek iz

⁵⁸ Gasilski kongres, *Gasilec*, št. 9–10/1939, 323.

⁵⁹ Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, 308–309.

⁶⁰ Gasilski kongres, *Gasilec*, št. 9–10/1939, 324.

⁶¹ 'Naše bodoče delo', *Slovenec*, 12. 8. 1939, 1; Božič, *Gasilstvo na Slovenskem*, 217, 222.

⁶² Gasilski kongres v Ljubljani, *Slovenski gospodar*, 26. 4. 1939, 9.

članka v mariborskem *Slovenskem gospodarju*, lahko zapišemo, da je gasilstvo v pogojih večnacionalne in večkonfesionalne države predstavljalo konstitutivni element slovenske nacionalne identitete; spomnimo na priporočilo organizacijskega odbora, da pridejo gasilci in drugi udeleženci na kongres ne le v gasilskih krojih, temveč tudi v narodnih nošah.⁶³

Fenomen varnosti je eden najučinkovitejših načinov za integracijo volilnega telesa in preizkušena dikcija političnega govora ob resnih zaostritvah političnega diskurza. (Bivša) Slovenska ljudska stranka si je v drugi polovici tridesetih let v okviru Jugoslovanske radikalne zajednice podredila slovensko gasilsko organizacijo, katere pripadniki so bili večinoma kmetje, obrtniki in delavci.⁶⁴ Kot vladajoča stranka je ob notranjepolitičnih pretresih zaradi rojevanja banovine Hrvaške in ob očitnem približevanju svetovnega spopada uporabila gasilstvo kot komunikacijski kanal za okrepitev slovenskega in jugoslovanskega čutenja državljanov ter za demonstracijo moči katolištva (v javni in zasebni sferi) proti komunističnemu gibanju; tovrstno nagovarjanje volilne baze je bilo hkrati preštevande lastnih vrst pred bližajočim se preoblikovanjem notranje- in zunanjepolitičnega prostora.⁶⁵ Najmočnejša politična sila na Slovenskem je ob pričetku druge svetovne vojne z gasilskim kongresom v Ljubljani simbolno uprizorila slovensko narodno (katoliško) armado in preizkusila militantno politično retoriko pri svojih volivcih.

VIRI IN LITERATURA

Časopisni viri

Slovenec

Jutro

Slovenski narod

Slovenski gospodar

Gasilec

Monografije

Ivan Ahčin, *Boljševiška mladina*. Ljubljana 1936.

⁶³ Priprave na veliki gasilski kongres v Ljubljani, *Slovenski narod*, 11. 8. 1939, 4.

⁶⁴ Franc Snoj, Tri misli ob kongresu, *Slovenec*, 13. 8. 1939, 1.

⁶⁵ Glej npr.: H gasilskemu kongresu, *Slovenec*, 9. 8. 1939, 1; II. jugoslov. gasilski kongres, *Slovenec*, 13. 8. 1939, 1.

- Ivan Ahčin, *Komunizem – največja nevarnost naše dobe*. Ljubljana 1939.
- Ivan Ahčin, *Protozidarstvo*. Ljubljana 1941.
- Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia; Origins, History, Politics*. London 1984.
- Branko Božič, *Gasilstvo na Slovenskem do leta 1941*. Ljubljana 1988.
- Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, 2. del. Zagreb 1961.
- Jure Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo; diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935*. Ljubljana 2007.
- Bojan Godeša, Ervin Dolenc, *Izgubljeni spomin na Antona Korošca; iz zapuščine Ivana Ahčina*. Ljubljana 1999.
- Vladimir Kološa, *Banski svet Dravske banovine 1931–1941*. Ljubljana 1980.
- Slovenska novejša zgodovina; Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana itd. 2006.
- Miroslav Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine 1930–1935*. Ljubljana 2006.
- Milan M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt; Jugoslavija između dva rata*. Rijeka 1970.
- Todor Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića 1935–1937*. Beograd 1985.
- Dragan Tešić, *Jugoslovenska radikalna zajednica u Srbiji 1935–1939*. Beograd 1997.

Članki

- Juro Adlešič, Gasilec. *Gasilec*, št. 8/1939.
- France Filipič, Dr. Anton Korošec in marksisti. *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 1/1991.
- Anton Korošec, Ob II. jugoslov. gasilskem kongresu. *Gasilec*, št. 8/1939.
- Marko Natlačen, Gasilci. *Gasilec*, št. 8/1939.
- Resolucije slovenskega zborovanja. VI. mednarodni kongres Kristusa Kralja Ljubljana 25.–30. 7. 1939*. Ljubljana 1940.
- Franc Snoj, Od zagrebškega do ljubljanskega gasilskega kongresa. *Gasilec*, št. 8/1939.
- Anka Vidovič - Miklavčič, Vloga in organiziranost mladine v jugoslovanskem delu Slovenije v letih 1929–1941. *Slovenska trideseta leta*. Zbornik. Ljubljana 1997.

THE SECOND YUGOSLAV FIREFIGHTER CONGRESS IN LJUBLJANA – THE LAST GREAT MANIFESTATION OF THE CATHOLIC POLITICAL THOUGHT BEFORE THE BEGINNING OF THE WORLD WAR II

Summary

In the mid-August 1939, on the night before the World War II, the second and at the same time the last congress of the Yugoslav volunteer firefighters took place in Ljubljana. Next to the Yugoslav firefighters there were also representatives of the German, Hungarian, Italian and English firefighters; the French, Czech, Slovak, Belgian and Polish firefighters cancelled their participation due to the uncertain international political situation. In the (former) Slovene People's Party they wished for the congress to be the milestone of a new

era, filled with Catholic values and as such it would be the true successor of the Congress of Christ the King that also took place in Ljubljana just before the Firefighter Congress. The Second Firefighter Congress in Ljubljana had the task to show the power of the firefighter "army" and to strengthen the brotherhood between the Slovenes, Croats and Serbs as well as the trust in the common state and the royal dynasty. The Slovene volunteer firefighter societies were between both wars closely attached to the Slovene national substance and the Catholic values and as such they were a strong connecting feature in the Slovene local communities. The Slovenes were among the Yugoslav firefighters the best organised and the most numerous ones. Firefighting was under the circumstances of a multi-national and multi-religious state the construction element of the Slovene national identity. The management of the (former) Slovenska ljudska stranka/The Slovene People's Party had in the second half of the 1930s in the context of the "Jugoslovanska radikalna zajednica" (The Yugoslav Radical Community) the exclusive influence on the Slovene firefighting. Because of the inner political shocks due to the establishment of the Croatian subdivision ("banovina") and because of the obvious world armed conflict it used firefighting as a communication channel for the reinforcement of the Slovene and Yugoslav national feelings and as a demonstration of Catholic power (in private and public sphere) against the Communist movement. At the outbreak of the World War II the Firefighter Congress symbolically represented the Slovene national (Catholic) army and Part's testing of its military political rhetoric with its voters.

DER ZWEITE JUGOSLAWISCHE FEUERWEHRKONGRESS IN LJUBLJANA/LAIBACH – DIE LETZTE GROSSE MANIFESTATION DES KATHOLISCHEN POLITISCHEN GEDANKENS VOR DEM BEGINN DES ZWEITEN WELTKRIEGES

Zusammenfassung

Mitte August 1939 ereignete sich in Ljubljana/Laibach gerade am Vorabend des Zweiten Weltkrieges der zweite und gleichzeitig der letzte Kongress von jugoslawischer freiwilliger Feuerwehr. Neben der jugoslawischen Feuerwehrleute nahmen auch Vertreter der deutschen, ungarischen, italienischen und englischen Feuerwehr teil; die französischen, tschechischen, slowakischen, belgischen und polnischen Feuerwehrleute sagten ihre Teilnahme wegen ungewissen internationalen politischen Situation ab. In der (ehemaligen) Slovenska ljudska stranka/Slowenische Volkspartei wünschte man sich, der Kongress wäre ein Meilenstein der neuen Ära, die mit den katholischen Werten geprägt wäre und als solcher ein gerechter Nachfolger des Christus-König-Kongresses, der einige Tage vor dem Feuerwehrkongress in Ljubljana/Laibach stattfand. Der zweite Feuerwehrkongress in Ljubljana/Laibach hatte zur Aufgabe, die Macht der „Feuerwehrarmee“ zu zeigen und die Idee der Brüderschaft zwischen den Slowene, Kroaten und Serben sowie das Vertrauen in den gemeinsamen Staat und die Königsdynastie zu stärken. Die slowenischen freiwilligen Feuerwehrvereine waren zwischen den beiden Kriegen stark mit der slowenischen Nationalsubstanz und mit den katholischen Werten verbunden und waren damit auch ein starker Verbindungsfaktor der slowenischen Lokalgemeinschaften. Unter der jugoslawischen Feuerwehr hatten die Slowenen die bestorganisierten und gleichzeitig die zahlreichsten Feuerwehrleute. Die Feuerwehr war im Angesicht des multinationalen und multireligiösen Staates ein konstitutives Element der slowenischen Nationalidentität. Die Leitung der (ehemaligen) Slovenska ljudska stranka/Slowenische Volkspartei bekam in den zweiten Hälfte der 1930er im Rahmen der „Jugoslovanska radikalna zajednica“ (Jugoslawische radikale Gemeinschaft) den expliziten Einfluss auf die slowenische Feuerwehr.

Wegen der innerpolitischen Erschütterungen bei der Formierung der Bannschaft Kroatien und wegen des offensichtlich wahrwerdenden Weltkampfes benutzt sie die Feuerwehr als ein Kommunikationskanal für die Stärkung des slowenischen und jugoslawischen Nationalbewusstseins und für die Vorführung der Macht des Katholizismus (in der Privat- und Öffentlichkeitssphäre) gegen die Kommunistenbewegung. Am Beginn des Zweiten Weltkrieges stellte die Parteileitung mit dem Feuerwehrekongress symbolisch die slowenische nationale (katholische) Armee vor und überprüfte bei ihren Wählern die militante politische Rhetorik.

O ženski in moškem ter njunem poslanstvu v dramatiki Stanka Majcna

Karel Gržan*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 821.163.6.09-2Majcen S.

Karel Gržan: O ženski in moškem ter njunem poslanstvu v dramatiki Stanka Majcna. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 84=49(2013), 4, str. 88–108

V delih Stanka Majcna (1888–1970) je prikaz ženske in moškega v prepletanju njunega poslanstva izjemno pronicljiv, zato vreden posebne pozornosti. Članek z motivno-tematsko analizo posameznih dram ter primerjalno analizo odnosov med subjekti interpretira Majcnovo razmišljanje o tem poslanstvu. Pozornost namenja tudi prizorišču dogajanja, saj je le-to pri Majcnu postalo laboratorij za raziskavo in poglobljeno analizo prepletanja poslanstva moškega in ženske.

Ključne besede: Stanko Majcen, dramatika, ženska, moški, dopolnjevanje, poslanstvo.

1.01 Original Scientific Article
UDC 821.163.6.09-2Majcen S.

Karel Gržan: On a woman and a man and their mission in Stanko Majcen's plays. Review for History and Ethnography, Maribor 84=49(2013), 4, pp. 88–108

The works of Stanko Majcen (1888–1970) reflect insightful images of intertwining missions of a woman and a man. For this reason, too, the subject deserves special consideration. The article interprets Majcen's views on this mission by the analysis of motifs and themes of individual plays and by comparative analysis of relationships among the subjects. Attention is also devoted to the scene of episodes, as the scene becomes a laboratory for research and deeper analysis of intertwining missions of a man and a woman.

Key words: Stanko Majcen, drama, woman, man, complementarity, mission

* Dr. Karel Gržan, doktor znanosti s področja literarnih ved, Škofija Celje, Prešernova ulica 23, 3000 Celje, Slovenija, grzank@gmail.com

Marja Boršnik, ki je Majcna kot zamolčanega pisatelja prva in najgloblje ovrednotila, ugotavlja, da *prav reševanje modernih problemov dela poleg prefinjenega sloga Majcna tako zanimivega. Tako je njegovo delo res svetovljansko; zadovoljuje najzahtevnejšega inteligenta, če ima ta količkaj srčne kulture* (Boršnik 1967a: 485–486).

Eno izmed področij *modernih problemov*, ki je zaposlovalo Majcnovo razmišljanje, je bilo tudi odnos ženske in moškega v njunem dopolnjevanju se poslanstvu. Predvsem v dramah je Majcen ustvarjal situacije, v katerih je z izjemno intelektualno pronicljivostjo razbiral (po)moč in ne(po)moč ženske in moškega v njunem sobivanju, ko sta hotela preseči raznoliko tesnobno ujetost tako na medosebnem kot družbenem področju.

Ponavljajoči se motiv razpetosti moškega med dve ženski je projekcija njegove duhovne razpetosti: uresničevati svoje poslanstvo ali ga zavrniti, tvegati in se predati negotovim, novim razsežnostim življenja, kamor ga vabi »prava« ženska, ali sprejeti gotovost, varnost, kar ponuja druga. Intuitivno, ki ga pooseblja »prava« ženska, vabi, mami, obljublja, moški mu nekaj časa sledi, a razum mu onemogoča popolno, čisto, brezpogojno predajo. Ne ve (še), da ga ljubezen do »prave« ženske osvobaja ter zagotavlja njegovo osebno uresničenost. Tako kot Gogovci v Grumovi drami (p)ostaja ujet med svetovoma zavednega in nezavednega, ki je hkrati Majcnovo izhodišče za opazovanje moškega in ženske v uresničevanju njunih vlog. Se bosta osvobodila kot Grumova protagonistka Hana ali životarila naprej kot drugi Gogovci? Bosta presegla meje danega in stopila v nove razsežnosti (so)bivanja ali sprejela navidezni smisel, kot ga ponujata družba in družbeno? Odgovor na vprašanje se opira na motivno-tematsko analizo Majcnovih dram ter primerjalno analizo odnosov med posameznimi subjekti.

Pred vpogledom v Majcnovo pojmovanje vloge ženske in moškega je vsekakor vredno osvetliti Majcnovo življenjsko izkustvo.

MAJCEN KOT MOŠKI V ODNOSU DO ŽENSK

Marja Boršnik ugotavlja, da *ženska pri Majcnu vsaj v glavni vlogi nikoli ne nastopa prostaško, njena plemenitost je v največ primerih žrtev moževe prostaščine* (Boršnik 1967: 392). Njeni boleznini je vzrok moški, ki jo, priplepljen na družbeno, omrtvi, ko se ustali na ravni družbene splošnosti in varnosti ter nato ne pričakuje od življenja nič več. Takšen se Majcen predstavi v avtobiografski drami *Profesor Gradnik*. Svojo pre/danost družbenemu opredeli kot tragično. Gradnik je bolan profesor, ki uči teorije, za

stvarno življenje pa je mrtev – in zato rojeva mrtve otroke. Njegova žena (v stvarnem življenju Majcnova žena Klara) ohranja moža v bolnem, ujetem, utečenem, Kamila (stvarnost: Elica, Majcnova velika ljubezen) pa prihaja iz morja in v njem neti ogenj ter ga snubi za globino odnosa, da bi se osvobodil bolnosti. *Predati se mu moraš, morju! Zaupati mu moraš do dna. Šele ko si se izneveril vsem oblastem nad seboj, tudi tistim, ki si jih ustanovil sam, in ko si prepoznal edinole njegovo [...],* pravi o Gradniku inženirju (Boršnik 1967: 69). Žal, neuspešno. Človek proda svobodo za varnost, za službo in plačo. V tako stanje, kar je skrunitev življenja, je Gradnika privedla žena. Ujet profesor, čeprav predan znanstvenemu delu, ostaja mrtev med omrtvelimi. Temo drame napove Majcen po profesorju Gradniku že v uvodu: *Kdor samo nejasno sanja, veruje pa pustemu razumu in obskurnim poročilom listov, ne bo nikoli deležen velike odrešitve* (Majcen 1997: 65).

V življenju se je Majcen (kot profesor Gradnik) zavezal z žensko, ki je nasprotje Kasiji, Kamili ..., z žensko, ki moškega ne speljuje v nove dimenzije bivajočega, pač pa ga zaradi varnosti prilepi v konkretno družbeno splošnost. Ob takšni ženski je moška vznemirjenost dušena in ne rojeva novosti – novega življenja, po katerem je Majcen očitno silovito hrepenel.

Majcen pa je kot profesor Gradnik sicer hrepeneč, a nemočen, celo bolan. Že leta 1910 kot dvaindvajsetletnik izraža svojo nemoč za vstop v močan odnos z žensko, s svojo veliko ljubeznijo Elico Kosi. V pismu 2. 11. 1910 ji je napisal: *Jaz sem bil takrat bolan, suh in bled, meni se zdi, da – ženska. Mož gotovo ne* (Majcen 1997: 11). Elica Kosi postane Majcnova Julija Primic, ob kateri s pisano besedo uresničuje, česar dejansko ne zmore. *Kaj mi preostaja v tem položaju drugega, draga gospodična, kot – pisati! Pisati, da imam namen ...* (Majcen 1997: 13). Tudi potem, ko se je Elica Kosi leta 1913 v Mariboru poročila s sodnim pripravnikom Matkom Zorjanom, še ostaja Majcnov tihi navdih. Z njeno pomočjo kot moški presega meje, ki jih je dano prestopiti moškemu le v ljubezenskem odnosu z žensko, vendar se to dogodi zgolj v njegovi pisani besedi, pa še to prikrito. Elici Kosi v pismu, ki ji ga je napisal po kar 53 letih (3. 11. 1963), priznava: *Sam zatiram, kolikor mi je dano, te sledove v tekstu* (Majcen 1997: 17). Odnos do nje je še zmeraj tako močan, kot je bil: *Še danes sem v Elico Kosijevo zaljubljen natanko tako, kakor sem bil približno pred 60 leti* (Majcen 1997: 16).

Majcen, ki se poistoveti s profesorjem Gradnikom, ugotavlja, da *smo filozofi res čudaki. Sreča me po dolgih letih suše na najlepši točki tega nekrščanskega planeta, na tem otočiču, ženska, da mi oko zadivljeno obstane. Moški pa ob njej filozofira in razgljablja, objokuje svojo »mrtvost«, namesto da bi po ljubezenskem zapeljevanju tvegala korak zaupanja in vstopil v*

novo razsežnost bivajočega. Gradnikov nasvet Kamili: *S filozofi se nikar ne ukvarjajte! Škoda vsake milosti posebej. Možem jih delite kakršen je vaš Jelen. Divota ga je gledati* (Majcen 1997: 71) je izraz Majcnove žalosti in razočaranja nad samim seboj in odkrito priznanje moškim, ki so prestopili prag teorije in po ljubezenskem odnosu dosegli odrešitev lastne eksistence.

Stanko Majcen se je 12. januarja 1921 v Krčevini pri Mariboru poročil z učiteljico Klaro Sterger.¹ Po splošni oceni njegov zakon ni bil srečen. Pisma, ki jih je pisal ženi, so splošna in z izjemo nagovora: *Ljuba Klara* in konca: *Te najlepše pozdravljam in poljubljam* popolnoma brezosebna.² To je še posebno očitno, če pisma ženi primerjamo s pismi drugim ženskam (celo moškim). Pisal ji je izključno o zunanjih stvareh, predvsem o zelenjavi, vrtu, kurah ..., in to mnogokrat neprijazno. Neredko je zašel v teatraličnost. Pismo je podobno pismu. Med najosebnejše izpovedi spada: *O sebi ne vem povedati drugega, kakor da sem ostrižen in obrit – skratka »fit«, kakor negovan angleški pes. NB tudi sit, saj sem na krožniku že imel kranjsko klobaso, hrenovke, ribe – samo fazana še ne* (Majcen 1997: 46). Zdi se, da je bil brezoseben, plitek odnos obojestranski: *Ker te skrbi, kaj jem ...* Tudi na podlagi avtobiografske drame *Revolucija*, v kateri nastopa profesor Stvarnik sam, brez žene, bi lahko sklepali, da mu je bila žena vendarle odveč. Kar nekajkrat se ji je pod pismo podpisal *Puščavnik Stanislav* in ji tudi neprikrito privoščil *tu pa tam kako emocijo* (= vzvalovanje srčnih čustev) ob pogledu na nekaj lepega (npr. moški obraz) (Majcen 1997: 41).

Sklepati smemo, da se je Majcnov odnos do žene še poslabšal po vojni, in sicer iz neozdravljene bolečine, saj se je edinec Fedor menda prav na materino prigovarjanje (Schmidt 1999a: 295) tik ob koncu vojne pridružil slovenskim četnikom, zaradi česar je bil likvidiran v Kočevskem rogu. Iz

¹ Rojena je bila 22. februarja 1899 na gradu v Sevnici. Njen oče Jožef je bil višji deželno-pravdni svetnik, mati Frančiška je bila rojena Rihar.

² Za primer navajam krajše pismo, pisano v naglici, v katerem je bil pisec primoran k izrazu resničnega medsebojnega odnosa:

»Ljuba Klara,

Pišem kar na pošti. Pravkar sem bil tretjič v Surovini, in to pot se mi je s pomočjo go. Drage posrečilo.

Krompir je prebran in na zraku za nekaj časa, ker je lepo vreme. Doslej je močno gnil, kako bo naprej, ne vem.

Škropim vsak drugi dan, kar je nove setve, da bi ne zgorelo.

Paradajzi so šli – kakor po vsem tržišču, saj morajo imeti cene označene – po 20 din, čeprav ni več najboljši.

Hruške, če so lepe, so tudi po 40 din.

Hitim, da dobiš še o pravem času: najbrže bo ta knjižica potrebna tudi v Zagrebu.

Lepo pozdravlja in poljublja St.« (Schmidt 2000: 50–51).

okolščin ob nastanku drame *Matere* bi lahko sklepali, da je Majcen dvomil tudi o ženinih moralnih vrednotah. Njeno ravnanje je bilo namreč v pravem nasprotju z ravnanjem in besedami žene ter matere v omenjeni drami. Leta 1941 so vlomili v Majcnovo viničarijo v Spodnji Velki in v policijskem zapisniku o vlomu je žena izjava, da bo viničarju odpovedala službo, ker v prihodnje ne bo več trpela slabega ponašanja njegove rejenke, ki bo v kratkem porodila že drugega nezakonskega otroka (Schmidt 1999a: 246–247).

Brezosebnost Majcnovih pisem ženi, ki jo Goran Schmidt sicer imenuje *duhovit humorni stil*, a ugotavlja, da imamo občutek, da ga je v dobro voljo spravljal *ženina odsotnost, saj tolikšne razigranosti pri njem sicer ne zasledimo* (Schmidt 2000: 332), si lahko razložimo z Majcnovo ironizacijo svojega zakona. Konec in podpis pisma z dne 9. 9. 1958 to samo potrjujeta: *Kure so pridne, saj pa imajo vsega, kar si žele, in povrh še dober zgled v meni. Lepo pozdravlja in poljublja pater Stanislav a sancta Clara* (Schmidt 2000: 56).³

Morda se prav zato, ker zakona z ženo ni doživljal v popolni predanosti (*Profesor Gradnik*) in ker je bila njegova ljubljena Elica oddaljena od njegovega življenja v »drugačnih, odmaknjenih svetovih«, tudi sam dvigne v presežno, kjer z večjo občutljivostjo zaznava in razbira duhovno-mistične razsežnosti življenja in odrešenja, še posebej po srečanju s spisi sv. Terezije Avilske. Ob njej (učiteljici Tereziji – v odrešensko razsežnost vodeči Elici) prodira v mistično. Mistiki so bili ob evangeliju – posebno v zadnjem obdobju njegovega življenja – njegovi edini učitelji. Ob njih se je učil in ob duhovnem druženju z Elico prodiral v izjemna spoznanja o odreševanju raznolikih (osebnih in družbenih) tesnobežnosti življenja, tudi po medsebojnih odnosih med moškim in žensko.

MOŠKI JE ŽENSKI MOČ IN VOLJA

Majcen v pismu Marji Boršnik piše, da je drama *Kasija* drama dveh svetov, ki ju predstavljata dve ženski: Adela, ki je otrok privilegiranega sveta, in Kasija kot otrok revščine. Obe potrebujeta moža, ki bo v njuno bivanje prinesel življenje, kot to izpove Sonja Vanji, ženska moškemu v

³ Pater Stanislav a sancta Clara je aluzija na Abrahama a sancta Clara (pravo ime Johann Ulrich Megerle, 1644–1709), nemškega pisatelja in dvornega pridigarja na Dunaju, znane po ironiziranju družbene situacije svojega časa. V anekdotah je ohranjena njegova pikrost do podružbljenih žensk.

drami *Revolucija: Življenje je v tebi. Ženska je le posoda zanj. Morda je to njena skrivnost, skrivnost njene privlačnosti* (Schmidt 1999a: 308).⁴ Kot pravi majorka v drami *Kasija*, je potreba ženske po moškem *naravna in zato sveta* (Majcen 1997: 21), kajti moški je ženski moč in volja do življenja (Schmidt 1999a: 24). Med Adelo in Kasijo je razpet nadporočnik Adrijan Ivančič. V dramsko dogajanje je postavljen, da odigra vlogo moškega v življenju ženske. Adela ga želi ohraniti v *našem ugledu*, Kasija pa ga zapeljuje (*njene ustne so žejne kot malokatere*, Schmidt 1999a: 11) k vstopu v svet nepriviligiranih, ki ga je treba (od)rešiti. Moški se mora odločiti med dvema ženskama: med Adelo, ki ga želi ustaviti v ustaljenem in uglednem, in Kasijo, ki ga želi odpeljati v svet novih razsežnosti. To je motiv, ki se v Majcnovih dramah nenehno ponavlja, tudi zato da lahko z Majcnom sledimo odzivu moškega v uresničevanju ali v zavrnitvi svojega poslanstva.

Moški v uresničevanju poslanstva

Drama *Kasija* se začne, ko Ivančič obišče bolno Kasijo. Ta ga prosi, naj ostane ob njej in jo reši, saj čuti, kot da se potaplja, a je nihče ne vidi. Kasijina bolezen je *blodnja duše in resnica duha* (Schmidt 1999a: 35). Le moški jo lahko (od)reši. A prav tako kot potrebuje ženska moškega, da jo rešuje – da lahko rojeva in ohranja življenje – potrebuje tudi moški žensko, ki v njem prebuja življenje. Gre za dve moči, ki se med seboj krepita. Stanko Majcen vedno znova ugotavlja, da sta tako mrtev moški kot mrtva ženska drug drugemu v pogubo. Zato je Adela za Ivančiča skušnjava k ustaljenosti, to je k osebni izgubljenosti. Čeprav je tudi ona bolna – a od družbe napitnic, cigaretnega dima in hrepenenja (Schmidt 1999a: 15–16) – želi Ivančiča ustaliti, omrtviti v zatohlosti, kjer življenje umira, moralo pa bi se razvijati v vedno nove razsežnosti bivajočega.

Majcen nakazuje pravi odgovor moškega v *Dedičih nebeškega kraljestva*, kjer nastopi zdravnik kot Odrešenik, ki s svojo močjo rešuje stiske in ovire, postavljene kot izziv njegovemu življenju. A tudi zdravnik potrebuje ob sebi žensko; to je polkovnikova žena. Za poslanstvo ob moškem pa je ženska sposobna šele potem, ko se odreče mikavni plehkosti privilegiranih, zaradi katere je odmaknjena od realnosti življenja. Ko se ženska osvobodi odvisnosti od zemeljskih ugodnosti, je sposobna podpreti mo-

⁴ To besedilo je le v devetem rokopisu *Revolucije*.

škega pri njegovem odreševanju trpljenja, kar je tako zelo vznemirjalo Stanka Majcna.

Majcen je moškega in žensko v njuni medsebojni povezanosti nenehno postavljaj v trpeče stanje človeštva kot možna rešitelja. Tako sta se lahko medsebojno dopolnjevala. Da lahko moški uresničuje svoje poslanstvo, potrebuje ob sebi »pravo« žensko in prav tako velja tudi obratno. Ko želijo v drami *Prekop* razjarjeni kmetje pregnati Čopa in Kamilo z barja (iz stanja trpečih), začne Čop omahovati, ali naj svoj načrt izpelje ali pa naj zapusti negostoljubne kraje. Kamila ga nagovarja: *Tukaj ostaneva, stojiva ali padeva* (Schmidt 1999a: 213). Kmetov nista mogla pomiriti niti pl. Juritsch niti župnik (v splošnost, povprečnost ujet in pomehkužen moški), šele ko se z njimi spoprime od Kamile opogumljen Čop, je boj za prekop dobljen.

Moški, ki (se) zataji

Marja Boršnik ugotavlja, da je v Majcnovih dramah ženska *plemenitost v največ primerih žrtev moškeve prostaščine* (1967: 392), to je žrtev moške izdajalskosti. Tudi Čop bo osebno izdal Kamilo zaradi prevelike odvisnosti od družbenega.

V drami *Kasija* je z razkritjem spotakljivih Adelinih fotografij Ivančič postavljen pred odločitev, ali bo ohranjal svoj družbeni položaj in s tem zvezo z Adelo Carneri, ki mu jo je ta položaj »naprtil« (Majcen 1997: 26), ali pa se bo odločil za Kasijo (*sem pustil pol življenje v tebi*) in se s tem odpovedal družbi privilegiranih. Ivančič je razpet in napet. Strah pred družbo in njenimi zakoni, to je pred tem, da bi ga družba izobčila, je prevelik, zato je za družbeno čast pripravljen zatajiti v odnosu s Kasijo spočetega otroka (novo razsežnost bivajočega), a se v njem prebujajo vedno močnejši občutki krivde. Ta ga duši, kar razkriva njegovo razmišljanje v pogovoru z dr. Levayem, ki se je zatajil, ko se je odločil za družbeno.

Ivančič: Ne veš, kako sem ti hvaležen. Kakor skala je ležala ta vest ne meni. /.../

Dr. Levay: Potolaži vest, rešil si se.

Ivančič: Ta rešitev me stane baš mojo čisto vest.

Dr. Levay: Tega družba ne razume. /.../ Ti si človek z izjemnim duševnim ustrojem, te družbe član pa si tako, kakor jaz in vsi drugi. Ljubimo jo, bojimo se je, zanjo žrtvujemo vse. Tudi jaz, ne dvomim, tudi jaz se ne izločam iz nje. /.../ Ne obsojaj se na smrt, če ni treba. Kajti ta tribunal na pozna druge

kazni. Vdaj se brezpogojno njegovim postavam – sicer si ob glavo. Srednje poti ni človeku, ki stopa navzgor in ki mu lestvico takorekoč drže (Majcen 1997: 56–57).

Kot dr. Levay se odloči tudi Ivančič.

Kasija je sprejemala Ivančiča in pred njim druge moške, da bi jo z vstopom vanjo odrešili (ona je svet bolečine, moški pa s spolnostjo zapusti zunanji svet in po ženski vstopi v »temno noč, nično točko ...« – v novo območje, ki prebudi nove dimenzije življenja, novo življenje). Sedaj pa je spoznala, da je bila prav v tem prevarana. Moški je žensko izdal. *Problem Kasije je v prvi vrsti etičen z modernim disonančnim zaključkom, ki ne dopušča katarze. Navrstveno šibki 'junak' zlomi elementarno ženo, da se ne more izčistiti. Vendar tudi ta žena ni junakinja klasičnih vrlin. Uokvirjena v realno sredino, ni idealizirana* (Boršnik 1967: 394–395).

V drami *Prekop* se Kamila zaveda Čopove krhkosti, omahljivosti pred družbenim. Z *neštetimi poljubi* ga vedno znova ohranja v živem medosebnem odnosu. Boji se, da bi ji zemeljska varnost in gotovost ne odtujila Čopovega srca: *Močan si, vem. Samo, da ti je tudi srce močno* (Majcen 1997: 214). Zato je Kamila Čopu ženska, ki ga zapeljuje, torej osvobaja iz družbene ujetosti, da bi lahko potem tudi on s svojo moško močjo osvobajal njo in sebe iz stisk, v katere ga pritegne: *Nikoli mu nisem bila žena. Ni mi prirojeno. Potovala sva od močvirja do močvirja, od prekopa do prekopa, in če mislite, da o njegovi umetnosti kaj razumem, se globoko motite. Neuka sem še danes, kakor sem bila neuka, ko sem pobegnila iz tega kraja. Plesala sem mu za kratek čas. In Čop trdi, da sem mu s tem plesom gibala in netila misli ... Stavbo za stavbo si je zamislil in izvršil, zmeraj vesel, prožen in podjeten! In če mu je hotel kdaj korak zastati, če ni mogel odtrgati srca od zemlje, ki jo je ustvaril, od ljudi, ki jih je šele za ljudi napravil, sem si izmislila nov ples, mu pokazala drugo močvirje ... Pustite naju odtod! Ne obsodite me na smrt! Pustite ga!* (Majcen 1997: 238)

Barjani pa Čopa vedno bolj občudujejo in si želijo, da bi ostal pri njih. Župnik⁵ jih podpira in Kamilo nagovarja, naj mu postane žena in Čopa tako zadrži. Ona to zavrne. Ljubica mu je, ki ga vedno znova speljuje v močvirje, da odreši v blato ujete. Tudi Čop bi se rad končno ustalil, vendar ga Kamila, za katero bo s prekopom konec barjanskih skrivnosti,

⁵ Majcen prikaže župnika kot ohranjevalca utečenosti, za povrh slepega za stisko v blatu živčih. Kamila mu očita, da sicer nosi škornje, a v blatu ni doma. Čeprav živi sredi ljudi, mu je njihova dejanska stiska tuja, saj se ga osebno ne dotakne (Majcen 1997: 200).

roti, naj odideta. Čop pa se ne more odločiti: *Izneveril sem se ti, Kamila. Zaril sem se v zemljo in sem v njej obtičal* (Majcen 1997: 240). Ob zunanji uspešnosti je premočno vezan na družbeno, da bi se ne izneveril Kamili. Zato se Kamila v trenutku, ko se slavnostno odprejo zapornice, vrže v deročo vodo.

Petinsedemdesetletni Stanko Majcen je v 15. pismu Marji Boršnik zapisal o drami: *Všeč mi je Prekop. /.../ Ideja je ta: Moškemu spolu najadekvatnejši poklic je inženir, ženskemu plesalka, romantično bitje, nositeljica idej in domislekov. Ko se možu ne ljubi več delati, ko se je zaljubil v zemljo, ki jo je kot zadnjo meljoriral, postane ideja nepotrebna. Ali ni to najgloblji smisel vsakega medspolnega življenja na tej zemlji? Kdo ve, ali bo publika to razumela. Če ne – saj še nismo na koncu časov* (Schmidt 2000: 168).

Marja Boršnik označuje *Prekop* za očarljivo dramo (Boršnik 1967: 398), ki postane prepričljiva, če jo vzamemo zunaj časa in prostora kot simbol masovne neosveščenosti. */.../ Kamila, ki se v uvodu pojavi kot prozaična Čopova sodelavka, blatna in premočena do kože, postaja od dejanja do dejanja bajnejše bitje, čeprav ne izgubi realne teže. /.../ Iz lepote izvirajoča gracija je Kamili omogočala plesno umetnost, da je z njo vzgibavala inženirja Čopa k nenehno novim idejam. /.../ Čopa pa je priklenila zemlja z uspehom in nagrado, kdor pa se da tako vkleniti v negibnost, ne išče in ne potrebuje ideje, navdiha, osveščanja. /.../ Peto dejanje pa se nujno zaključi s tragičnim Kamilinim samomorom* (Boršnik 1967: 399–401).

Tudi Kermauner je poudaril Čopovo nezmožnost slediti Kamili, *ko se obrne navzven* (Kermauner 1992: 223), in zato Kamila naredi samomor, ker s svojo *nedolžnostjo* ne more živeti v svetu klavrne inteligence in neumnih kmetov. V tej drami, v kateri so, kot je napisala Marja Boršnik, osebe že simbolizirane, je ženska nosilka ustvarjalne ideje, moški pa je uresničevalec.

Samo v silni ljubezenski pritegnjenosti se zmoremo osvoboditi ujetosti v družbeno in zatajenosti in potem stopiti na pot osebne poklicanosti ter v živost odnosov. Gre za neke vrste obnorelost, kot jo predstavlja Mica v *Ženinu na Mlaki*. Odločitev za izstop iz podružbljenega (in s tem za odpoved znanemu, varnemu, sprejetemu ...) ni lahka. Le v obnorelosti, pritegnjenosti z močjo ljubezni, se moški zmore odpovedati osebni zatajenosti zaradi družbene varnosti. Samo velika ljubezen ne zadostuje. Janezek in Marjeta sta ljubila Ženina na Mlaki, a nista do norosti vstopila v ljubezenski odnos. Tega tudi ni zmozel Ivančič v *Kasiji*.

ŽENSKA JE MOŠKEMU VOLJA DO MOČI

Za Stanka Majcna je ženska tista, ki zazna božji klic (od Ženina na Mlaki),⁶ ki se oglašja sredi trpečih, in s svojo ljubeznijo privabi v proces (od)reševanja moškega. V *Dedičih nebeškega kraljestva* konjederec Vozma očita Dani, da je Božo zbolel, ker je *zapustila ozko stezo pravične ljubezni in krenila na široko cesto opičje nečimrnosti* (Majcen 1997: 143). Ženska je *poklicana*, da prerašča sebično nečimrnost in zazna širino ž/Življenja ter v njej stisko trpečih.

To stisko začuti ženska tudi v drami *Matere*. »Moški ne vedo nič.« Ženska pelje moškega na romanje po cestah do tja, kjer ječi bolečina, ali kot je napisal Gregor Kocijan: Majcnu je *moški manjkrat tipična človeška podoba, za kaj takega mu je primernejša ženska, v kateri opaža globlje doživljanje, pogostejšo ogroženost, vztrajnejše kljubovanje, večjo moralno čistost, večjo občutljivost za druge* (Schmidt 1990: 92).

Ženska odgovori tudi na klic Ženina na Mlaki (Boga, ki kliče iz blata, iz stiske bivajočih).

V drami *Dediči nebeškega kraljestva* nastopi kot Odrešenik zdravnik. Ko se ženska (polkovnikova žena) osvobodi družbenega, je sposobna za vstop v bolečino drugega. Jezus odide, ženska ostane s svojim poslanstvom. V njej se prebudi želja po živem, po ljubezenskem dogajanju in v ta ljubezenski odrešenijski odnos bo pritegovala moškega. Po njej se bo dogajalo odreševanje bolečine sveta. Ženskost bo zapeljevala moškost in tej v ljubezni krepila voljo do moči, ki je potrebna za to (od)reševanje. Prav v tem se po Majcnu uresničuje vloga ženske in moškega v njunem medsebojnem dopolnjevanju: ženska odgovori na klic Ženina na Mlaki in privabi v proces odrešanja moškega.

V *Prekopu* inženir Miha Čop izsušuje močvirja. Na barju opravlja meritve za gradnjo prekopa, da bi barjanski kmetje dobili obdelovalno zemljo. Iz teh močvirnih krajev, polnih različnih posebnosti in ljudi, ki

⁶ Majcen gotovo mistificira poslanstvo žene tudi zaradi vpliva sv. Terezije Avilske. Prav med prevajanjem njenih spisov je napisal dramo *Ženin na Mlaki*. V njej predstavlja žensko, ki jo pokliče Ženin na Mlaki (Jezus v bolečini). Pokliče jo Trpeči iz kraja bolečine (Mlake, blata) in jo prebudi v ljubezen za sočutje. Terezija Avilska je odigrala, ko jo je pritegnil Trpeči, izjemno vlogo v reformi ženske veje karmeličanskega reda. Še posebej pomenljivo in zanimivo je: izjemno močno je vplivala na sv. Janeza od Križa, da je zmozel opraviti poslanstvo na svojem področju. Ženska da moškemu voljo do moči. Terezija Avilska je bila nedvomno za Majcna pozitiven lik ženske, kakršno Majcen opisuje tudi v dramah.

se s težavo prebijajo skozi življenje, prihaja tudi Čopovo dekle Kamila, ki ji celo župnik prizna, da je *nekam ... bajno bitje* in Čopova muza. Ta kliče Čopa v vedno novo blato, v stisko pogreznjenih ljudi (Schmidt 1990: 186) in v odreševanje. Čop pa Kamili odgovori: *Kaj imaš od tega večnega potikanja po svetu, po najobskurnejših kotih?* (Schmidt 1990: 191) Kamila se da voditi o/Očetu, ki biva v blatu in ne želi iz njega (ko ni blata, tudi njega ni več). Učitelj ga označi: *Takih originalov je malo današnji čas. /.../ Praprotju, resju, trstju, mahovini in kdovečemu še je brat. In ni ga strah ne tolmunov ne brezna. In zapiskati zna Šotar. Zapiskaj nam na piščal!* (Schmidt 1990: 207) Šotar zaigra pesem, ki je klic barja, in Kamila zapleše v njenem ritmu (Schmidt 1990: 231). Kamili ponudi šopek, ta ga sprejme (prim. Schmidt 1990: 207) in vanj potopi obraz: *Zemljica rodna, moje ljubo barje! Iz teh rož upiraš vame oči, iz tisoč oči me gledaš ...* (Schmidt 1990: 212). Tisoč oči je kot klic tisočerih, živečih na barju, v blatu.

V enodejanki *Profesor Gradnik* pride Kamila iz morja (neskončnost, globina, presežnost, polnost življenja – božje) in si nadene človeško: *Še to kožo vržem nase, še to in še to /.../ sandale v roke, pa hajd* (Schmidt 1990: 68), da bi privabila moškega, ga zvabila v božje: *Še blizu mi ne prideš. Sprožim curek vode, da te tri sonca ne osuše* (Schmidt 1990: 68) in rodila z njim novo življenje: štirinajstletna Mare (Morska, izšla iz morja) se vrine med Kamilo in Jalna in postane simbol otroka, novega odrešenega življenja.

Kasija v istoimenski drami je drugačna in neustavljivo privlači Ivančiča: *Iz globine prihajam ...* (Schmidt 1990: 27). Na koncertu se pojavi brez slehernega nakita. Adela, simbol zemske ženske, ki z zunanjim bliščem ustavi moškega tukaj in sedaj, doseže ob Kasiji le možnost banalnega odnosa. Kasija pa takšna, kakršna je, vznemiri moškega, da v njej zasluti presežnost, ki priteguje.

V nejasnosti, zamegljenosti družbenega ženska kliče moškega, da bi vstopil vanjo in prebudil novo življenje. Ženska je tista, ki sanja o novem, odrešenem življenju. Policijski načelnik Carneri pravi Kasiji: *Če brskam po vaših pismih, se ne morem otresti vtisa, da mnogo sanjate* (Schmidt 1990: 46).

Ženska, ki vodi v življenje

Kamila razlaga Jalnu: *Podati se mu moraš, morju! Zaupati mu moraš do dna. Šele, ko si se izneveril vsem oblastem nad seboj, tudi tistim, ki si jih ustanovil sam in ko si pripoznal edinole njegovo ... Ne pozabi, da si se*

tudi ti prišel krepit na obalo. Pred dvema mesecema si še bruhal kri. Zdaj cveteš! Raste, vidno raste moč telesa ... soki ti kipe ... (Schmidt 1990: 69). Tudi moški je zaradi ujetosti v družbeno bolan, ustvarjen pa je za nenehno preraščanje, ki je možno le v odnosu z dopolnjujočim se polom. Ženska je zanj možnost, da lahko v ljubezenskem odnosu izstopi iz podružbljenosti in nenehno vstopa v nove, neujete, zanimive, izpolnjujoče se razsežnosti bivajočega. V utečenosti ni več vznemirljive, pritegujoče lepote. Zorn razbere, da je Čopa speljala v blato Kamila. Pravi mu: *Če vas ni speljala na led tale gospodična. Njej so namreč ti kraji znani malo bolj kot vam* (Schmidt 1990: 196).

Moški prepogosto ostaja razdvojen med hotenjem in uresničitvijo: ne upa si na pot, na katero ga je vabila ženska, kot pravi Kasija v istoimenski drami: *Izkusila sem. Vi si niste upali z menoj na tisto pot. Zavoljo ljudi, zavoljo sveta si niste upali* (Schmidt 1990: 51). Ženska čaka moškega, ki bo sposoben prerasti okvire ujetosti. Kakor Kasija privlači moške, tako zaradi svoje neujetosti prebuja v njih negotovost. Slutijo, da je kakor neprivezan čoln, ki jih lahko v ljubezenskem odnosu odpelje na ocean nepredvidljivosti, kakor misli tudi Ivančič: *Kaj hoče ta ženska? Ali se ne boji nikogar? /.../ To bitje – v tej družbi – samo!* (Schmidt 1990: 36) Sama čaka samega, ki se skriva sredi množice, da ga izpelje. Kasija pravi Ivančiču: *Čakala sem te, čakam te vsak večer. Ne morem te dočakati ...* (Schmidt 1990: 28). S tem se pokaže za družbeno nevarno – izpeljuje v nove razsežnosti zunaj družbeno ujetega. Za družbo *ženska itak ni prida ...* (Schmidt 1990: 42), zato jo zaprejo. Družba namreč ve, da bo Kasija slej kot prej zapeljala posamezne moške, v katerih bo v ljubezenskem odnosu postalo hrepenenje po novem močnejše od strahu pred družbenim. Prav zato je ženska lahko nevarna: v *Cesarju Janezu* je kralj zaradi nje pripravljen zapustiti položaj družbene moči. (Prim. Majcen 1998: 181–182.)

Moški želi vztrajati v znanem in poznanem. Le ljubezen lahko moškega toliko obnori, da preseže zemeljsko razsodnost in naredi v moči ljubezni korak v neznan položaj – v blato. V Majcnovih dramah ženske zapeljujejo. V drami *Kasija* pravi Tomel: *Nepobitna resnica je, da ta ženska ni bila nikoli brez ljubimcev* (Majcen 1997: 41). Ženska moškega v to spodbudi in v tem zadržuje. Dokler je ženska moškemu ljubica, dokler je moški z njo v obnorelem ljubezenskem odnosu, se ne bo zatajil zaradi ugodja ustaljenega. Kralj v *Cesarju Janezu* razlaga Meti, v katero je zaljubljen: *Jaz pa bom vmes kraljeval drugod, tam daleč doli ob zlivu dveh mogočnih rek. /.../ Z nesramnostjo se bom boril, ki si nadeva obleko mogočnežev tega sveta, z neumnostjo, ki hoče biti pametna, z malenkostnostjo, ki ji je velika poteza*

zarisana na čelu, s človeško slabostjo tega in onega kova, ki nikoli ne nastopi brez ornata priznane in spoštovane kreposti. S pohotniki se bom boril za njihov ubogi plen, z lakomneži za zaklade, ki sede na njih, a stezajo roko za vbogajme, z licemerci za njihov pravi obraz, ki je pod krinko, pa se še skozi krinko reži tak, kakršen je ... Kadar mi bo pa vsega dovolj, jo bom mahnil na Kamen, k tebi, ki o vsem tem ničesar ne veš, niti ne slutiš: napil se bom tvojega mleka, najedel tvojega sira, pa še kruha zagozdo mi boš odrezala za pot nazaj, zakaj spet se bom moral vrniti ... (Majcen 1998: 195–196).

Ne gre za odnos žena–mož, ker je ta odnos preveč družbeno ujet in ustavljen. V živem ljubezenskem odnosu ženska kot ljubica speljuje moškega iz družbene ujetosti. S tem pa seveda sramoti zakon podružbljenih. Kamila pravi župniku: *Bajnost je v tem, da se izključujem iz družbe, ki jo vi vladate. Izključujem s svojim življenjem. /.../ Ali verjamete, da sem vzlic bajnosti – lep izraz ste našli za to obliko ljubezni – vzlic bajnosti tu bolj doma kakor vi in malokdo, ki škornje nosi?* (Majcen 1997: 199–200)

V *Revoluciji* ugotavlja Trebonja o medicincu Vanji: *Simptom. Medicincu se je življenje podaljšalo v večnost. To more povzročiti samo ženska. Vanja, srečal si Sonjo* (Majcen 1998: 64). Vanja v nadaljevanju pravi: *Zdi se mi, da že vekove iščem harmonije in da je v vekovih nisem našel. Tu je. /.../ Umreti zanj bi mi bila slast, samo večnost si ne morem misliti brez nje* (Majcen 1998: 65). Ženskost odpira novo razsežnost, ki vodi moškega iz splošnega: *Sonja: Komaj si me zbodel z molkom, že splošni pojmi, splošne resnice. /.../ Ne lovi mušic, če zahteva čas, da premikaj gore* (Majcen 1998: 88). Moč ljubezni do Sonje in konkretna stiska, ki mu jo posredno nakaže, potegneta Vanjo v norost, izgubo varovane razsodnosti – v boj za pravično (Majcen 1998: 97).

Tudi kaplan Sergej v drami *Brez sveče* izpove župniku: *V tej župniji, v tem mraku neba in duš, sveti ena edina luč: Viktorija* (Majcen 1999: 17). Viktorija je oseba, ki vidi več in globlje, ima karizmatično-mistične sposobnosti (Majcen 1999: 15), pogovarja se z Jezusom (Majcen 1999: 81). Prav v ljubezni do Viktorije najde kaplan izhod. V njej zazna razsežnosti, ki mu odpirajo nove svetove (Majcen 1999: 21–22).

Ženska, ki ustavlja pred življenjem

Majcnova ženska je tudi negativna. V pismu Marji Boršnik je napisal o črtici *Hudobne matere*: *Gospa Marja, hudobne matere eksistirajo, pa čeprav besedo hudobne postavite med ušesca in ji s tem odvzamete njeno doktrinal-*

no resnobo (Schmidt 2000: 229). Kot so matere v drami *Matere* v bolečini na cestah sveta, so tudi matere, ki priklepajo na ustaljeno, na ognjišče svoje zemeljske varnosti in vreščijo na moškega (moža, sina ...), če bi se hotel oddaljiti od za plačo prodane svobode.

V *Prekopu* županova žena nahujška kmete, da se uprejo rešilnemu projektu. Spada med ženske, ki »vreščijo« (prim. Majcen 1997: 201) in so v konfliktu z ženskami, ki so izstopile iz družbe vreščecil. Vreščelce ženske, Kalanka, Raklja in Lužarica (Majcen 1997: 224), so pobožne, a neizmerno plitve, površne, zemeljsko ujete:

Kalanka: Saj zanje se izpodreca [Kamila] tako visoko, njim na ogled nosi tiste roke, gole do ramen. Naučila bi jo, naučila očenaša, zdravomarijo in čast bodi, če bi bila moški.

Lužarica: In deset božjih. In še pet cerkvenih za nameček (Majcen 1997: 225).

Vreščelce ženske čutijo, da jih ogroža ženska, ki ne želi biti žena možu, pač pa ljubica moškemu. Zato Kamilo, ki jih ogroža v njihovi pobožni zemeljski ustaljenosti, napadajo, naravnost po kokošje kljuvajo:

Raklja: Svojo kri onečašča!

Kalanka: Svoj rod skrunja!

Lužarica: Pohodimo jo!

Raklja: Poteptajmo jo! (Majcen 1997: 232)

Gre za dve vrsti žensk.

Lužarica: Ona [Kamila] je tista, ki hodi /.../ v kratkih krilih, brez rokavov in vseh muh polna okrog ter vzbuja hude duhove, kjer koli se prikaže. Ni mi treba, zares ne, da bi tako žensko gledala, ko sem ženska in tudi drugače, kakor se spodobi. Župnik naj odloči.

Rak: Župnik omahuje (Majcen 1997: 227).

Župnik pa omahuje, ker je družbeno pomehkužen in se je odločil za zemeljsko varnost in gotovost. Šele Čop, pravi moški, je sposoben ustaviti žensko vreščanje (Majcen 1997: 232).

KONFLIKT MED RAZUMOM IN DUŠO

Konflikt med moškim in žensko je konflikt med razumom in dušo. *Preveč duše, premalo možganov*, ugotavlja Majcen v *Prekopu* (28). Ivančič

v *Kasiji* odslovi Kasijo v imenu razuma. Ko Kasija zapušča njegov dom, prostor razuma, se počuti neizmerno svobodna.

Ivančič je z razumom ostajal v zakonitostih družbe in zato v odnos s Kasijo vstopal zadržano, previdno. V družbi, ne v *Kasiji*, je bil tudi, ko se je ljubil z njo.

Kasija: Čakala sem te, čakam te vsak večer. Ne morem te dočakati ...

Ivančič: To so nedostatki razuma. Ne zavedaš se, kdo sem. Vsa tvoja ljubezen, in bodi si še tako požrtvovalna, me hoče pogubiti. Preveč duše, premalo možganov. /.../

Kasija: Ali je to konec?

Ivančič: Konec. Razum je neizprosen (Prekop, 28).

Kamila v *Profesorju Gradniku* ugotavlja, da so moški v svoji razumarski zadržanosti čudaki. Jalen tega ne zanika, le prosi jo, naj zaneti ogenj, da se bo iztrgal iz sveta zemeljske previdnosti.

V *Materah* le ženska, Lebarka, ponudi zaščito Julki, ki je v stiski. Ženska ima srce, dušo; moškega pa prepogosto vodi razum mimo srca, zato Lebar odslovi Julko z otrokom v naročju, a jo Lebarka pripelje nazaj.

Hočem, da ostane. /.../ S ceste sva obe. /.../ Šele, ko porodim, sem žena, in šele tedaj me dvigne mož k sebi. S ceste me vzame, kje naj bi me drugod vzel? /.../ Procesija mater in še mater in še procesija mater – vse s ceste, vse s ceste, vse s ceste ... (Majcen 1998: 53–54).

Kermauner ob tem zapiše: *Lebarka sprejme za hčer dekle s ceste Julko, ki zanosi s tujcem: Sprejme za vnuka tudi njenega bodočega otroka, čeprav bi po običajni meščanski etiki imela pravico, da Julko nažene. /.../ Lebarka potrdi svojo krščansko vero in etiko z dejanjem, ne z doktrino; potrdi jo s praktično ljubeznijo do drugega kot drugega, z odpuščanjem, z usmiljenjem, z blagostjo (Kermauner 1992: 116). Matere torej slikajo krščansko etiko (in socialno, tj. socialnost) (n. d.: 135), so zgled socialne krščanske morale (Majcen 1998: 225).*

ŽENSKA IN MOŠKI V DOPOLNJUJOČEM SE POSLANSTVU

Iz posameznih Majcnovih dram lahko razbiramo avtorjevo pojmovanje vloge ženske in moškega, ki sta v očitnem dopolnjevanju. Vsekakor se po ženski s posredovanjem moškega prebujata v bolečino ujeto življenje k razsežnostim (od)rešenih. Njeni »boleznici« je lahko vzrok le moški, ki ne želi v novo življenje, ker ostaja na ravni družbene splošnosti in varnosti.

Preseganje sedanjega (neodrešenega) stanja v novo dimenzijo bivaajočih – recimo temu ničenje niča – se navzven izraža v spolnem odnosu med moškim in žensko. Župnik v drami *Brez sveče* spregovori kaplanu Sergeju: *Ni sprostivte med možem in ženo, ki sta se vzljubila, drugačne, kakor iz telesa v telo* (Majcen 1999: 25). Ženska pooseblja nično točko (vstop v bolečino), ki priteguje moškega. Ne gre le za razsežnost telesnosti, pač pa tudi duševnosti – čustvenosti. Ženska je ženska po duši in telesu in moški prav tako v svoji celostni razsežnosti. Šele v medsebojni prežetosti vseh dimenzij odnosa (telesnih, čustvenih, duhovnih, intelektualnih ...) se odrešuje stiska na osebni in družbeni ravni – se dogodi ničenje niča. Polnost vstopa moškega v žensko je v celostni izročitvi moškega in v celostnem sprejetju ženske. Samo v nepridržani celostni medsebojni izročitvi je polnost, ki rojeva novo življenje. Tako je Ivančič izdal Kasijo, ker se ji je izročil samo na videz, platonsko, dejansko pa je ostal vezan na podružbljeno.

Ob telesno-čustvenem vidiku pa poudarja Majcen tudi pomen prežetosti v notranjem žarišču, od katere je odvisna popolna potešitev – odrešitev v odnosu med moškim in žensko. Pop Martin v drami *Čudež* pravi: *Vse te same na sebi lepe čednosti mater in očetov zatemne, brž ko niso v obrazu božjem. V senci leže, stran od svetlobe žarkov božjega, zato je za njih biti vseeno, ali so ali niso ... V svetlobi božji niso, v svetlobi njegove milosti niso, zato so temne in nične, čeprav je dejanje dejanju enako. Vsaka čednost mora imeti žarišče, v kateri se strnjajo njeni stoteri žarki. Če tega središča ni, če je čednost zgrešila ta cilj, deluje v prazno, se žrtvuje v nič, usiha v pesek* (Majcen 1997: 249).

Ker smo usmerjeni tudi v obzorje absolutne in neskončne biti, nas vsa konkretna bitja puščajo prazne, če ne povežemo z njimi tudi duhovnih razsežnostih naše biti. Ženska za moškega ni popolnost sama v sebi, je kot Meta v *Cesarju Janezu* nepopolna, po svoji usmeritvi celó zavirajoča, a vendar nakazuje moškemu pot k izviru, v maternico čiste biti.

Vsekakor gre v odnosu med moškim in žensko za obojestransko »vne-manje«. Ivančič bi Kasiji *samo razplal nemirno kri* (Majcen 1997: 57), potem pa z njo ne bi vstopil v točko odrešenja.

Vrhunec odnosa med moškim in žensko je v drami *Prekop: Oba* [Kamila in Čop] *sta blatna in premočena do kože* (Majcen 1997: 186). Tako kot ljubezen ženske ozdravlja moškega, tako tudi on z vstopom v ljubezenski odnos zdravi njo. Viktorija v drami *Brez sveče* izpove: *Mrtva sem že bila, pa zopet vstajam iz groba – on [kaplan Sergej] me je obudil* (Majcen 1999: 17).

Moški lahko žensko obudi ali zamori. Ivančičeva ljubezen Kasijo zdravi. Ko pa jo namerava zaradi strahu pred družbo zapustiti, jo zamori. Majcen zaradi enake »zapustitve« zaključi dramo *Prekop* tragično. Potem ko se inženir Čop zaljubi v zemljo in postane »ideja« nepotrebna, Kamila reče, da je postala nepotrebna, in se vrže v prekop. Zaključek drame ponuja več možnih razlag: Kamilino dejanje je lahko izraz obupa, ker je Čop zapustil idejo in se pridružil podružbljenim; morda pa Kamila tega koraka ni storila iz obupa, pač pa se je vrgla nazaj v globino (pred zaključkom drame namreč pravi: *Plavam pod sonce ...*), v vodo, da bi iz nje (kot Kamila v enodejanki *Profesor Gradnik*) zopet prišla in ob drugem moškem nadaljevala svoje poslanstvo.

Če moškega ali žensko zadržuje v njunem odnosu navezanost na družbeno splošnost in plitkost, ni odrešenja; v ujetosti se pojavijo znamenja bolezni, in kar se lahko rodi iz takšnega odnosa, je mrtvo, kot je to izraženo v enodejanki *Profesor Gradnik*. Žena je moža pritegnila v zemeljsko in je zbolel. Njegovo seme ni živo in zato se tudi dete ne rodi živo.

Moški in ženska sta drug drugemu dopolnjujoča nuja. Kasija je tista, ki sanja o novem, odrešenem življenju, ki pa ga lahko uresniči le v povezanosti z močjo moškega, zato ga mora v novo, presežno pritegniti. Ne gre za odnos žena – mož, ker je ta odnos preveč družbeno ujet, ustaljen. Kamila izrecno poudarja, da je Čopu ljubica, in ga vedno znova poljublja ter v ljubezenskem odnosu vabi v nične točke sveta. Moški z vstopom v »materico« skozi nično točko ženskosti omogoči »novo življenje«. Gradnik pravi Kamili: *Vendar ste zadeli: novo življenje!* (Majcen 1999: 70) Nujen je vstop v nično točko, združitev v intenzivnem ljubezenskem odnosu, kajti ženska lahko samo z moškim spočne novo življenje – odreši nič. S svojo nemočjo in krhkostjo obnori moškega, da zapusti družbeno plitkost in izpolnjuje bistveno poslanstvo svojega življenja: s svojo močjo (od)reševati ljudi na blatnih in prašnih cestah sveta. Kasija vabi Ivančiča: *Zberi ta prah, ljubeč ga poljubi, hrani ga na srcu: Ta prah je bila ženska, ki je ljubila* (Majcen 1999: 27). V *Kasiji* je zbrana bolečina sveta, v njej kliče po ljubezenskem vstopu moškega k (od)reševanju.

Zagabilo se mi je življenje. Takrat si prišel ti. Kakor sonce si prišel, iztegnila sem roke k tebi ... Ne pahni me od sebe v noč! ... Groza me bo pred samo seboj, če me zapustiš. Kam, kam naj se obrnem? Povsod praznina in prepadi (Majcen 1999: 27).

Ženskost je za Majcna kot moškega drugi pol, po katerem vstopa v presežnost, mističnost. Je tista drugost, ki je njegova vstopna točka odrešenja. Kot je v *Ženinu na Mlaki* za dekleta (Marijo, Marto, Marjeto) to Jezus kot

moškost, je zanj kot moškega v drami *Bogar Meho in Marija* to Marija kot ženskost. Ob njej doživlja mistično presežnost. Ženska želi moškega zapeljati iz znanega skozi bolečino sveta v novo razsežnost – v odrešenost. Semiramis v *Cesarju Janezu* pravi kralju: *Izvedla vas bom iz dežele ...* (Majcen 1998: 193). Policijski narednik Carneri za Kasijo ugotavlja: *Iz tega življenja je napravila poklic* (Majcen 1997: 45). Ženska je za to poklicana.

ZAKLJUČEK

Naj sklenem po analizi Majcnovih dram glede vloge ženske in moškega z ugotovijo Marje Boršnik: *Večina naših kritikov in literarnih zgodovinarjev smatra Majcna, kolikor se sploh bavi z njim, za razumskega ustvarjalca, dejansko pa je le hud nasprotnik vsakega klišejstva, hkrati pa mojster v obvladovanju čustev in strasti* (Boršnik 1967: 379–380). Zdi se, da je Majcnova dramatika svojevrstna mešanica romantike in prosvetljenstva, mysticizma in racionalizma, puščavništva in aktivizma, religije in znanosti, poetičnega ekspresionizma in analitične eksperimentalnosti. To, da je ta nezdružljiva nasprotja združeval, je izraz njegovega iskanja in tega, da je ob vsem znanem hotel dalje in globlje, kar se kaže tudi v njegovem preučevanju vloge moškega in ženske v njunem dopolnjujočem se poslanstvu. Velja poudariti, da je njuna pot do ugotovitve o dopolnjevanju kot poslanstvu zelo dolga. Majcen ju postavlja v skrajne, mejne življenjske situacije, v katerih preraščata meje ujetosti in se odpirata novim razsežnostim (so) bivanja. Zdi se, da ima pri tem ženska močnejšo vlogo – sanja o novem, odrešenem življenju, a ga lahko uresniči le v povezanosti z močjo moškega. Zato ga s svojo nemočjo in krhkostjo vabi, priteguje v ljubezenski odnos, v presežno, v odrešenje. Le v siloviti ljubezenski pritegnjenosti se moški zmore osvoboditi ujetosti v družbeno, preseči zemeljsko razsodnost, stopiti v negotovost, na pot osebne poklicanosti ter graditi živ odnos. Vendar pri tem ne gre za odnos žena–mož, saj je ta preveč družbeno ujet in ustaljen, pač pa živ ljubezenski odnos, v katerem ženska kot ljubica speljuje moškega iz družbene ujetosti. Pri tem ne gre prezreti vzajemnosti: tako kot ljubezen ženske ozdravlja moškega, tako tudi on z vstopom v ljubezenski odnos zdravi njo. Povedano drugače: drug drugega lahko dramita v novo, presežno ali pa drug drugega uničujeta, prepuščata nič.

V Majcnovem delu se javlja ostro razvit intelekt z izredno rahločutnim in prizadetim nrvstvenim odnosom do življenja in sveta. /.../ Ker je izredno tih in ne sili v ospredje in ker je tudi to, kar piše, izrazito nesenacionalno,

ostaja neopažen; dvakrat neopažen danes, ko se le redkokdo potrudi, da bi iskal za preprosto besedo ali v molku globlji pomen. Majcnov skopi, pretehtani izraz, ki komaj toliko pove, kot zamolči, pa sili k sooustvarjanju in soosveščanju. Njegov svet, ki je na videz majhen, odpira pomembne probleme; ti bodo tako tenkočutno in svojsko izpovedani ostali, dokler se bo človek poglobljal v svojo notranjost (Boršnik 1967: 377). Zato ga bo šele večja tišina priznala za žlahtnega izpovedovalca (Boršnik 1967: 409).

LITERATURA

Marja Boršnik, 1967: Izbrano delo Stanka Majcna 1. *Študija*. Ur. Marja Boršnik. Maribor: Založba Obzorja. 377–409.

Marja Boršnik, 1967a: Izbrano delo Stanka Majcna 2. *Študija*. Ur. Marja Boršnik. Maribor: Založba Obzorja. 419–502.

Taras Kermauner, 1992: *Majcnova dramatika 1*. Ljubljana: Lumi.

Taras Kermauner, 1992a: *Majcnova dramatika 2*. Ljubljana: Lumi.

Stanko Majcen, 1994–2001: *Zbrano delo Stanka Majcna 1.–8*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Goran Schmidt, 1990: *Majcnov zbornik*. Maribor: Založba Obzorja.

Goran Schmidt, 1997: Zbrano delo Stanka Majcna, 5. *Opombe*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 285–521.

Goran Schmidt, 1999: Zbrano delo Stanka Majcna, 6. *Opombe*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 185–276.

Goran Schmidt, 1999a: Zbrano delo Stanka Majcna, 7. *Opombe*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 241–388.

Goran Schmidt, 2000: Zbrano delo Stanka Majcna, 8. *Opombe*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 299–478.

VIRI – DRAME STANKA MAJCNA

Apokalipsa, Zbrano delo, 5, 1997, 165–180.

Alenčica, kraljica ogrska, Zbrano delo, 5, 1997, 261–274.

Bogar Meho in Marija, Celje, Nova Mladika 1771/10, 11, 12.

Brez sveče, Zbrano delo, 6, 1999, 5–83.

Cesar Janez, Zbrano delo, 7, 1998, 129–204.

Čudež, Zbrano delo, 5, 1997, 243–260.

Dediči nebeškega kraljestva, Zbrano delo, 5, 1997, 113–164.

- Dve tašči*, Zbrano delo, 7, 1998, 205–226.
- Izkušnje*, Zbrano delo, 5, 1997, 275–281.
- Kasija*, Zbrano delo, 5, 1997, 5–62.
- Knjigovodja Hostnik*, Zbrano delo, 5, 1997, 81–96.
- Matere*, Zbrano delo, 7, 1998, 5–54.
- Prekop*, Zbrano delo, 5, 1997, 181–242.
- Profesor Gradnik*, Zbrano delo, 5, 1997, 63–80.
- Revolucija*, Zbrano delo, 7, 1998, 55–128.
- Zamorka*, Zbrano delo, 5, 1997, 97–113.
- Ženin na Mlaki*, Dialogi 1981/12, 909–931.

ON A WOMAN AND A MAN AND THEIR MISSION IN STANKO MAJCEN'S PLAYS

Summary

In Majcen's plays it is possible to discern the author's understanding of the roles of a woman and a man in their complementary mission, not only interpersonal but also social. For Majcen a man is fewer times considered a typical human figure. For such a thing a woman would be more appropriate, as in a woman the author observes deeper emotional experience, greater threat, more determined resistance, greater moral purity and deeper sensitivity to others. A woman may even be God's messenger and she may respond to God's call. She attracts a man into the process of salvation of those sunk in the mud and engages man's power to destroy nothingness.

A man and a woman are a complementary necessity for one another. A woman is the one who dreams of a new, redeemed life, but it can only be realized together with the power of man. That is why she has to attract – to seduce – a man into new and transcendental. It is not about a relationship between husband and wife, as the relationship is too socially trapped and settled. It is necessary to enter the point of nothingness, it is necessary to unite in an intense love relationship, as a woman is able to conceive new life only with a man and thus redeems nothingness. With her helplessness and frailty she absorbs a man, so that he leaves social shallowness and fulfils his life's essential mission. She wishes to seduce a man through the pain of the world into a new dimension – redemption. In any case, through a woman with the intervention of a man, a life trapped in pain awakens to the dimensions of the redeemed. The cause of her "illness" can only be a man who is attached to society and doesn't want to enter a new life, since he stays on the levels of social mediocrity and security. Just as woman's love heals a man, a man by joining her in a love relationship heals a woman. A man may make a woman alive or lifeless and a woman can do the same to a man. Majcen understands femininity as a man's opposite pole, through which he enters into the transcendence, mysticism. It is that particular otherness that signifies his entering point of personal gratification – redemption. At the side of a woman a man experiences mystical transcendence.

ÜBER FRAUEN UND MÄNNER UND DEREN MISSION IN DER DRAMATIK STANKO MAJCENS

Zusammenfassung

In den Dramen von Stanko Majcen können wir seine Auffassung über die Rolle der Frau und des Mannes in deren ergänzenden Mission – nicht nur der zwischenmenschlichen sondern auch der sozialen – ersehen. Ein Mann ist für Majcen selten die typische menschliche Gestalt; dafür scheint ihm eine Frau viel geeigneter, denn bei ihr bemerkt er tiefere Erlebnisse, öfters auch Bedrohung, einen beharrlichen Trotz, eine größere moralische Reinheit und größere Empfindlichkeit für Mitmenschen. Eine Frau kann eine Gottesbotin sein und kann dem Ruf Gottes folgen. Sie lädt den Mann in den Prozess der (Er)lösung der im Schlamm Versunkenen und leitet die Kraft des Mannes in die Vernichtung des Nichts.

Ein Mann und eine Frau sind sich gegenseitig eine ergänzende Notwendigkeit. Die Frau ist diejenige, die von einem neuen, erlösten Leben träumt, das sie aber nur in Verbindung mit der Kraft des Mannes verwirklichen kann und deswegen muss sie ihn aufs Neue, Superlative anziehen – verführen. Es handelt sich nicht um die Beziehung Ehefrau – Ehemann, denn diese Beziehung ist sozial zu gefangen, zu regulär. Der Eintritt in den Nullpunkt ist notwendig, notwendig ist ihre Vereinigung in einem intensiven Liebesverhältnis, denn eine Frau kann nur mit einem Mann ein neues Leben zeugen – und damit das Nichts erlösen. Mit ihrer Hilflosigkeit und Zerbrechlichkeit verdreht sie dem Mann den Kopf so sehr, dass er die soziale Oberflächlichkeit hinter sich lässt und die wesentliche Mission seines Lebens erfüllt. Sie will den Mann durch den Schmerz der Welt in die neue Dimension verführen – in die Erlösung. Auf jeden Fall erwacht in der Frau, mit dem Eingreifen des Mannes, das in den Schmerz gefangene Leben zu den Dimensionen der (Er)lösten. An ihrer „Krankheit“ kann nur ein Mann, der an dem Sozialen haftet und nicht in das neue Leben gehen möchte, weil er lieber auf der Ebene des sozialen Allgemeinen und Sicherheit bleibt, schuld sein. So wie die Liebe der Frau einen Mann heilt, so heilt auch er sie in dem er ein Liebesverhältnis mit ihr eingeht. Ein Mann kann eine Frau erwecken oder sie verderben und das Gleiche kann auch eine Frau mit einem Mann machen. Die Weiblichkeit ist für Majcen als einem Mann der andere Pol, in dem er in die Superlative, in das Mystische kommt. Sie ist das Anderssein, sein Ausgangspunkt zur persönlichen Befriedigung – Erlösung. Mit ihr erlebt er die mystischen Superlative.

Značilni elementi v romski mladinski književnosti

Mateja Hadler*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 821.214.58.09-93

Mateja Hadler: Značilni elementi v romski mladinski književnosti. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 84=49(2013), 4, str. 109–130

Nedvomno se zgodovina, karakteristika jezika in narava ljudstva zrcalijo tudi v književnosti. Enako je pri Romih, narodu brez domovine, katerih zgodba je pogosto zakrita z nerazumevanjem in s predsodki. Po splošni osvetlitvi problematike o izvoru Romov in romski književnosti se prispevek pretežno ukvarja s folklorno romsko mladinsko književnostjo in avtorsko romsko mladinsko književnostjo. Pri tem je glavni poudarek na razčlembi izbranih romskih pravljic ter obravnavi motivov, glavnih junakov, slogovnih značilnostih in drugih skupnih elementov. Ti se pokažejo kot zares značilni in odsevajo bogato kulturo romskega naroda.

Ključne besede: Romi, Cigani, romska književnost, romska mladinska književnost, romske pravljice

1.01 Original Scientific Article
UDC 821.214.58.09-93

Mateja Hadler: Typical Features of the Romani Youth Literature. Review for History and Ethnography, Maribor 84=49(2013), 4, pp. 109–130

History, language characteristics and the nature of a nation can, without a doubt, be reflected in literature. This is also the case with the Romani, with a nation without homeland, whose story is often hidden by misunderstanding and prejudice. In the beginning the article generally presents the problematic on the Romani origin and the Romani literature and it then deals mostly with the Romani folk and the literary youth literature. The main emphasis lies on the analysis of selected Romani fairy tales and

* Mateja Hadler, podiplomska študentka na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru, profesorica razrednega pouka, OŠ Bršljin, Kočevarjeva 40, 8000 Novo mesto, Slovenija, mateja.hadler@brsljin.si

on the discussion of motives, main characters, style characteristics and other common features. They appear as really typical and reflect the rich culture of the Romani nation.

Key words: Romani, Gypsies, Romani literature, Romani youth literature, Romani fairy tales

UVOD

V prispevku so obravnavani nekateri ključni elementi, ki se pojavljajo v romski mladinski književnosti. Ti so specifični in pod vplivom kulturno-zgodovinskih dejavnikov. Še posebej pa se odražajo v specifičnem statusu Romov, ki so ljudstvo brez skupne domovine oziroma države. V ta namen bo nujno vsaj osvetliti njihov izvor in opredeliti morebitne vplive drugih kultur na romsko književnost nasploh in romsko mladinsko književnost posebej. V osrednjem delu prispevka so obravnavane najbolj izrazite značilnosti romskih pravljic. V tem kontekstu posebej izstopa močno prisotno vraževerje, ki se odraža predvsem v izraziti uporabi *vraga* in *Boga*. Značilni so še ponavljajoča raba določenih živali, nekatere značajske lastnosti glavnih likov, zanemarljiv pa ni niti poseben položaj romske ženske. Omenjene karakteristike so nadalje razčlenjene in v nekaterih vidikih primerjane s tako imenovano evropsko pravljico oziroma obliko pravljic, ki sta jo utemeljila brata Grimm. Pri tem je treba upoštevati, da so smiselno upoštevane zgolj romske folklorne pravljice in pravljice, katerih avtorji so Romi. Tako so izvzeta dela, ki sicer obravnavajo izrazito romsko tematiko, a ne izpolnjujejo navedenih pogojev. Slednje je odlično izhodišče za obsežnejšo obravnavo, povezano z obstoječimi stereotipi o Romih in kako se ti odražajo v mladinski književnosti. Tematika bo med drugim zajeta v doktorskem delu.

IZVOR ROMOV

Nekaj časa je prevladovalo mnenje, da je domovina Romov Egipt. Temu prepričanju je botrovalo predvsem pripovedovanje priseljencev samih. Toda kmalu je postalo jasno, da so pripovedovanja, bolj kot zgodovinska dejstva, le miti in legende. Nasploh lahko opazimo, da so se z romsko kulturo, jezikom in zgodovino v preteklosti po večini ukvarjali drugi, ne pa Romi sami. Na podlagi jezikoslovnih raziskav je danes jasno, da je prvotna domovina Romov v Indiji. Medtem ko je moč glavni tok migracij indijskih nomadskih skupin postaviti v čas med devetim in trinajstim stoletjem, pa

lahko o vzrokih za selitev zgolj sklepamo in domnevamo.¹ Nekoliko bolj jasna je slika glede izvora imena. Z imenom Cigan so indijske nomadske skupine poimenovali šele v Evropi. Ime naj bi izviralo iz grške besede *athinganos*, ki pomeni nedotakljiv. Čeprav pa ga nekateri povezujejo tudi s frizijsko versko sekto, ki se je ukvarjala z magijo (Brizani - Traja 2000: 14). Beseda Cigan v romščini torej sploh ne obstaja. O uveljavitvi imena Rom piše Pavla Štrukelj v svojem zgodovinskem pregledu z naslovom *Tisočletne podobe nemirnih nomadov*. Rom pomeni človek, v množini pa ima obliko Roma in pomeni ljudje. Besedo naj bi poznale vse skupine, uporabljajo pa jo še danes, ko mislijo na človeka svojega rodu² (Štrukelj 2004: 16). Ime se je uveljavilo v novejšem času predvsem zaradi negativnega prizvoka besede Cigan. Na prvem svetovnem kongresu Romov leta 1971 v Londonu so ga sprejeli kot uradno ime za vse pripadnike tega naroda (Brizani - Traja 2000: 14).

Omeniti je treba še imeni Sinti,³ ki se uporablja za Cigane v Nemčiji, in Egipčan (Ejiftos, Evgit, Gypsy), zaradi že omenjenih zgodb o svojem izvoru, ki so jih širili ob prihodu.

Romi so torej nekoč pripadali Indiji, njihovi kulturi in duhovnosti. Pomembnost poznavanja romskih korenin pri preučevanju jezika in posebej književnosti poudarjata Rajko Djurić in Jožek Horvat Muc v delu *Zgodovina romske književnosti*, kjer opisujeta: »Po eksodusu iz Indije sta romski jezik in verovanja postala glavna čuvarja kulturne, duhovne in literarne dediščine Romov. Na poti čez Afganistan, Irak, Sirijo, Turčijo in vse do Balkana, so se srečevali z mnogimi narodi, različnimi jeziki in različnimi literarnimi tradicijami. Spremembe so se dotaknile tudi njihovega kulturnega življenja. Kljub temu se je ohranilo jedro prejšnjega življenja, vse od imen božanstev, osebnih imen, simbolov, prepoznavnega načina življenja in seveda sistema kulturnih vrednot.« (Djurić in Horvat Muc 2010: 11)

¹ Za enega vodilnih jezikoslovcev na tem področju velja Franc Miklošič, ki je v svoji študiji iz 19. stoletja nakazal dve poti selitev v Evropo. Prva iz Afganistana in Perzije preko Armenije, Turčije in Bizanca v Grčijo. Druga pa preko Sirije, Egipta, Severne Afrike v Španijo (Miklošič 1873: 2–4).

² Beseda Rom pogosto označuje tudi poročenega moškega, Romni pa žensko oziroma poročeno ženo.

³ Nekaj pogledov slovenskih Sintov je v intervjuju z Valentino Plahuto Simčič razkril literat sintskega rodu Dirichardi. Sinti se ne enačijo z Romi in tudi nočejo, da se jih tako imenuje. V Sloveniji jih okoli 130 živi še na Gorenjskem. Razlika med njimi in Romi naj bi bila v tem, da so prišli preko severne poselitvene poti v Evropo pred Romi. Govorijo narečje sintatkhes, vendar ga ne uporabljajo javno (Plahuta Simčič, *Delo*, 15. november 2011).

ROMI V SLOVENIJI

Naseljevanje Romov v Sloveniji je potekalo v daljšem obdobju in v treh smereh. Prekmurski Romi so prišli v te kraje preko madžarskega ozemlja, dolensko-belokranjska skupina je prišla iz Bosne in prek Hrvaške, na Gorenjskem pa so se naselile manjše skupine Romov ali Sintov iz Avstrije in Nemčije (Tancer 1994: 55). V Sloveniji je občin z avtohtonim romskim prebivalstvom 12. Tancer navaja, da sta to v Prekmurju občini Lendava in Murska Sobota, na Dolenjskem občine Brežice, Črnomelj, Grosuplje, Kočevje, Krško, Metlika, Novo mesto in Trebnje ter na Gorenjskem občini Jesenice in Radovljica. Najštevilčnejši in najbolj prilagojeni so Romi v Prekmurju, kjer je tudi največji delež zaposlenih. Opozoriti gre še na močan pritek romskih priseljencev, v zadnjih desetletjih iz južnih predelov bivše Jugoslavije, predvsem Kosova in Makedonije. Ti so se naselili v večja mestna središča, zlasti v Mariboru in Ljubljani, ne govorijo pa romščine, temveč pretežno albanski jezik (Tancer 1994: 55). V Sloveniji tako danes živi 8.000–10.000 pripadnikov romske skupnosti. Ob tem je treba še izpostaviti, da se jih je ob popisu prebivalstva leta 2002 za Rome opredelilo zgolj 3.246, od tega več kot 600 iz Maribora. Za romska naselja v Prekmurju velja, da so blizu gozda, pogosto tudi potoka in vstran od hiš drugih prebivalcev. To velja tudi za Puščo (1911), ki je največje romsko naselje v Sloveniji, čeprav so prva naselja, tj. v okolici Murske Sobote, nastala že okoli leta 1850 (Šiftar 1970: 51–52). V Sloveniji deluje 22 romskih društev, ki so povezana v Zvezo Romov Slovenije. Najstarejše je društvo Romani Union Murska Sobota, v Mariboru pa deluje društvo Romano pralipe.

ROMSKI JEZIK IN KNJIŽEVNOST

Zgodovina se nedvomno odseva tudi v književnosti. To velja tudi za Rome, čeprav so nomadsko ljudstvo brez izrazito razvitega zgodovinskega pisa. Romska književnost po navadi ni prva stvar, na katero pomislimo ob razmišljanju o Romih. Ob podrobnejšem prebiranju pa nam utegne razkriti mnogo o njihovi preteklosti, običajih in značilnostih. Predstava o Romih po navadi temelji na predsodkih, zaradi katerih prezremo, da osrednje mesto v okviru romskih vrednot predstavljajo ljubezen, sreča in svoboda. V romski kulturi je torej smisel človekovega obstoja v besedi *biti* in ne *imeti* (Acković 2009: 12). To dandanes morda celo ne velja več niti za Rome, a vseeno so bile materialne dobrine v zahodni kulturi vselej večja

vrednota. Širše temeljno raziskovalno delo, torej zbiranje mladinske romske literature, se nadgrajuje z metodo primerjave teh besedil ter z metodo generalizacije. Ožje – z analizo in sintezo izbranih romskih pravljič – se morda pokaže, da so tudi pravljič lahko sredstvo opazovanja in prikazovanja zgodovine in družbe. Nezirovič (2007: 5) je zapisal, da romske pravljič prikazujejo bralcu trnovo pot odrinjenega naroda, ki se je prebijal na humorističen, a vendar boleč način. S književnostjo se lahko celo omili nesprejemanje in etiketiranje romske skupnosti v okolju, ki imata pogosto negativno konotacijo. »Glavna vsebina vsake umetnosti, še posebej književnosti, je način življenja ljudi in njihovo družbeno življenje. Ravno zato mora literarni zgodovinar poseči v različne plasti zgodovinskega življenja ljudi in naroda ter njihove kulture in zgodovine, da bi lahko čim bolj adekvatno predstavil književno umetnost in literarna dela, nastala v naročju nekega naroda.« (Djurić in Horvat Muc 2010: 3) Obravnavana bosta romski jezik in književnost na splošno, poudarek pa bo na folklorni romski mladinski književnosti in avtorski romski mladinski književnosti.

Jezik ni le orodje komunikacije, je mnogo več. Tako Mlekuž (2011: 22) opozarja na pomembnost jezika, še posebej maternega jezika – jezika, ki se ga človek nauči v prvih letih življenja. Da se ga lahko naučiš v celoti, nadaljuje Mlekuž, ga moraš tudi ponotranjiti – tako globoko zakopati v glavo in srce, da ga ni mogoče nikoli več odkopati. Brizani - Traja (2000: 23) navaja, da je jezik osnova za identiteto vsakega naroda. Na pismenosti temelji vsaka kultura; pismenost in jezik pa sta temeljni orodji za učenje in pridobivanje znanja (Knaflič 2010: 280). Pismenosti preprosto ne moremo ločiti od jezika. Upoštevajoč ta kriterij in dejstva, da so veljali Romi vselej za nepismen narod, se nam poraja vprašanje o tehtnosti njihove književnosti. Tega se zaveda tudi Brizani - Traja (2000: 36): »Bili pa so izvrstni pripovedovalci zgodb in legend ter pesmi, ki so jih praviloma zapisovali drugi.« Le-te so se s prenašanjem iz roda v rod, s selitvami iz pokrajine v pokrajino spreminjale in tudi ohranjale. Čeprav torej Romi za seboj niso puščali zapisane literature, pa ne gre zanemariti, da je njihovo izročilo staro in bogato. Djurić in Horvat Muc v delu *Zgodovina Romske književnosti* (2010: 3) navajata, da je književnost Romov (najprej ljudska – folklorna, nato avtorska) postala zgodovinsko dejstvo šele v 20. stoletju. Po njunem so se prvi pregledi zgodovinskega razvoja romske književnosti in vpogledi v življenja ter dela romskih književnikov pojavili v letih 1990–2000. Ugotavljata še, da se romska književnost, kot književnost vseh narodov, deli na ustno in pisno (prav tam).

Romski jezik pripada indijski družini jezikov, gre za star jezik, za katerega pa nikakor ne moremo reči, da je siromašen (Demir 2009: 15). Nekateri raziskovalci romskega jezika trdijo, da so imeli Romi svojo abecedo sestavljeno iz 23 črk, hieroglifov, medtem ko drugi (Brazini - Traja 2000: 23) to trditev zavračajo in prepričujejo, da so Romi uporabljali konvencionalne znake, ki so omogočali vizualno sporazumevanje. V knjigi *Različnim otrokom enake možnosti* avtorica prispevka Romski otrok, Tatjana Avsec, navaja, da ima romski jezik skromnejše besedišče in nima svojih izrazov za določena področja, kot so bolezen, lastnina, za področje socialnega, tehnološkega in družbenega življenja (Avsec 1999: 110).

Danes ima romščina, ki se ji po romsko reče Romani chib po svetu veliko dialektov, saj ljudje prevzemajo elemente družbe, v kateri živijo. Tako je razumljivo, zakaj se oddaljene skupine Romov danes ne razumejo več. Ravno ta neenotnost romščine je dejavnik, ki Rome ločuje, namesto da bi jih jezik povezoval in združeval v enotno jezikovno skupino (Nečak Lúk 1999: 164–172).

V številnih evropskih državah je romščina priznana kot manjšinski jezik, ponekod (Makedonija, Kosovo) pa celo kot uradni jezik. Za svetovni dan romskega jezika je razglašen 5. november. Na ta dan so v letu 2008 predstavili hrvaško-romski in romsko-hrvaški slovar.

FOLKLORNA ROMSKA MLADINSKA KNJIŽEVNOST

Sledi romskega jezika segajo torej daleč v zgodovino. Že v *Vedah*, najstarejšem zborniku indijske književnosti, najdemo nekatere različice besed v romskem jeziku. V romskem jeziku, mitih, ugankah in drugih oblikah ljudskega ustnega izročila Romov tako tudi obstaja veliko elementov in fragmentov iz vedskega obdobja. Tudi *Mahabharata* je, sicer samo po delih, ohranjena v romskem izročilu, sem pa prištevajo še *Ramajano* in *Pesem o Prithviraju*, ki je pesem o poslednjem romskem kralju oziroma povzetek zgodovine Romov v literarnem jeziku (Djurič in Horvat Muc 2010: 5).

Šele raziskovalci romskega jezika⁴ so začeli namensko zbirati folklorno romsko izročilo. Največje število knjig z romskimi pravljicami in pesmimi je bilo objavljenih šele v 20. stoletju. Za romsko folklorno književnost so bistveni miti in legende, pravljice in pripovedke ter folklorno pesništvo

⁴ Poleg že omenjenega slovenskega jezikoslovca Miklošiča, je treba omeniti vsaj še predhodnika Friedricha Potta ter naslednike Martina Blocka, Emilio Horvath in Julesa Blocha.

(Djurić in Horvat Muc 2010: 12). Domnevamo, da, podobno kot v folklornem slovstvu drugih kultur, tudi za romsko kulturo velja, kot piše Hara-mija (2012: 14), da je folklorne pravljice mogoče obravnavati kot kulturno dediščino posameznega naroda, saj pripovedujejo o nekem minulem času in drugačnih življenjskih razmerah

Ključno vprašanje so merila za razločevanje književnosti. Blažič (2007: 36) navaja pomembnost kriterija naslovnika, po katerem ločimo mladinsko književnost in književnost za odrasle. Mladinska književnost ni mogla postati samostojno področje, dokler v zgodovini otrok in otroštvo nista bila pojmovana ter prepoznana kot posebni obdobji v življenju, to pa se je zgodilo šele v 17. stoletju. Knjige za otroke naj bi bile večinoma že vnaprej napisane zanje. Obstajajo pa primeri, ko so otroške knjige postale priljubljeno branje za odrasle in obratno. Mladinska književnost so književna besedila, napisana za mladega bralca. Mladi bralci berejo tudi knjige, ki niso namenjene mlademu bralcu, številne knjige, ki govorijo o otrocih in otroštvu, pa niso mladinska književnost niti mladinsko branje. Avtor mladinskih besedil je večinoma odrasla oseba, ki je nekoč (seveda) bila otrok. Čeprav se avtor trudi pisati s perspektive otroka, ne more odmisлити izkušenj in znanja odrasle osebe (Blažič 2007: 36). Tudi pri romski mladinski literaturi se upravičeno vprašamo, ali gre za književna dela, ki so namenjena otrokom, ali gre za književna dela, namenjena predvsem odraslim bralcem.

Mladinska književnost se je kot samostojna stroka razširila po vsem svetu zlasti v 80. in 90. letih 20. stoletja, v Sloveniji pa po letu 1980 (Blažič 2007: 41). Del folklorne književnosti so tudi pravljice, za katere Nikolajeva (1996: 14) navaja, da so obstajale in bile pripovedovane že pred obdobjem, ko je sploh nastala kategorija *otročstvo*. V leksikonu otroške in mladinske književnosti (*Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur* 1984: 422–426) pod geslom *pravljice*, ki ga je prispevala Ulrike Bastian, spoznamo, da si je literarna znanost neenotna o starosti in poreklu pravljič. Sydow je postavil začetke v kameno dobo, Wesselski v pozni srednji vek, Benfey domneva, da je poreklo Indija, spet drugi da je to Egipt, Babilon ali Kreta. Mnogi se strinjajo z Wundtom, ki zagovarja stališče, da so pravljice nastale povsod in spontano takrat, ko so si ljudje prisvojili predstavo o kakšnem naravnem, magičnem pojavu (*Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur* 1984: 422). Nikolajeva torej povsem upravičeno sklepa: »Ljudske pripovedke, miti in legende niso bile nikoli ustvarjene za otroško publiko.« (Nikolajeva 1996: 14)

Blažič (2007: 35) je še zapisala, da je bila mladinska književnost že od začetka, sredine 19. stoletja, ne le v Sloveniji, ampak tudi v svetu, vedno povezana z versko vzgojo in vzgojno funkcijo. Bila je močno vzgojno sredstvo

za socializacijo otrok, opismenjevanje, igro in sredstvo eskapizma. Hara-mija (2012: 14) med drugim tudi navaja, da je otroke preko pravljic mo-goče spoznavati z delčkom kulturne zgodovine, saj pravljice kljub svoji pravljlični motivaciji in perspektivi vsebujejo veliko realističnih prvin. V že omenjenem leksikonu (*Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur* 1984: 422–426) beremo, da je vprašanje o družbeni vlogi stopilo v ospredje, ko se niso več zadovoljili zgolj z literarno interpretacijo pravljice in so upo-števali tudi pripovedovalca, njegovo družbo in okolje: »/.../ ko so se torej lotili družbene analize okolja, v katerem je nastala pravljica. Sociologija pravljic posveča le malo pomembnosti raziskovanju pripovedovalca. Iz-haja namreč s stališča, da obstaja znotraj neke družbe zaklad pravljic, ki ga posreduje določeno število nadarjenih pripovedovalcev in da pri tem nastanejo spremembe. Značilnosti besedila lahko razložimo šele, ko nam je znana sociološka funkcija pravljice. Potemtakem je tudi delo posamez-nika rezultat nekega družbenega izročila, ki izkazuje potrebo in veselje po pravljicah. Dejanska sreča je v rešitvi konflikta. Junak vzpostavi naravno ravnovesje, ki je bilo na začetku pravljice moteno. Pripovedovalec lahko z identifikacijo preraste lastno življenje. Na takšen način združuje pravljica bralčeve realne izkušnje z interpretacijo sveta, ki je orisan optimistično, fantastično.« (Prav tam.)

Prav tako je Janko Kos (2001: 168). v svojem delu *Literarna teorija* za-pisal, da je večina pravljic folklorno tradicionalnega izvora, to pa naj bi veljalo tudi za romske pravljice.

Pravljice, ki jih danes samoumevno pripisujemo otroški književnosti, so torej nekoč pripadale celotnim družbam oziroma celotnim družbenim slojem. Otroci so jih slučajno slišali v krogu odraslih, ki so si jih pripo-vedovali. Starim ljudstvom, ki so v pravljicah videli odraz stvarnosti, so otroške pravljice povsem tuje. Šele tedaj, ko zgodbe postanejo v zavesti ljudstev neverodostojne, so v širšem obsegu dosegljive otrokom in se jim pripovedujejo (*Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur* 1984: 422–426).

Ker se je torej izkazalo, da je oblika ustne tradicije skupna vsem ljud-stvom zemeljske oble, bomo s pomočjo romske pravljice poskušali najti odsev romske kulture in kulturne dediščine. Če sledimo bratoma Grimm, ki sta o pravljicah razmišljala kot o neprecenljivi zgodovinski vrednosti, v kateri so ohranjene vrednote prednikov, bi morali ta odsev tudi najti.

Bastian (*Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur* 1984: 422–426) nam po-daja še nekaj zanimivega razmišljanja o naravi pisanega in ustnega izročila: »Pisana oblika ljudskega izročila je pripomogla k temu, da so otroci čedalje manj poistovetili pravljico s stvarnostjo. S pisano fiksacijo nastanejo deter-

minirana pravljica besedila, ki ostanejo od tega trenutka nespremenjena. Medtem ko se pravljice po ustnem izročilu vselej prilagajajo krajevnim in zgodovinskim spremembam, se v pisanih vpeljujejo stalne pripovedniške oblike, ki dajo pravljici kot takšni tudi obliko. Tako se je pravljica v pisani obliki oddaljila od življenjskih okoliščin bralca. Te se namreč spreminjajo, pravljice pa postajajo kanonizirana zbirka. S tem procesom so nam postala tudi junakova običajna opravila tuja in čudežna.«

Upoštevač daljšo in izrazitejšo tradicijo ustnega izročila pri Romih, bi lahko torej sklepali, da so se njihove pravljice dlje časa in v večji meri prilagajale krajevnim in zgodovinskim spremembam.

Slobodan Nezirovič (2007: 5) v svoji knjigi *Romske pravljice in pesmi* piše, da gre pri romskih pravljičah in pripovedkah za uvod in lažje razumevanje romskega sveta in odkrivanje odnosa Romov do svoje zgodovine, religije in načina življenja. Vrednost romskih pravljič in pripovedk je predvsem v bogastvu motivov in vraževerju. V romskih pravljičah in pripovedkah se najpogosteje pojavljata nadnaravni bitji: hudič – Beng in bog – Devel. Veliko je tudi živalskih pravljič, kjer imajo živali dobre in slabe lastnosti. Nezirovičevemu razmišljanju o nenavadnosti romskih pravljič lahko pritrdimo, saj delujejo v nekaterih pogledih celo nerazumljive, polne so eksotične romske kulture in vsakodnevnega romskega realizma. Gre za mešanico komedije in tragedije. V njih se čutita življenjska energija Romov ter želja po svobodi.

Romske legende in bajke so raznovrstne, od fantastičnih mitoloških zgodbic o rastlinah, živalih in čudežih do šaljivih pravljič. Zelo pogosti so motivi boja, zmaja, kače, osvajanja neveste, čarovnikov, nezveste sestre. Najpopularnejša legenda govori o romskem cesarstvu (Brizani - Traja 2000: 37). Velikokrat so Romi v svoji književnosti predstavljeni kot asocialni, reveži, berači, prevaranti, vrači, lopovi in kriminalci. Spet drugič jih prikažejo kot prebrisane, prijazne, iznajdljive, glasne, lepe in ljubeče. Šajnovič (2005: 15) v pravljici *Zdravilna roža* opisuje Rome kot skupnost, kjer spoštujejo drug drugega, se razumejo in vedno najdejo skupno rešitev. Piše, da gre za veliko skupnost, ki živi pod šotori in se preživlja s kovaštvom, lončarstvom, pletarstvom, glasbo in barantanjem s konji, ženske prosjačijo in prerokujejo z dlani. Nihče od Romov pa ni pismen.

V romski skupnosti so najštevilčnejši običaji, ki se vežejo na rojstvo, poroko in smrt. Za Rome je značilna velika lojalnost in skrb za družino (Brizani - Traja 2000: 18–19).

Plahuta Simčič (2011) je v časopisu *Delo* zapisala, da so teme, ki tvorijo romsko književnost, težave romske zgodovine in družbene eksistence,

vprašanja identitete in holokavsta.⁵ Povzamemo lahko, da se genocid, diskriminacija in preganjanje z izredno strogimi zakoni zagotovo zrcalijo v romski književnosti.

Prvi izbor romskih pravljič z naslovom *Ciganske pravljičice* smo Slovenci dobili leta 1959, ko je Niko Kuret zbral in zapisal romske pravljičice evropskih zapisovalcev. Tri od teh so tudi slovenske (Štrukelj 2004: 247).

V novejšem času je znanih nekaj avtorjev romskega porekla (Brezar, Hudorovac, Šajnovič, Brinovar, Livijen, Horvat, Horvat Sandreli) in drugih porekel, ki so začeli v svoja dela vnašati romske motive ali pa celo namensko pisati za romske otroke. Tudi v članku *Slovenske romske pravljičice* (Vižintin 2012: 145), avtorica ugotavlja, da »mladinska prozna dela slovenskih Romov stopajo na slovenski knjižni trg v večjezičnih in ilustriranih monografskih izdajah šele po letu 2005.«

ZNAČILNOSTI ROMSKIH FOLKLORNIH PRAVLJIČ IN PRAVLJIČ, KATERIH AVTOR JE ROMSKEGA POREKLA

Romsko mladinsko književnost delimo po treh kriterijih. Prvi zajema romske folklorne pravljičice in pravljičice, katerih avtor je romskega porekla. Pod okriljem drugega so zbrana mladinska književna dela, ki so namenjena romskim otrokom (večjezične izdaje neromskih avtorjev). In zadnji, tretji kriterij zbira slovensko mladinsko književnost s tematiko o Romih.

V tem prispevku so namensko izbrane pravljičice glede na prvi kriterij, torej so folklornega izvora ali pa je njihov avtor Rom/Romka. Vse zajete romske pravljičice so prevedene v slovenščino in zapisane v knjižnih izdajah oz. zbirkah pravljič,⁶ ki so večinoma opremljene tudi s črtno črno-belo risbo.

⁵ Med porrajamom, kot holokavst imenujejo Romi, naj bi bilo pobitih več kot pol milijona Romov in Sintov. Gre za izredno bolečo temo. Saj se kot narod brez lastne države po vojni niso mogli obrniti na nikogar. Nekateri celo zanikajo, da so bili Romi žrtev holokavsta, češ, da so jih nacisti preganjali že prej.

⁶ Rajko Šajnovič: *Romske pravljičice*, Pavla Štrukelj: *Tisočletne podobe nemirnih nomadov*, Imer Brizani - Traja: *Le ostanite, Romi gredo*, Jana Unuk: *Svetovne pravljičice*, Srečko Brezar: *Zajček Kratkouhec*, Slobodan Nežirovič: *Romske pravljičice in pesmi*, Romski otroci iz romskega naselja Kamenci: *Kasandra*, Stojan Hudorovac, Sami Bajt, Jasmin Hudorovac, Tina Koščak: *Most prijateljstva*, Madalina Brezar: *Belokranjske in romske pravljičice*, Niko Kuret: *Ciganske pravljičice*, Kristina Benkova: *Mamka Bršljanka*, Rajko Šajnovič: *Biti Rom romski otrok*, Jože Livijen: *Vragovedke*.

Analiza izbranih romskih pravljic je pokazala, da tudi njihove pravljice, kot pravljice večine drugih narodov, poznajo slogovne značilnosti, kot so okrasni pridevki (*imeniten* narod, *zlatorumenega* vinca, *velik* pes, *reven* Rom, *lepo* petje, *najstarejši* Rom, *najlepšo* hčerko, *nesrečnega* dne, *smrdljivemu* Romu), pomanjševalnice (*sestrica*, *bratec*) in ljudska števila (*tri*, *sedem*). Dogajanje romskih pravljic se postavlja v enodimenzijski prostor, saj dogajanja večinoma potekajo v enem samem svetu. Književni čas je v večini neznan (*nekoč*, *nekega* dne, *lepega* dne), književni prostor pa ni natančno določen (*vas*, *gozd*, *svet*, *v gradu*, *romsko naselje*, *graščina*). Pri-povedovalec je v večini analiziranih romskih pravljic tretjeosebni.

Motivi v romskih pravljicah se med seboj prepletajo, tako da se v pravljici navadno pojavlja več motivov. Preseljevanje, tj. življenje brez korenin, sproža nerazumevanje okolice za svobodno življenje. **Motiv selitve, potepanja, izgnanstva** tako prevladuje v večini romskih pravljic. V številnih je prikazan nek čudežen vzrok za njihov položaj. Pravljica *Prekletstvo ciganov* tako pripoveduje o ciganih kot o imenitnem narodu – celo grofi. Ciganske hčere so pri ljudeh pobirale moko, kruh, kolerabo in to zmetale psom in svinjam. Bog je to izvedel in Cigane preklel. Tako so morali iz graščin in še danes se v lakoti in revščini potikajo iz kraja v kraj (Kuret 1959: 5). *Legenda o izvoru Romov ali Zakaj se Romi selijo* opisuje, kako je indijski kralj svojo edino hčer Gan skrivoma zaupal Romom, saj mu je bilo rečeno, da jo bo le na ta način zavaroval pred sovražniki, katerih nemoč se pokaže samo, ko napadejo Rome. Gan tako odrašča v romski družini, ki ima tudi sina Čena. Ker se Gan in Čen zaljubita ter čez leta poročita, pride med romskim ljudstvom do razkola, saj poroke med bratom in sestro ne sprejemajo. Čena, Gan in njegovo ljudstvo preženejo iz indijske dežele in tako naj bi se po tej legendi začelo romsko potovanje po svetu (Nezirovič 2007: 14). Tudi pravljica *Kako je nastal Rom* opiše, kako je iz pesti zemlje Bog želel ustvariti človeka po svoji podobi. Pest zemlje je oblikoval v figuro človeka in jo dal v lonec, da bi jo spekel. Preveč zapečena figura predstavlja prednike črncev, v drugo je figuro premalo zapekel in dobil prednika belcev, v tretje pa mu je uspelo ustvariti figuro prednika Romov, ki je bila ravno prav lepo zagorele barve. Druge figure naj bi bile ljubosumne, zato so začele Rome preganjati (Nezirovič 2007: 15). S tem motivom se prepleta in je z njim tesno povezan tudi motiv **revnega in skromnega življenja**, ki ga zasledimo med drugim tudi v pravljici *Reven Rom*. Osrednja književna oseba, Rom, si s prevarami zidarjev pridobi vreče denarja, a ker ne zna ravnati z denarjem, na koncu postane revež, kakor je to še danes (Nezirovič 2007: 7). Tudi brskanje po smeteh, tipična romska lastnost, je razložena v pravljici *Zakaj Romi brskajo*

po smetišču, v kateri Romi s čudežnim predmetom (loncem) nasitijo svoj narod. Vedeževalka pove, da je ta lonec začaral hudič, zato ga ukrade in odnese na smetišče. Od takrat so Romi spet lačni in še vedno na smetišču iščejo čudežni lonec (Nezirovič 2007: 26). Pravlјica *Siromak* (*Cigan*) nam razloži, zakaj so Romi revni (Štrukelj 2004: 245). Cigan v pravljici *Zakaj mesec včasih raste*, včasih pa se manjša dobro pozna življenje, najbolj lakotno. Ker Cigan lačnemu starcu odreče par žlic koruznega močnika, mora za kazen za večno na mesec, kjer bo jedel le mesec. Cigan bi mesec že zdavnaj pojedel, a se vmeša Bog, ki naredi tako, da se mesec nenehno obnavlja. Tako se Cigan nikoli več ne bo do sitega najedel, bo pa večno živel (Unuk 2004: 652–656).

Prav tako za romske pravljice velja (Bettelheim 1999: 13) kot na splošno za pravljice, da se veliko pravljic prične z **motivom očetove ali materine smrti**. Takšna pravljica povzroča najhujše stiske, enako kot smrt (ali strah pred njo) v resničnem življenju. Današnja kultura in družba tudi zelo rada taji človekove in življenjske temne plati, a pravljice nimajo tega namena. Pravljice otroku sporočajo, da se v življenju ni mogoče izogniti resnim težavam in da je boj del človekovega obstoja. Z osnovnimi človekovimi bivanjskimi stiskami nas seznanja pravljica *Reven fant*. Osrednji literarni lik je reven fant, ki nima nikogar razen bolne mame, a še ta, ko je fant nekega dne zdoma, umre. Odloči se, da gre po svetu, vzame voz in konjička, ki mu ga je zapustil oče. Na poti sreča nadnaravno bitje, vilo, ki mu pove, da bolni kralj išče človeka, ki bi skrbel za njegovo hčer in grad. Kralj fantu v zadnjih vzdihljajih da celo kraljestvo in hčer za ženo. Vila se fantu prikaže še enkrat in mu pove, da bo srečen vse svoje življenje. Junak se poroči in zasede kraljevi prestol (Brezar 2006: 22). Tudi pravljica *Kako so nastale gosli* prikazuje revnega romskega fanta, ki ostane brez staršev in gre zato po svetu (Ljudska pravljica, 2006).

Pogost je **motiv kače**. V pravljici *O revnem Romu* se pred bratom pojavi divja kača brez oči. Ko ji brat vrne oči, mu kača ujame zajca in da prstan. Naroči mu, da ko bo v težavah, naj samo obrne prstan na roki in že mu bo priskočila na pomoč (Brizani - Traja 2000: 58). Zaradi kače v pravljici *Žena kača* enega izmed treh romskih dečkov doleti velika sreča, saj se kača preobrazi v lepo dekle in se z dečkom poroči. Preobrazba se v pravljici zgodi dvakrat, saj se zaradi fantove prelomljene obljube žena ponovno spremeni v kačo (Kuret 1959: 34). Pravlјica *Ciganček in kača* opisuje revnega cigančka, ki dela pri Turku in tam najde majhno kačo. Za njo skrbi tri leta. Kača ga nauči tudi svojega jezika. Ker jo je rešil, kača dečka poplača tako, da mu pove, kaj naj od njenega očeta – carja vseh kač – zahteva za plačilo. Deček

tako zahteva drag kamen izpod carjevega jezika. S tem čudežnim predmetom deček dobi vse, kar si zaželi, tudi paševo hčer za ženo. In tako postane ciganček paša (Kuret 1959: 31). Navedeni motiv kače, ki se povezuje z motivom prevare, zasledimo še v pravljici *Velika kača* (Kuret 1959: 203). Cigan prevara kačo in obogati. V zbirki *Romske pravljice* Rajka Šajnoviča je motiv kače prisoten v vseh petih pravljicah⁷ (Šajnovič 2005).

»Pravljčni motiv otroka, s katerim grdo ravna in ga zavračajo starejši bratje in sestre, je znan v vsej zgodovini pravljič, zlasti v različicah *Pepelke*.« (Bettelheim 1999: 149) Tudi romska mladinska književnost pozna **motiv Pepelke** v pravljici *Dekle in mačeha* (Kuret 1959: 43) in v pravljici *Mačeha in pastorka* (Kuret 1959: 62).

Motiva prevare in zamenjave prideta najbolj slikovito do izraza v pravljici *Cigan in gosposki obed*. Cigan spretno vpraša Gospoda, koliko bi bila vredna zlata buča, da le-ta misli, da jo res ima. Zato Cigana pogosti z jedajočo in pijačo. Ko ugotovi prevaro, ga udari in nažene. V tej pravljici se pojavi tudi **motiv dveh bratov**, saj siti Cigan pove svojemu lačnemu bratu, kako je pri Gospodu jedel, a mu ne pove za prevaro. Tako drugi dan lačni Ciganov brat poskusi srečo, a Gospod vanj zmeče vso posodo z mize. (Kuret 1959: 22). Več sreče ima reven junak *Cigan Hodža*, ki preoblečen v stara hodževa oblačila zamenja svojo identiteto. Tako oblečen prevara Carja, a mu pomaga najti ukraden denar, reši ga ribje koščice, ki se mu je zataknila in se bogato nagrajen vrne domov (Kuret 1959: 14).

Še bolj značilen pravljčni motiv je **motiv o treh bratih**. Tega zasledimo v pravljicah *Kura, ki demante nese* (Kuret 1959: 6) in *Povest o treh mladeničih*, o treh bratih, ki sredi gozda v jami zagledajo dve dekleti. Najmlajši sin predlaga, da ju rešijo. Starejša brata ga po vrvi spustita v jamo. Ko rešita obe dekleti, mlajšega brata pustita v jami. V jami najmlajši brat najde hudiča, ki je dekleti spravil v jamo. Hudiča pretepe in od njega zahteva, da ga spravi ven. Ta mu predlaga, da ga zajaha in tako z njim skoči iz jame. Najmlajši gre po svetu za bratoma, ki sta dekleti, rešeni iz jame, vzela za ženi. Ko ju najde, brata ubije, dekleti pa pospremi do njunih hiš (Štrukelj 2004: 235). V pravljici *Hudobni kralj* se za hlapca pri kralju tudi poskusijo trije bratje. Vse bogastvo na koncu ostane najmlajšemu, ki ga je z veseljem delil s starejšima (Brezar 2006: 27).

Med pogoste motive spada tudi **motiv nezemeljskih bitij**. V pravljici *Kako je Cigan Vraga ogoljufal* je poleg Cigana osrednja književna oseba

⁷ *Kralj Brdavs in Rom Močni, Zdravilna Roža, Romsko dekle kača, Deklica in kača in Kačji kralj*.

Vrag. Cigan Vraga prosi za pomoč, le-ta pa od njega v zameno za kupe zlata zahteva Ciganove gosli. Tako se zgodi. A Ciganu se začne tožiti po svojih goslih, Vrag pa medtem že sam ugotovi, da s svojim igranjem odganja ljudi. Vraga premaga tako, da mu proda gosli brez duše (Kuret 1959: 10). Tudi v pravljici *Vrag in Cigan siromak* Cigan Vraga premaga s pomočjo metamorfoze oz. preobrazbe iz konja v jabolko, iz jabolka v proso in iz prosa v lisico. Ker se Vrag spremeni v kokoš, ga Cigan, spremenjen v lisico, požre (Kuret, 1959: 17). **Motiv prebrisanega Roma**, ki premaga hudiča, se pojavi še v pravljicah *Romkinja Ajša in hudič* (Nezirovič 2007: 17), *Zgodba o Romih in Vragu* (Brezar 2006: 18), *Mali Vrag* (Štrukelj 2004: 242). Jože Livijen, romski literarni umetnik, je izdal zbirko osmih pravljič,⁸ katerih glavna književna oseba je Vrag. Naslov zbirke je *Vragovedke*, s katero avtor na posreden način odstira pogled v romsko kulturo (Livijen 2012). Da je stalni spremljevalec romskih pravljič tudi **hudič**, je ugotovila že Pavla Štrukelj (2004: 236). Če razumemo vraga in hudiča za isto bitje, lahko omenimo le, da je kot slednje poimenovan le v pravljici *Povest o mlinu*.

Tudi v pravljici *Vile ob potoku* je osrednji motiv srečanje nezemeljskih bitij, saj revni Rom ob potoku sreča prekrasna dekleta – vile. Če bi katero trikrat povlekel za lase, bi imel vedno srečo, a žal ga vile opazijo in izginejo. Za njimi ostane le košček mila, ki ga Rom vzame in da doma pod vzglavnik. Ko drugo jutro vstane, mila ni več. Če bi se z njim umil, bi imel vedno srečo. Toda vile so se ponoči vrstile po milo (Brezar 2006: 11).

Našteli bomo nekaj nezemeljskih bitij, ki se pojavljajo. **Ghul**⁹ v pravljici *Pametni in hrabri kraljevič* namerava pojesti vseh osemnajst kraljevih sinov (Kuret 1959: 91). **Zmaj** v pravljici *Carjevič in zmaj* (Kuret 1959: 138). **Morska kraljica in leteči konj** v *Pravljici o bedaku, morski kraljici in letečem konju* (Kuret 1959: 220). **Čarovnica** v pravljici *Grofič in čarovničina hči* (Kuret 1959: 121).

Motivi čudežnih predmetov, čudežnih pripomočkov z nenavadnimi močmi, ki tudi v romskih pravljicah rešujejo junake in jih vodijo k uspehu, se kažejo v pravljici *Čudežna palica*, kjer se prepletajo z **motivom nezemeljskih bitij**. Rom po čudežu dobi veliko palico, jo vzame in z njo svojo družino zavaruje pred nevihto. Ko se zbudi, palice ni več. Gre k župniku, ta mu pove, da je imel veliko srečo in da mu je palico podaril **Bog**, a ker se je vse lepo končalo, je Bog palico dal tja, kamor sodi (Brezar 2006: 14).

⁸ *Vrag in goslač*, *Vrag in skušnjava zlata*, *Vraginino srce*, *Vrag na panju*, *Kako je Cigan premagal vraga*, *Vrag in kovač*, *Stava*, *Vražja luknja*.

⁹ Bajeslovno bitje, na pol duh in na pol telesna prikazen z ljudožerskimi navadami.

Junakov položaj se spreminja ne zaradi njegovih dejanj, temveč z zunanjo pomočjo, torej s čudežem ali čarovnijo. V tem pogledu so romske pravljice podobne evropskim in ustrezajo teoriji pravljice. V pravljici *Romsko dekle kača* usliši Bog željo kralja in skozi njega izreče sodbo, ki je sicer kruta, a reši kraljevo hčer smrti. Kralj mora svojo hčer kaznovati s preobrazbo v kačo in s sedmimi leti samote (Šajnovič 2005, 29).

Za romsko skupnost je značilna vera v posmrtno življenje (Brizani - Traja 2000: 18), to pa se kaže tudi v pravljici Janči. Janči je deček, ki mu mati ob smrti zapusti le srebrn krožnik in ruto. S to svojo dediščino reši mrtveca, ki ga roparji želijo iz krste vreči na cesto. Mrtvec Jančija vodi in na koncu mu njegovo dobroto tudi povrne (Štrukelj 2004: 239).

Glavne in stranske osebe večinoma nimajo imen, imajo pa individualne lastnosti. Junaki romskih pravljic so tudi živali: lisica, medved, zajec, konj, sinička, srna in srnjak, koza, zlata ribica, pes, ki na posreden način v živalskih pravljicah in basnih *Svatba je bila* (Štrukelj 2004: 234), *Zajček Kratkouhec* (Brezar 2010: 5), *Žrebiček Ričko* (Brezar 2010: 17), *Sinička* (Brezar 2010: 11), *Srna in srnjak* (Brezar 2010: 19), *Koza* (Brezar 2010: 25), *Zlata ribica* (Brezar 2010: 27), *Medvedek* (Brezar 2010: 32), *Psička s štirimi mladički* (Brezar 2010: 34) ter drugih odkrivajo človeške lastnosti.

Glavni liki v večini pravljic so poimenovani kot Rom, Romka, reven fant, mladenič, brat, mož, žena, mali človek, starka, kmet, kralj, hudič, Vrag, Bog, sin, car, velikan, kar ustreza teoriji pravljice, ki se ne meni za individualnost. Izjema so pravljice *Marjetica* – mačeha Matilda, deklica Marjetica in fant Matevž, *Janči* – deček Janči, *Kako so nastale gosli* – kraljica Matuja, *Most prijateljstva* – deček Danijel in deklica Petra. *Žrebiček Ričko* – žrebiček Ričko, *Srnjak in srna* – srnjaček Bimbo, *Kasandra* – deklica Kasandra, gospa Eva, gospod Adam, polsestra Helena, *Kralj Brdavs in Rom Močni*, *Zdravilna Roža* – deklica Vila, kralj Španka, kraljica Zlata, deček Najdeni.

Izpostaviti velja položaj romskih žensk, katerih vloga je zaradi izrazite patriarhalnosti romskega okolja omejena skoraj izključno na vlogo matere, gospodinje in žene oziroma partnerke. To se odseva tudi v romskih pravljicah. V zgodbi z naslovom *Žena je zlo*, brez katerega ne gre prepoznamo nauk, da je treba ženo zgodaj navaditi na svoje običaje, saj tudi romski pregovor pravi: »Ženo lahko z malim prstom dvigneš v višave, a ko jo boš hotel spustiti, se ne boš mogel dvigniti tako visoko, da bi jo spustil.« (Brizani - Traja 2000: 49) Kot najlepšo hčer (najlepše cigansko dekle) v romskem naselju opisuje pravljica *Lepa Romkinja*. Zaradi neubogljivosti jo jezna mati spremeni v ptico kukavico in dovoli, da jo sliši peti le tisti Rom, ki je pod

njenim drevesom tako žalosten, nesrečen, osamljen ter razočaran kot ona (Šajnovič 2000: 109). Zgodba *Revščina* opisuje revnega očeta in sina – ta si želi za ženo leno dekle iz družine, pri kateri je njegov oče že večkrat prosil. Dekletovi starši dovolijo poroko, saj bi se tudi sami radi *znebili* lene hčerke. Mladenič ženo z ustrahovanjem pripravi do tega, da začne opravljati hišna opravila in pridno delati. Mlada žena svojemu očetu pove, da mora brez ugovora narediti vse, kar ji mož naroči, saj se boji, da jo bo ubil, kot je to storil s slepim konjem in psom, ki sta bila edini živali na njegovem dvorišču (Brizani - Traja 2000: 50). Poniževalen odnos do ženske razberemo tudi iz pravljice *Žival v hlevu*, kjer Vrag reče Romu, da ga bo odnesel, a mu ponudi možnost, da mu vendarle prizanese. V hlevu mora do večera imeti takšno žival, ki je Vrag do tedaj še ni poznal. Rom v hlev postavi svojo golo ženo in jo priveže k jaslim tako, da stoji na vseh štirih. Zvečer Vrag prizna, da takšne živali še ni videl in prizanese Romu (Brezar 2006: 32).

V literaturi sicer beremo o nosečih ženskah, ki pa v času nosečnosti uživajo posebno pozornost in skrb cele skupnosti. Brizani - Traja (2000: 19) navaja tudi sklepanje zakonov s pomočjo »nakupa« žene. Cena neveste je zelo visoka, plačati pa jo mora ženinov oče. Tudi dekletova nedolžnost igra veliko vlogo pri ceni. Če dekle ni nedolžno, jo lahko mož vrne, lahko pa jo obdrži, vendar njena cena pade na polovico. V pravljici *Romsko dekle kača* ima kraljeva hčer celo možnost, da si moža izbere izmed povabljenih in prisotnih mladeničev. Ker ji noben mladenič ni všeč, jo oče kralj spremeni v kačo in za sedem let zapre v kamnito pečino (Šajnovič 2004: 29). V zgodbi *O revnem Romu* je hči romske družine čarovnica, ki jé konje. Ko brat to ugotovi in pove mami, ga le-ta prekolne. Sin zato pobegne od doma. Daleč od doma izve, da je sestra pojedla tudi očeta in mater ter vse ljudi in otroke v tisti vasi. S pomočjo prijateljev z živalmi, ki jih sklene med potovanjem, na koncu ubijejo njegovo zlobno sestro ter rešijo vas in njegovo družino (Brizani - Traja 2000: 58). V pravljici *Nespametni Rom* postane le-ta s pomočjo vile (njegove žene) najbogatejši Rom na svetu. A bogastvo ga privede do tega, da začne piti, doma pa na ženo kriči, jo zaničuje in večkrat celo zverinsko pretepe (Šajnovič 2000: 110).

Brizani - Traja (2000: 38) navaja, da je pogost motiv v romski književnosti tudi **nezvesta sestra**. Le-ta v *Zgodbi o Arabcu* izda svojega brata zato, ker si želi poroke z obglavljenim Arabcem. Sestra bratu ne pove, zakaj želi vodo iz čarovničnega izvira, a ga prosi, naj ji jo prinese, da bo sama ozdravela. Ko vodo dobi, z njo reši obglavljenega Arabca. Za svojega brata pa skuje načrt za smrt. V zgodbi se brat vrne v življenje s pomočjo svojih treh psov. Brat se kruto maščuje Arabcu, ga celo zažge, enaka usoda pa

čaka tudi nezvesto sestro, ki izdahne v strašanskih mukah. Pravljica *Zavistni sestri* prikaže starejši sestri, ki iz zavisti svoji mlajši sestri odvzameta otroka (Kuret 1959: 150).

V romski literaturi se Romi pogosto pojavljajo ob **Turkih, Ogrih, Židih (Judih) in Nemcih**. V pravljici *Oger, Nemec, Jud in Cigan* je Cigan prikazan kot glasbenik, ki v krčmi gode na gosli. Nemec, Oger in Jud pa na Ciganovo glasbo plešejo in mu to na različne načine tudi plačajo (Kuret 1959: 6). Zakaj so Romi glasbeniki, pojasnjuje tudi *Legenda o ukradeni violini* (Nezirovič 2007: 6). V pravljici *Srečni bedak* ubogi kmet dobi od Vetra čudežne predmete, ki mu jih drugega za drugim v krčmi izmakne Žid. Šele ko si prilasti zadnja dva predmeta (dve čudežni gorjači), je Žid kaznovan, saj nje ga in njegovo družino gorjači pretepeta, sinova celo ubijeta. Žid tako vrne bedaku najprej prt, potem hlebec kruha in nazadnje še jagnje. Bedak pa doživi srečen konec s svojo ženo v novo postavljeni palači (Kuret 1959: 24).

Konec romskih pravljic ni vedno tipično srečen, navajamo nekaj ponazoritev, ki to potrjujejo.

»Cigan je spet postal siromak, kakor je še danes.« (Štrukelj 2004: 246)
»Rom je zopet postal siromak, kakor je to še danes.« (Nezirovič 2007: 9)
»Ko so se tako najedli, je brat tudi svojo sestrico polil z nafto in katranom in jo zažgal. Planil je ogenj, ona pa, zahrbtnica, je izdahnila v strašnih bolečinah. Vzel je svoje pse in z njimi odšel.« (Brizani - Traja 2000: 44) »Ko pa je sedem let minilo, ni bilo tu nikogar, ki bi jo lahko odrešil, saj bi jo moral za to nekdo trikrat poljubiti.« (Brizani - Traja 2000: 48) »Najmlajši jih je vprašal, zakaj sta to naredila, in ju je ubil. Potem je dekleti spremil do njunih hiš.« (Štrukelj 2004: 235) »Od takrat naprej se Čen s svojim ljudstvom seli in ne sme prespati dve noči na istem mestu in se dvakrat napiti vode iz istega vodnjaka.« (Nezirovič 2007: 14) »In zato Romi še danes bežijo in so preganjani.« (Nezirovič 2007: 16) »In v hipu se je žena spremenila v kašo in zlezla v luknjo.« (Kuret 1959: 34)

Skupna značilnost vseh romskih pravljic je, da »škodljivca« kruto kaznujejo. Tako se lahko vendarle strinjamo s Proppom (2005: 74), da je konec romskih pravljic v večji meri vseeno tipičen, torej srečen, to pa bistvena značilnost vsake pravljice.

Navedimo še nekaj izrazito srečnih koncev:

»Mladi mlinar je bil rešen, hodil je lahko tudi po tuji zemlji in vse mlinarjevo premoženje je bilo njegovo.« (Štrukelj 2004: 236) »Tako je Janči vedel, da je bil njegov prijatelj tisti mrtvec v gozdu.« (Štrukelj 2004: 239) »Potem je šel nazaj h kraljici, svoji ženi. In sedaj živi pri njej, če ni že umrl.« (Štrukelj 2004: 244) »Tri dni in tri noči se je slišala romska glasba, jedli so,

pili, peli, vriskali in plesali.« (Šajnovič 2005: 9) »Igrali so, jedli, pili, vriskali in plesali dvanajst dni. In živeli so veselo, srečno in zdravo še leta in leta ter dočakali sto let. Kdo ve, morda njihovi pravnuki in pravnukinje še danes živijo nekje po svetu. Gotovo pa še živijo v tej romski pravljici.« (Šajnovič 2005: 20) »Veselo in srečno sta kraljica in kralj vseh Romov živela točno sedemsto let, kot je bilo napovedano.« (Šajnovič 2005: 3) »Dal je fantu svojo lepo hčer za ženo in poslej so živeli vsi v sreči in miru. Tako so nastale gosli.« (Kako so nastale gosli 2006) »Car je Cigana bogato nagradil in Cigan je veselo odšel domov.« (Kuret 1959: 16) »Tako je postala pastorka žena cesarjevega sina, pozneje pa carica.« (Kuret 1959: 65)

Obstajajo obsežne raziskave o oblikovnih značilnostih evropske pravljice. Najpomembnejši predstavnik je M. Lüthi, ki je naštel mnogo značilnosti pravljice in jih lahko pripišemo tudi romskim pravljicam: »enodimenzionalnost« (realni in fantastični svet obstajata drug ob drugem), »površinskost« (pomanjkanje sleherne globine, kot na primer psihološke dodelanosti likov), »izolacija in povezljivost« ter »abstrakten slog« (*Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur* 1984: 422–426).

Mnoge moti predvsem krutost, ki je v romskih pravljicah pogosta, čeprav so takšni očitki veljali že za dela bratov Grimm. Sklicevala sta se na zvestobo izročilu in upravičeno poudarila, da je tudi krutost pomemben del ljudske tradicije. Pri pravljicah bratov Grimm je do omiljenja krutosti prišlo pod pritiskom pedagoške stroke. Pravljice so bile primarno namenjene odraslim bralcem. Do podobnega očiščenja, omilitev oz. prilagoditev pravljic mlajšim bralcem v takšni obliki pri romski književnosti ni prišlo.¹⁰

Dognanja o Romih in romski književnosti sta posrečeno strnila Uhlik in Radičević (1978: 49): »Cigani so se usidrali v naš čas torej brez svoje pisave, brez napisane književnosti, brez pesnikov in znanstvenikov, brez teoretikov in estotov. In morda so najmanj jemali od drugih, večjih, čeprav

¹⁰ Naslov prve izdaje Grimmovih pravljic *Otroške in hišne pravljice* (1812) nam pove, da je meščanstvo že v začetku 19. stoletja uvrščalo pravljice med otroško književnost. Sicer je Grimm izrazil močne pomisleke o tem, da bi bile te pravljice namenjene otrokom. Številni kritiki pa so že zahtevali obsežno pedagoško predelavo pravljic za otroke. W. Grimm je nato v naslednjih šestnajstih izdajah do leta 1858 pravljice močno predelal v duhu »primernosti« za otroke. S tem je ustvaril temeljno delo svetovne (otroške) književnosti. Estetska in vsebinska predelava je obsežna, zlati pa obsega omilitev seksualne simbolike, zmanjševanje prikaza družbenih konfliktov in povečevanje meščanskih vrednot. Otroške in hišne pravljice so po Grimmovi predelavi postale stilistično in ideološko enotno umetniško delo po meri meščanskih otroških sob. Sprožile so plaz mnogih zbirk pravljic in še danes predstavljajo tisto, kar razumemo pod pojmom pravljica (*Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur* 1984: 422–426).

so sami bili zmeraj najmanjši. Od njih pa so prevzemali vsi po vrsti, od narodov do posameznih pesnikov.« Na koncu še dopolnita: »V tem pogledu res niso nikoli bili tatovi.«

SKLEP

Poudariti velja, da pojem romske književnosti na Slovenskem ne bi bil tako dobro osvetljen brez prizadevnega dela nekaterih romskih književnikov. Na prostoru severovzhodne Slovenije so zlasti dejavni Jožek Horvat Muc (*Zbornik Lunin prstan, Krvava voda, Violina*), Jožek Livijen (*Zbornik Lunin prstan*) in Romeo Horvat Popo (*Marlenina skrita omara*).

Podatki, ki smo jih pridobili med prebiranjem izbrane romske mladinske književnosti, predstavljajo pomemben vpogled v razumevanje Romov in njihove kulture. Kažejo, da je razumevanje in uporaba elementov mladinske književnosti v veliki meri odvisna od kulturnih in zgodovinskih dejavnikov. Izpostaviti gre predvsem specifičen položaj Romov kot ljudstva brez domovine in številnih preganjanj, ki so jih kot narod doživljali širom po svetu. Ni torej presenetljivo, da sta ta motiva pogosta v obeh oblikah obravnavanih pravlji (romski folklorni in romski avtorski). Čeprav imajo romske pravljice veliko skupnih značilnosti s tako imenovano evropsko pravljico, kot sta jo utemeljila brata Grimm, pa ne smemo zanemariti, da je njihova narava precej bolj abstraktna in tako težje razumljiva tudi odraslim bralcem. Nedvomno lahko ugotovimo, da romske pravljice nikoli niso bile v tolikšni meri prilagojene otrokom, zato s tega vidika zaznamo tudi pomanjkanje slehernih pedagoških elementov. Posledično lahko ocenimo, da je ton romskih pravlji v večji meri temačnejši, prisotno je izrazito vraževerje. Poleg motivov boga, vraga in čudežnih bitij, kot so vile in zmaji, izstopa predvsem motiv kače. Na koncu izpostavimo še motiv romske ženske, saj je za folklorno književnost nasploh značilno poudarjanje patriarhalnih vrednot – žal pa ima ženska v romskih folklornih pravljičah posebej podrejen položaj.

VIRI IN LITERATURA

Viri

Medalina Brezar, *Belokranjske in romske pravljice*. Kulturno romsko društvo Vešoro. Lokve pri Črnomlju 2006.

Srečko Brezar, *Šošoro ka le hine kanora tiknona = Zajček kratkouhec*. Kulturno romsko društvo Vešoro. Črnomelj 2010.

Stojan Hudorovac in Sandi Bajt, *Most prijateljstva*. Društvo Romi gredo naprej. Grosuplje 2009.

Niko Kuret, *Ciganske pravljice*. Ljubljana 1959.

Jože Livijen, *Vragovedke: ciganske pravljice*. Murska Sobota 2012.

Ljudska pravljica, *Kako so nastale gosli*. Ljubljana 2006.

Slobodan Nezirović, *Romske pravljice in pesmi/Romane paramiče taj dilja*. Romsko društvo Romano vozo. Velenje 2007.

Romski otroci iz romskega naselja Kamenci, *Kasandra: romska pravljica*. Romsko društvo Romano pejtaušago. Murska Sobota 2006.

Rajko Šajnovič, *Romske pravljice/Romane vištorje*. Novo mesto 2005.

Rajko Šajnovič, *Biti Rom, romski otrok*. Novo mesto 2000.

Jana Unuk, *Zakaj mesec včasih raste, včasih pa se manjša*. *Svetovne pravljice*. Ur. Jana Unuk. Nova revija. Ljubljana 2004.

Monografije

Bruno Bettelheim, *Rabe čudežnega: o pomenu pravljic*. Ljubljana 2002.

Milena Mileva Blažič, *Branja mladinske književnosti: izbor člankov in razprav*. Pedagoška fakulteta. Ljubljana 2011.

Imer Brizani - Traja, *Le ostanite – Romi gredo*. Celovec 2000.

Rajko Djurić in Muc Jožek Horvat, *Zgodovina romske književnosti*. Zveza Romov Slovenije = Romani Union. Murska Sobota 2011.

Muc Jožek Horvat, *Romski jezik – osnova za razumevanje zgodovine in kulture Romov*. Zveza Romov Slovenije = Romani Union. Murska Sobota 2011.

Janko Kos, *Literarna teorija*. Ljubljana 2001.

Jernej Mlekuž, *Jernej, ABC migracij*. Ljubljana 2011.

Maria Nikolajeva, *Children's Literature Comes of Age*. New York, London 1996.

Vladimir Propp, *Morfologija pravljice*. Studia humanitatis. Ljubljana 2005.

Vanek Šiftar, *Cigani: minulosť v sedanosti*. Murska Sobota 1970.

Pavla Štrukelj, *Romi na slovenskem*. Inštitut za narodnostna vprašanja. Ljubljana 1991.

Mladen Tancer, *Vzgoja in izobraževanje Romov na slovenskem*. Maribor 1994.

Rade Uhlik in Branko Radičević, *Ciganska poezija*. Ljubljana 1978.

Zborniki

Dragoljub Acković, 2009: Tradicionalna kultura Romov v JV Evropi. *Romski zbornik s 16. mednarodnega romskega tabora*. Zveza Romov Slovenije. Murska Sobota 2009.

Tatjana Avsec, Romski otrok. *Različnim otrokom enake možnosti*. Ur. Anica Mikuš – Kos. Zveza prijateljev mladine. Ljubljana 1999.

Ljativ Demir, Romski jezik kot učni jezik. *Romski zbornik s 16. mednarodnega romskega tabora*. Zveza Romov Slovenije. Ur. Geza Bačič. Murska Sobota 2009.

Albina Nečak Lük, K proučevanju romskega jezika v Sloveniji. *Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi: izziv za manjšinsko pravo: zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti, 11.–12. aprila 1997*. Ur. Vera Klopčič in Miroslav Polzer. Inštitut za narodnostna vprašanja. Ljubljana 1999.

Članki

Dragica Haramija, Tipologija pravljič na Slovenskem. *Otrok in knjiga*, letn. 2012, št. 83, str. 12–23.

Livija Knaflič, Pismenost in dvojezičnost. *Sodobna pedagogika*. Zveza društev pedagoških delavcev Slovenije, letn. 2010, št. 61/2, str. 280–294.

Plahuta Simčič, Romska in sintska literatura v Sloveniji. *Delo*, 15. november 2011. <http://www.delo.si/kultura/knjizevni-listi/romska-in-sintska-literatura-v-sloveniji.html> (pridobljeno 23. 7. 2013).

Marijanca Ajša Vižintin, 2012: Slovenske Romske pravljice. *Otrok in knjiga*, letn. 2012, št. 83, str. 145–157.

Enciklopedije

Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur. Weinheim, Basel: Beltz, Pullach bei München 1975.

Internetni vir

http://zofijini.net/koticek_porrajmos/ (Pridobljeno 23. 7. 2013.)

TYPICAL FEATURES OF THE ROMANI YOUTH LITERATURE

Summary

The nomadic people from India got the name Gipsy only after they came to Europe, i.e. during the migration between the 9th and 13th century. The name Romani occurred in the later times. At the first Romani congress in 1971 the official name Romani for all members of these people was passed. The knowledge of the Romani roots and history is crucial for the research of their language and specially literature. They were definitely greatly influenced by the migrations, but they also preserved the essence of the former life (names of deities and persons, symbols, values). Myths and legends, fairy tales, tales and folk poetry are essential parts of the Romani folk literature. A very important fact is that the Romani did not leave a lot written literature. Because of their long-lasting oral tradition one can say that their fairy tales adapted to the local and historic changes for a longer time. The nature of storytelling is often very abstract to the extent that one can as-

sert that the fairy tales were originally not meant for children. This is the main difference between the Romani and the so-called European fairy tale by the Grimm brothers, which were also treated pedagogically. The value of the Romani fairy tales and stories is mostly in the richness of motives and superstition. The most widely used are the supernatural creatures, the devil – Beng and the God – Devel. The motive of the afterlife is closely connected with them. Very numerous are also animal fairy tales with animals of good and bad character. The motive of a snake stands out, for a snake is present in different roles in almost any fairy tale. Numerous are also motives of migration, wandering, exile and of poor and modest life. The role of women is also very specific. The patriarch values are commonly highly praised in the folk literature, but the position of a Romani woman is explicitly subordinate. Next to the typical features (happy ending, magical things) that are typical for all fairy tales there are also some very specific motives that apply only to the Romani fairy tales. They reflect a very rich history, culture and spirituality of a nation that is often characterised by prejudice.

TYPISCHE ELEMENTE IN DER ROMA JUGENDLITERATUR

Zusammenfassung

Die Nomadenvölker aus Indien bekamen den Namen Zigeuner, als sie während der Migrationen zwischen dem neunten und dreizehnten Jahrhundert nach Europa kamen. Den Namen Roma bekamen sie erst in der neueren Zeit. An dem ersten Roma-Kongress im Jahr 1971 wurde der offizielle Name Roma für alle Angehörige dieser Völker angenommen. Die Kenntnisse über die Roma-Wurzeln und Geschichte ist der Schlüssel zur Erkundung derer Sprache und vor allem derer Literatur. Beide waren natürlich unter großem Einfluss der Migrationen, doch der Kern des früheren Lebens (die Namen der Gottheiten und Personen, die Symbole und Werte) blieben erhalten. Für die Roma Volksliteratur sind Mythen und Legenden, Märchen und Geschichten, sowie die Volkspoesie wesentlich. Man muss dabei auch bedenken, dass die Roma keine schriftliche Literatur hinterließen. Wegen der längeren mündlichen Tradition kann man feststellen, dass ihre Märchen sich länger und im größeren Masse den lokalen und geschichtlichen Veränderungen anpassen mussten. Die Charakteristik der Erzählkunst ist öfters abstrakt, und zwar bis zu dem Grade, dass man behaupten kann, sie waren am Anfang nicht für die Kinder bestimmt. Das ist auch der größte Unterschied zwischen den Roma und den sogenannten europäischen Märchen der Brüder Grimm, die auch umfangreich pädagogisch bearbeitet wurden. Der Wert der Roma-Märchen liegt vor allem im Reichtum an Motiven und Aberglauben. Am Häufigsten kommen zwei übernatürliche Wesen, der Teufel – Beng und der Gott – Devel, vor. Mit ihnen ist auch der Glaube an das Leben nach dem Tode verbunden. Es gibt auch sehr viele Tiere-Märchen, in denen die Tiere mit guten und schlechten Charakteren vorkommen. In diesem Sinne ist das Motiv der Schlange eine Ausnahme, denn die Schlange spielt in verschiedenen Formen in der Mehrheit der Märchen eine Rolle. Stark vertreten sind auch die Motive der Migration, der Streifzüge, des Exils und des armen und bescheidenen Lebens. Spezifisch ist auch die Rolle der Frauen. Bei der allgemeinen Betonung der patriarchalen Rechte, die für die Volksliteratur spezifisch ist, ist die Rolle der Roma-Frau umso untergeordnet. Neben den klassischen Elementen (glückliches Ende, magische Gegenstände), die für alle Märchen charakteristisch sind, gibt es in den Roma Märchen auch einige sehr spezifische Motive. Diese Motive sind Zeuge einer reichen Geschichte, Kultur und Spiritualität eines Volkes, das öfters nur mit Vorurteilen geprägt ist.

Raba priimkovnih feminativov nekoč in danes

Tjaša Markežič*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 811.163.6'373

Tjaša Markežič: Raba priimkovnih feminativov nekoč in danes. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 84=49(2013), 4, str. 131–155

Prispevek predstavlja besedotvorno analizo 500 ženskospolskih oblik priimkov iz *Slovenskega pravopisa*. Ugotavljamo, da je le 38 (8 %) priimkovnih feminativov nastalo z zamenjavo moškospolskega obrazila, 462 (92 %) pa z dodajanjem ženskospolskega obrazila priimku moškega spola. Najpogostejše ženskospolsko priponsko obrazilo je *-ovka* (35 %), sledijo *-ka* (31 %), *-ica* (21 %) in *-evka* (13 %). Pojavi se le en primer s pripono *-inja*. Ta obrazila so predstavljala izhodišče za korpusno analizo priimkovnih feminativov, vendar smo pri gradivu iz *Gigafide* zaznali novo priponsko obrazilo *-ca*, ki je bilo pri iz korpusa izpisanih primerih drugo najpogostejše (22 %) za priponskim obrazilom *-ka* (41 %). Opažamo, da se ta razporeditev priponskih obrazil po pogostnosti ne ujema s tisto, ki se kaže pri primerih iz *Slovenskega pravopisa*.

Gljučne besede: Jezikoslovje, slovenščina, besedotvorje, imenoslovje, priimki, feminativi, ženske oblike

1.01 Original Scientific Article
UDC 811.163.6'373

Tjaša Markežič: The Use of Surname Feminatives in the Past and Today. Review for History and Ethnography, Maribor 84=49(2013), 4, pp. 131–155

The paper presents a word-formational analysis of 500 feminine forms of surnames from *Slovenski pravopis* (*The Slovene Spelling*). The results show that only 38 (8 %) surname feminatives are derived with the change of masculine affix and 462 (92 %) by adding the feminine affix to the masculine surname. The most frequently used feminine suffix is *-ovka* (35 %), followed by *-ka* (31 %), *-ica* (21 %) and *-evka* (13 %).

* Tjaša Markežič, podiplomska študentka na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, profesorica slovenščine in zgodovine, Prva gimnazija Maribor, Trg generala Maistra 1, 2000 Maribor, Slovenija, tjas.markezic@prva-gimnazija.org

There is only one case of the suffix *-inja*. These suffixes represent the basis for a corpus analysis of surname feminatives, but while analysing materials from *Gigafida* we also came across the suffix *-ca*, which was among the examples from the corpus the second most frequently used (22 %), right after the suffix *-ka* (41 %). We noticed that the frequency of the use of these suffix doesn't match with the frequency of examples from the *Slovenski pravopis* (*The Slovene Spelling*).

Key words: Linguistics, Slovene language, word formation, onomastics, surnames, feminatives, feminine forms

UVOD¹

Priimki sestavljajo skupaj z rojstnim oziroma krstnim imenom dvodelno osebno ime, ki ga uporabljamo za uradno identifikacijo. Priimek je postal zakonsko obvezen del uradnega poimenovanja moških in žensk ter se deduje navadno po očetu, redkeje po materi.² Čeprav so priimki nastajali že v prvih stoletjih prejšnjega tisočletja (najprej v višjih družbenih plasteh), sta njihova dednost in splošna obveznost zakonsko določena šele veliko pozneje, različno po posameznih deželah, in sicer od 17. stoletja dalje. Na slovenskem ozemlju je bil zakon o obveznem priimku uveljavljen v zadnji tretjini 18. stoletja, v času vladanja Marije Terezije in Jožefa II. (Jakopin 1997: 25). Priimek je tako postal splošno veljavno pravno identifikacijsko sredstvo.

Silvo Torkar ugotavlja, da se tipično slovenski priimki končujejo na *-šek* ali *-nik*. Prvotno so s tovrstnimi izrazi zaznamovali vzdevke ali hišna imena; slednja so bila v kmečkem okolju pogost vir pri nastajanju priimkov in so v rabi še danes. Ohranjajo se več rodov, včasih celo več stoletij. Viri za njihov nastanek so zelo podobni tistim za priimke (Torkar 2002: 71).

V slovenski onomastiki ostaja tradicionalna pomenska delitev priimkov na štiri skupine:

- iz rojstnih imen,
- iz imen poklicev in dejavnosti,
- iz krajevnih, ledinskih, pokrajinskih in etničnih imen,
- iz vzdevkov (Torkar 2002: 73).³

¹ Prispevek je nastal pod mentorstvom red. prof. dr. Irene Stramljič Breznik v času podiplomskega študija na Oddelku za slovanske jezike in književnosti FF UM in je rezultat individualnega raziskovalnega dela v okviru programske skupine P6-0156.

² Že same ustreznice za besedo priimek v nekaterih jezikih kažejo, da je priimek povezan z družinsko skupnostjo, npr. angleško *family name*, francosko *nom de famille*, nemško *Familiennamen* (Jakopin 1997: 25).

³ Iz teh štirih virov so se oblikovali priimki tudi v drugih slovanskih jezikih (Jakopin 1997: 27).

PRIIMKOVNI FEMINATIVI SKOZI ZGODOVINO

Irena Orel ugotavlja, da se priimkovni feminativi v uradovanih besedilih pojavljajo nepretrgano od 16. do 19. stoletja, vendar opaža, da proti koncu 18. stoletja začnejo neenotno prevladovati moške oblike (Orel 2001: 54). Slednja trditev se ujema z navedbami Gorazda Makaroviča, da je bil pravno odgovoren v 18. stoletju predvsem moški, zato so tudi ženskam iz družine zapisovali priimek v moški obliki (Makarovič 2008: 24). V zapisih od 16. do 18. stoletja se priimki za ženske razlikujejo od priimkov moških, ker se jim dodajajo priponska obrazila *-ikca*, *-ica*, *-ka*, *-klja*, *-ovica*, *-ovka/-avka*, *-ska*, *-na*, *-ka*, *-ulja*. Med njimi so najpogostejša *-ovka*, *-ka* in *-ica/-ca* (Torkar 2002: 72).

Že v Bohoričevi slovnici *Zimske urice proste* iz leta 1584 najdemo, sicer zgolj eno, navedbo ženske oblike priimka k moškemu priimku *Lambergar* – *Lambergarica* (Bohorič 1987: 91–100). Pri Toporišiču (2001: 6) beremo, da ženskospolske oblike priimkov navajata tudi Hipolitova slovnica iz leta 1715 (*Auerspergarska*, *Gallemborgarska*, *Lambergarca*, *Raubarca*, *Tauffrarca*, *Gallemborgarca*, *Blagojovka*, *Rospovka*, *Kušlanovka*) in Japljeva iz leta 1807 (*Auerspergarca*, *Lambergarca*, *Gallemborgarca*, *Lihtenbergarca*, *Hohenwartarca*, *Raubarca*, *Švajgarca*, *Barbovka*, *Rajšpovka*). Hipolitova slovnica s primeroma *Gallemborgarska* – *Gallemborgarca* potrjuje Torkarjevo (2002: 72) opažanje o dogajanju v zgodovini jezika, da so se pri istem priimku lahko za žensko obliko uporabljala različna priponska obrazila (po Torkarju npr. *Novak* – *Novakovka*, *Novakinja*, *Novačica*). Z zgledi ženskospolskih priimkov nadaljuje Valentin Vodnik (1811: 149) v slovnici *Pismenost ali Gramatika za Perve šole* iz leta 1811, kjer navede primera k priimkoma moškega spola: *Hvala* – *Hvaleška* in *Anže* – *Anžetla*.

Fran Metelko v slovnici *Lehrgebaude der slavischen Sprache* iz leta 1825 v poglavju *Bildung der Eigennamen* piše, da se priimku »moškega spola dajejo končaji *-ka*, *-ca*, *-ica*, *-ovka*, *-la*, *-ulja*, da se tako označi njegova žena«, in izpostavi tvorjenje ženskih oblik priimkov (*Jeklin* – *Jeklinka*, *Šalomon* – *Šalomonka*; *Kolar* – *Kolarica*, *Praprotnik* – *Praprotnica*, *Razpotnik* – *Razpotnica*) (Metelko 1825: 68). Naslednja slovnica, ki prinaša priimkovne feminative, je Murščeva *Kratka slovenska slovnica za prvence* iz leta 1847: *Borovec* – *Borovka*, *Caf* – *Cafovka*, *Gomilšak* – *Gomilšakovka*, *Jaklin* – *Jaklinka*, *Macun* – *Macunka*, *Krajnic* – *Krajnička*. Vidimo, da so priimki po Muršču tvorjeni s priponskima obraziloma *-ka* in *-ovka*. Po Metelku povzete nekatere priimke navaja Fran Malavašič (1849: 108) v

Slovenski slovnici za prve slovenske šole v mestih in na deželah iz leta 1849 (npr. Kolarica, *Praprotnica*).

Priimke obravnava tudi Anton Janežič v svoji *Slovenski slovnici s kratkim pregledom slovenskega slovstva* iz leta 1854: *Jaklin – Jaklinka* ali *Jaklinova*, *Perko – Perkovka*, *Potočnik – Potočnikinja* (Janežič 1854: 17). Opazimo lahko še eno potrditev Torkarjeve (2002: 72) ugotovitve, in sicer da je od 2. polovice 19. stoletja, zlasti v meščanskem okolju, živi jezik izoblikoval za ločevanje priimkov žensk od priimkov moških svojilne pridevnike na *-ova/-eva* (npr. pri Janežiču *Jaklinova*). Primer ženskospolskega priimka najdemo tudi v slovnici Josipa Šumana *Slovenska slovnica po Miklošičevi primerjalni* iz leta 1881: *Pavlička*. Primer je naveden pri obravnavi priponskega obrazila *-ka*, kadar gre za »ženski spol proti moškemu po izvoru, rodu, veri« (Šuman 1881: 245–248). Kot zadnje omenimo delo *Besedotvorje slovenskega jezika 1* (prvi zvezek je posvečen izpeljavi, 1950) Antona Bajca. Slednji kot možno za tvorbo ženskospolskih priimkov navaja zgolj priponsko obrazilo *-ka*, ki pri tej tvorbi »ustreza naslednjim moškim formantom«:

- *-ač*: *Mihačka* (»redno, najrajši ob priimkih«);
- *-ič*, »sicer često ob priimkih«: *Pavlička*;
- še ob drugih obrazilih, zlasti pri imenih in priimkih: *Herodežka*, *Mahnečka*, *Slabečka* (Bajec 1950: 94–95).

PRIIMKOVNI FEMINATIVI DANES

Besedno zvezo priimkovni feminativi⁴ uporabi Toporišič, ko pojasnjuje, da so slovenske gospodinje oziroma zakonske družice hišnih poglavarjev imele samosvoje priimkovne oblike, vzporednice moških priimkov (Toporišič 2001: 5). V *Slovenski slovnici* (2004: 161) Toporišič tvorbo ženskospolskih oblik priimkov omenja v poglavju Osnovni pojmi besedotvorja, podpoglavje Živost besedotvornih vrst in sredstev. Tako navaja priponski obrazili *-(i)ca* in *-ka*, ko zaznamujeta ženski par moškemu (*Smrekarica*, *Kežmanca*, *Pinterička*, *Tomšetka*, *Urekovka*), opozarja pa, da se namesto tega, zlasti v meščanskih krogih, rabijo posamostaljene pridevniške besede

⁴ Toporišič v *Slovenski slovnici* (2004: 183) feminine definira kot ženski par moškemu. Obravnava jih znotraj inačenjske (modifikacijske izpeljave). Poimenovanja za osebe ženskega spola se tvorijo na dva načina: (1) z dodajanjem ženskospolskega obrazila tvorjenkam moškega spola; (2) z zamenjavo celotnega ali le izglasnega dela moškospolskega obrazila z ženskospolskim ob isti podstavi (Stramljič Breznik 1994/95: 289).

s priponama *-ova* in *-eva* (*Smrekarjeva, Pinteričeva, Tomšetova, Urekova*). Pri tvorbi feminativov v *Slovenski slovnici* tvorjenje ženskospolskih oblik priimkov ni posebej omenjeno. Tovrstno tvorbo pa obravnava Marija Jež, ko opozarja na možnost tvorbe feminativov tako iz občnoimenske kot tudi iz lastnoimenske podstave (Jež 1997: 114).

Danes se tovrstne ženske oblike priimkov uporabljajo le še v vaškem okolju, kjer zvenijo nevtrarno, vendar na stilistično vrednost čedalje bolj vpliva mestno okolje, kjer se te oblike občutijo bolj ali manj kot slabšalne (Torkar 2002: 72). Tudi Toporišič (2001: 9) opozarja, da so se priimkovni feminativi iz knjižnega jezika izgubili in da so izpodrinjeni s posamostajeno obliko svojilnega pridevnika (kar smo sicer opazili že pri Janežiču). Ostale pa so priimkovne ženske vzporednice moških priimkov na deželi kot nazivi za hišne gospodinje.

Pojav priimkovnih feminativov lahko zasledimo tudi v drugih slovenskih jezikih. Tako Stjepan Babić v monografiji *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku* ob predstavitvi priponskega obrazila *-ka* (*Borkovička, Brajdička, Filipčička ...*) opozarja tudi na tvorbo priimkov ženskega spola. Priponsko obrazilo *-ka* se najpogosteje doda izglasju na *-ć*, kot kažejo tudi navedeni primeri (Babić 1991: 256). V češčini (Mluvnice češtiny 1986: 306) je najbolj produktivno obrazilo za tvorbo priimkovnih feminativov priponsko obrazilo *-ova* (svojilna oblika: *Horačkova, Novakova ...*), pri čemer se moškospolskemu priimku odvzame morebitni končni samoglasnik (*Dite – Ditova*). Tvorbo ženskospolskih oblik priimkov v srbsščini pa omenja Ivan Klajn (2003: 125) pri priponskem obrazilu *-ka* (primera, ki ju Klajn navaja, sta *Spasička, Popovička*). Iz navedenih primerov je razvidno, da se tudi v srbsščini priponsko obrazilo *-ka* pri tvorbi priimkovnih feminativov dodaja izglasju na *-ć*. Pri tem se Klajn sklicuje na Babića (1991: 257), ki pravi, da so tovrstne tvorjenke slogovno zaznamovane.

Priimkovni feminativi v Slovenskem pravopisu

Po *Slovenskem pravopisu* (2001: § 994, 996) imajo izpeljanke za moške osebe ali živali načeloma vzporednice za ženski spol. Priimki so načeloma moškega spola: *Prešeren, Detela, Potrata ...* Kadar se nanašajo na ženske osebe, jih obravnavamo na tri načine:

Spremenijo spol in preidejo v 3. žensko sklanjatev (navadno le v zvezi z imenom), imena s končnico *-a* pa tudi v 1. žensko sklanjatev: *Zofka Kveder – Zofke Kveder; Medana Bratina – Medane Bratina/Medane Bratine*.

Kot priimek uporabljamo posamostaljeno obliko svojilnega pridevnika iz ustreznega lastnega imena, npr. pri priimku Kveder: *Kvedrova*, *Kvedrove* ...

Priimku dodamo samostalniško priponsko obrazilo ženskega spola oz. moškospolsko obrazilo zamenjamo z ženskim (oboje je danes slengovsko, neknjižno ljudsko, pokrajinsko): *Kocmur* – *Kocmurka*; *Ogorelec* – *Ogorelka*; *Radman* – *Radmanca*; *Visočnik* – *Visočca*; *Kovač* – *Kovačica*; *Pozne* – *Poznela*; *Žibert* – *Žibertovka*; *Smole* – *Smoletovka*.

Če je priimek posamostaljena pridevniška beseda, se ustrezna oblika za žensko lahko dela z zamenjavo sklanjatvenega vzorca za spol: *Matičetov* – *Matičetova* -e.

Analiza priimkovnih feminativov v *Slovenskem pravopisu*

V slovarski del *Slovenskega pravopisa* je bilo uvrščenih 500 najpogostejših priimkov pri Slovencih, tem pa so bile pripisane tudi feminativne oblike. Jože Toporišič je moškim priimkom pripisal ženske, te pa sta presodila sourednik *Slovenskega pravopisa* Janez Dular in redaktorica lastnoimenskega dela Alenka Gložančev. Taka poimenovanja so danes predvsem žargonska, v *Slovenskem pravopisu* pa naj bi bila kot spomenik poimenovanjem slovenskih žena (Toporišič 2001: 5). Za članek je bilo pregledanih 3248 iztočnic spletne verzije *Slovenskega pravopisa*. V iskalnik smo vpisali geslo *oseb. i.* in tako dobili izpis vseh osebnih imen. S seznama smo izpisali vseh 500 ženskospolskih oblik priimkov in jih analizirali.

Zbranih in izpisanih je bilo torej 500 ženskospolskih oblik za priimke. Med temi jih je zgolj 38 (ali 8 %) nastalo z zamenjavo moškospolskega obrazila, preostalih 462 (92 %) pa z dodajanjem ženskospolskega obrazila priimku moškega spola. Najpogostejše ženskospolsko priponsko obrazilo je bilo obrazilo *-ovka*, ki se je pojavilo 177-krat (35 % vseh zbranih besed), sledi obrazilo *-ka* s 153 pojavitvami (31 %), nato *-ica* s 103 (21 %) in *-evka* s 66 (13 %) pojavitvami. Zasledili smo le en primer s priponskim obrazilom *-inja*.

Priimki, nastali z dodajanjem ženskospolskega obrazila k priimkom moškega spola

Večina, kar 92 %, iz slovarskega dela *Slovenskega pravopisa* izpisanih ženskih oblik priimkov je nastala z dodajanjem ženskospolskega obrazila

priimkom moškega spola. Največ primerov, 177, je nastalo z dodajanjem obrazila *-ovka*. Ugotovili smo, da to obrazilo nastopa zgolj kot dodajalno; enako velja za priponsko obrazilo *-evka*, saj je vseh 66 izpisanih primerov nastalo z dodajanjem ženskospolskega priponskega obrazila priimku moškega spola. Obrazili *-ica* in *-ka* lahko nastopata kot dodajalni ali zamenjevalni. Kot dodajalno priponsko obrazilo se *-ica* pojavi 73-krat, *-ka* pa 143-krat. Spodnja tabela prikazuje, katerim izglasjem priimkov moškega spola se priponska obrazila *-ica*, *-inja*, *-ka*, *-evka* in *-ovka* lahko dodajajo.

Tabela 1: Priimkovni feminativi, nastali z dodajanjem ženskospolskega obrazila priimkom moškega spola

Dodajalno obrazilo	Izglasje	Primer priimka
<i>-ica</i>	<i>-n</i>	<i>Baumanica</i>
	<i>-r</i>	<i>Vidmarica</i>
<i>-inja</i>	<i>-k</i>	<i>Hajdinjakinja</i>
<i>-ka</i>	<i>-č</i>	<i>Jerička</i>
	<i>-d</i>	<i>Strnadka</i>
	<i>-j</i>	<i>Bogatajka</i>
	<i>-l</i>	<i>Peternelka</i>
	<i>-n</i>	<i>Selanka</i>
	<i>-r</i>	<i>Kolarka</i>
	<i>-š</i>	<i>Arnuška</i>
	<i>-v</i>	<i>Žerjavka</i>
	<i>-ž</i>	<i>Papežka</i>
<i>-evka</i>	<i>-c/-č</i>	<i>Bajčevka</i>
	<i>-j</i>	<i>Jerajevka</i>
	<i>-lj</i>	<i>Kokaljevka</i>
	<i>-š</i>	<i>Pirševka</i>
	<i>-ž</i>	<i>Ambroževka</i>

Dodajalno obrazilo	Izglasje	Primer priimka
<i>-ovka</i>	<i>-b</i>	<i>Golobovka</i>
	<i>-d</i>	<i>Šmidovka</i>
	<i>-f</i>	<i>Rudolfovka</i>
	<i>-g</i>	<i>Jugovka</i>
	<i>-h</i>	<i>Arhovka</i>
	<i>-k</i>	<i>Bernikovka</i>
	<i>-l</i>	<i>Grilovka</i>
	<i>-m</i>	<i>Grumovka</i>
	<i>-n</i>	<i>Kernovka</i>
	<i>-p</i>	<i>Gorjupovka</i>
	<i>-s</i>	<i>Flisovka</i>
	<i>-t</i>	<i>Bajtovka</i>
	<i>-z</i>	<i>Knezovka</i>

1. Obrazilo *-ica* se dodaja izglasjem na *-n* (*Baumanica, Pipanica, Rožmanica*) in *-r* (*Klinarica, Majerica, Vidmarica*).

2. Priponsko obrazilo *-inja* smo zasledili le v enem primeru z izglasjem na *-k* (*Hajdinjak – Hajdinjakinja*).

3. Obrazilo *-ka* se dodaja izglasjem na *-č* (*Jerička, Savička*), *-d* (samo en primer – *Strnadka*), *-j* (*Bogatajka, Sedejka*), *-l* (*Peternelka*), *-n* (*Prosenka, Selanka*), *-r* (*Kolarka, Pintarka*), *-š* (*Arnuška, Smodiška*), *-v* (*Žerjavka*), *-ž* (*Papežka*).

4. Priponsko obrazilo *-evka* se dodaja izglasjem na *-č* iz *-c* (*Bajčevka, Gombočevka*), *-j* (*Jerajevka, Plojevka*), *-lj* (*Kokaljevka, Koželjevka*), *-š* (*Pirševka*), *-ž* (*Ambroževka, Krapeževka*). Pri teh izglasjih se pojavi priponsko obrazilo *-evka* in ne *-ovka* zaradi preglasa.

5. Obrazilo *-ovka* dodajamo izglasjem na *-b* (*Golobovka, Jerebovka*), *-d* (*Medvedovka, Šmidovka*), *-f* (*Rudolfovka, Škofovka*), *-g* (*Jugovka, Slugovka*), *-h* (*Arhovka, Frelihovka*), *-k* (*Bernikovka, Gačnikovka*), *-l* (*Grilovka, Kobalovka*), *-m* (*Grmovka, Grumovka*), *-n* (*Banovka, Kernovka*), *-p* (*Gorju-*

povka), *-s* (*Flisovka*, *Grosovka*), *-t* (*Bajtovka*, *Bergantovka*), *-z* (*Brglezovka*, *Knezovka*).

Tabela 2: Priimkovni feminativi, nastali z zamenjavo celotnega ali le izglasnega dela moškospolskega obrazila z ženskospolskim ob isti podstavi

Ženskospolsko obrazilo	Obrazilo moškega spola	Primer priimka
<i>-ica</i>	<i>-ek</i>	<i>Hriberšica</i>
	<i>-ik</i>	<i>Klančnica</i>
<i>-ka</i>	<i>-ec</i>	<i>Šinkovka</i>
	<i>-ic</i>	<i>Kastelka</i>

Kot zamenjevalni obrazili se pri tvorbi ženskospolskih oblik priimkov iz priimkov moškega spola pojavita le priponski obrazili *-ica* in *-ka*. Ker je primerov priimkov, nastalih z zamenjavo moškospolskega obrazila, malo, bomo spodaj navedli vse najdene primere.

1. Obrazilo *-ica* zamenjuje moškospolski obrazili *-ek* (*Hriberšica*, *Zakrajšica*) in *-ik* (*Blatnica*, *Dornica*, *Gradišnica*, *Grobelnica*, *Hrastnica*, *Hribernica*, *Klančnica*, *Koritnica*, *Kotnica*, *Kržišnica*, *Jamnica*, *Ornica*, *Pečnica*, *Pečovnica*, *Podgornica*, *Podlesnica*, *Podobnica*, *Potočnica*, *Praprot-nica*, *Rebernica*, *Repnica*, *Robnica*, *Stropnica*, *Tratnica*, *Vrhovnica*, *Založ-nica*, *Završnica*).

2. Priponsko obrazilo *-ka* zamenjuje moškospolski obrazili *-ec* (*Bukovka*, *Rijavka*, *Šinkovka*, *Vodopivka*, *Vogrinka*, *Vrhovka*, *Zadravka*) in *-ic* (*Kastelka*, *Sajovka*).

Priimkovni feminativi po korpusu *Gigafida*

Po korpusu *Gigafida* smo preverili ženskospolska priponska obrazila, ki so se pokazala kot produktivna za tvorbo ženskospolskih oblik priimkov v *Slovenskem pravopisu*: *-ica*, *-inja*, *-ka*, *-evka* in *-ovka*. Delo je potekalo tako, da smo v iskalnik vpisali *ica, *inja, *ka, *evka oz. *ovka ob naslednjih dodatnih nastavitvah: samostalnik, lastno ime, ženski spol, živo.

Priponsko obrazilo *-ica*

Korpus je ob že navedenih iskalnih pogojih izpisal 356 konkordanc. Med temi smo zasledili 13 priimkovnih feminativov.

Tabela 3: Priimkovni feminativi, tvorjeni s priponskim obrazilom *-ica*

Priimek	Kontekst	Vir
<i>Brezigarica</i>	».../ Še dobro da ima brezigarico ki je znana po tem da še nobenemu prijateljčku če le imata skupnega prijateljčka ni dokazala ničesar.«	Splet, 2010
<i>Cerarica</i>	».../ Pripombe so seveda letele na oblike družice Zajčevka, Drobnička, Cerarica (za Zajec, Drobnič in Cerar), zapisane ob priimkih v slovarskem delu. /.../«	<i>Delo</i> , 2002
<i>Hribarica</i>	».../ Odločno Hribarico je temperamentno podala Mojca Korbar-Hočevar, Sonja Pavčič pa spravljivo in razumevajočo županjo. /.../«	<i>Dnevnik</i> , 1996
<i>Irglica</i>	».../ A je Pečanka res moški ali Irglica laže? /.../«	Splet, 2010
<i>Kresalica</i>	»LDS ne bo šla iz vlade, kako bo pa Kresalica hodila po nakupih v Milano, če ne bo službenega avta in šoferja.«	Splet, 2010
<i>Lužarica</i>	»Iz slovenske dramatike je odigrala Francko in Lužarico (Kralj na Betajnovi), /.../«	Splet, 2010
<i>Pečarica</i>	».../ V dejanje je vtkanih več zgodb; zgodba Pečarjevega Lojza in dekleta Ančke, ki jima stara Pečarica ne dovoli poroke, zgodbe ostalih vaščanov, zgodba Amerikanca. /.../«	Revije, 2000
<i>Rihterica</i>	» Rihterica bo konec svojega mandata dočakala v prenovljenem letnem kinu Kinoteka. /.../«	<i>Mladina</i> , 2004
<i>Rotarica</i>	».../ Komu rabijo Drnovškovka, Bajčevka, Rotarica , Frasovka in zakaj ob Toporišiču ni tudi Toporišičke?«	<i>Delo</i> , 2001
<i>Rutarica</i>	».../ Nataša Matjašec v vlogi zmedene matere Rutarice /.../«	<i>Dnevnik</i> , 2007
<i>Smrekarica</i>	».../ Za J. Bavčar novi SP ni živ, je pa hkrati preveč liberalen; in ne »grejo« ji ženski ljudski priimki tipa Kobalovka, Smrekarica /.../, poleg tega pa se sprašuje, zakaj med takimi priimki ni navedena tudi Toporišička. /.../«	<i>Delo</i> , 2002
<i>Vidmarica</i>	».../ Najbolj zažigalna je bila tista, ki navaja ženske oblike priimkov; SP jih zapiše kar po ljudsko (Zajčevka, Vidmarica), kar sicer žali postsocialistični meščanski okus, zagotovo pa ni v nasprotju z živim jezikom. /.../«	<i>Delo</i> , 2001
<i>Zakrajšica</i>	».../ K gospodu Medvedu pride gospa Medvedovka, k Jakopiču Jakopička, k Zajcu Zajčevka, k Štruklju Štrukljevka, k Zakrajšku Zakrajšica , h Golobu Golobovka, k Trčku Trčkovka, k Božiču pa? Kdo bi uganil? Božička.«	<i>Mladina</i> , 2001

Priponsko obrazilo -ca

Ob pregledovanju korpusnega gradiva smo opazili pojav novega žensko-spolskega priponskega obrazila -ca; obrazila, ki ga pri primerih, izpisanih iz *Slovenskega pravopisa*, nismo zasledili. Ada Vidovič Muha v monografiji *Slovensko skladenjsko besedotvorje* obrazilo -ca šteje za varianto obrazila -ica, načeloma zunaj knjižne norme (Vidovič Muha 2011: 41). Varianta je nastala z redukcijo nenaglašene i-ja. Korpus je ob zastavljenih iskalnih pogojih izpisal 439 konkordanc, med katerimi smo našli 17 priimkovnih feminativov.

Tabela 4: Priimkovni feminativi, tvorjeni s priponskim obrazilom -ca

Primer	Kontekst	Vir
<i>Brezigarca</i>	»jaz pa mislim da brezigarca nekaj ve o pahorju ali mučki v vladi ./.../«	Splet, 2010
<i>Dremeljca</i>	»/.../ Ko še ni vedela, kako v resnici potekajo priprave na Eurosong, verjamem, da se ji je vse skupaj zdelo za malo in da so ji po glavi rojile misli, češ le kaj si zdaj ta Dremeljca ves čas nekaj izmišlja. ./.../«	Adria Media (revija <i>Lea</i>), 2008
<i>Einsiedlerca</i>	»Enako kot psihopatka Einsiedlerca . ./.../«	Splet, 2010
<i>Gotarca</i>	»jest sem pa mislu, da ima gotarca licenco na vse himne«	Splet, 2010
<i>Groharca</i>	» Groharca se je pa kr sama slikala. In pol pošle fotke na pop tv, da jih objavjo. :D«	Splet, 2010
<i>Hočevarca</i>	»K sreči je Hočevarca že naslednji trenutek pozabila name. ./.../«	<i>Večer</i> , 1999
<i>Hribarca</i>	»/.../ Naša sosedka Hribarca je imela v Gorici hčerko Zofijo. ./.../«	<i>Delo</i> , 2007
<i>Malnarca</i>	» Malnarca je lušna mlada punca, prava blondinka v vseh pomenih besede blondinka/.../«	Splet, 2010
<i>Mulejca</i>	»/.../ Pa ne govorim o Mulejci , Remarci in Groharci. ./.../«	Splet, 2010
<i>Osenarca</i>	»Ja kdo pa je toliko neumen, da bi dal toliko denarja za kavbojke? Za tako vsoto dobiš res znamko. Ne pa od neke Osenarce , ki jo vesoljni svet ne pozna.«	Splet, 2010
<i>Pretnarca</i>	»/.../ Akhm, aja, nisem Pretnarca . Se pravi, igre. ./.../«	Revija <i>Joker</i> , 2006
<i>Pušlarca</i>	» Pušlarca je imela najboljšo pesem, žal se ni izteklo. ./.../«	Splet, 2010
<i>Remarca</i>	»kok pa je ta remarca lušna ja valda če verjameš u palčke«	Splet, 2010

Primer	Kontekst	Vir
<i>Rihterca</i>	»Združena glista predlaga, da njena Rihterca prevzame še kmetijstvo. /.../«	<i>Mladina</i> , 2004
<i>Šulerca</i>	»/.../ Šulerca ima prsi nenormalno visoko pripeti, kot balona napolnjena s helijem. /.../«	Splet, 2010
<i>Vidmarca</i>	»/.../ Nekaj pa bodo tudi svetniki naredili, saj ima Vidmarca velik vpliv na njih.«	<i>Dnevnik</i> , 1997
<i>Žagarca</i>	»Prava Slovenka je tale Žagarca . /.../«	Splet, 2010

Priponsko obrazilo -inja

Korpus je izpisal 51 konkordanc, vendar med njimi ni bilo nobenega priimkovnega feminativa.

Priponsko obrazilo -ka

Ob navedenih iskalnih pogojih je korpus *Gigafida* za priponsko obrazilo -ka izpisal 1278 konkordanc. Izpisali smo 31 primerov priimkov.

Tabela 5: Priimkovni feminativi, tvorjeni s priponskim obrazilom -ka

Priimek	Kontekst	Vir
<i>Bogatajka</i>	»/.../ Še posebej med urami zgodovine se nikakor ni mogla brzdati in Bogatajka ji je že lep čas grozila z ukorom. /.../«	Leposlovje, 2008
<i>Božička</i>	»/.../ K gospodu Medvedu pride gospa Medvedovka, k Jakopiču Jakopička, k Zajcu Zajčevka, k Štruklju Štrukljevka, k Zakrajšku Zakrajšica, h Golobu Golobovka, k Trčku Trčkovka, k Božiču pa? Kdo bi uganil? Božička .«	<i>Mladina</i> , 2001
<i>Cerarka</i>	»Mene pri Hribarju moti ker je med njegovimi gosti bilo dosti rdeče golazni (Kučan, Denovšek, Cerarka , Kučkica..)«	Splet, 2010
<i>Čepinka</i>	»je pa že čepinka imela boljšo zabavo :)«	Splet, 2010
<i>Drnačka</i>	»/.../ Tudi Drnačka je prišla na položaj urednice preko nekih poslov ali ozsiljevanj s strani Požarja. /.../«	Splet, 2010
<i>Drobnička</i>	»/.../ Pripombe so seveda letele na oblike družice Zajčevka, Drobnička , Cerarica (za Zajec, Drobnič in Cerar), zapisane ob priimkih v slovarskem delu. /.../«	<i>Delo</i> , 2002

Priimek	Kontekst	Vir
<i>Hozjanka</i>	»'Vse je tako, kot mora biti,' je mrmrala Hozjanka . Ko je spet drobila s svojim tropom proti pokopališču na hribu. Tam je Hozjan že dolgo počival. /.../«	<i>Kmečki glas</i> , 1998
<i>Hribarka</i>	»KK, GG, Pahor in njihovi ritolizniki (npr. Ude, Koširka, Hribarka , 576 novinarjev, Ziher, Zalar, Anderlič, Školč, itd.) dnevno izgovorijo besedo Janša večkrat kot vsi SLO duhovniki besedo očenaš, skupaj. /.../«	Splet, 2010
<i>Jakopička</i>	»/.../ K gospodu Medvedu pride gospa Medvedovka, k Jakopiču Jakopička , k Zajcu Zajčevka, k Štruklju Štrukljevka, k Zakrajšku Zakrajšica, h Golobu Golobovka, k Trčku Trčkovka, k Božiču pa? Kdo bi uganil? Božička.«	<i>Mladina</i> , 2001
<i>Jelušička</i>	» Jelušička je ena redkih slovenk, ki je tako samozavestna brez podlage in tako smešna. /.../«	Splet, 2010
<i>Jerajka</i>	»Potem gre pa Jerajka govorit o razlikah med učenci, ja taprava je, ko bi le vedeli kaj se dogaja z njenim sinom v osnovni šoli ... /.../«	Splet, 2010
<i>Kalanka</i>	»V zdravniški zbornici je treba ukinit plače in honorarje. Delo naj bo popolnoma volontersko. Takrat bodo pokvarjenci in zaslužkarji in spletkaroši, kot je Kalanka sami odstopili, kajti tu kjer so so samo zaradi denarja in bonitet. /.../«	Splet, 2010
<i>Kokotka</i>	»'Vem, saj diši,' je rekla suho Kokotka in se namenila na vrh.«	<i>Kmečki glas</i> , 2009
<i>Koširka</i>	»KK, GG, Pahor in njihovi ritolizniki (npr. Ude, Koširka , Hribarka, 576 novinarjev, Ziher, Zalar, Anderlič, Školč, itd.) dnevno izgovorijo besedo Janša večkrat kot vsi SLO duhovniki besedo očenaš, skupaj. /.../«	Splet, 2010
<i>Kresalka</i>	»Senica in Kresalka naj kar odideta v tujino po možnosti takoj, vendar samo v gatah – brez vsega kar sta nakradla!«	Splet, 2010
<i>Kreslinka</i>	»HOČEMO NIKO KRESLIN V PLAYBOYU GOSPOD OMERZEL. KRESLINKA JE NARAVNA, ČEPINKA JE UMETNA ;)«	Splet, 2010
<i>Krivka</i>	»In mati Krivka je tudi zardela, ker razumela ga je. /.../«	Stvarna besedila, 2009

Priimek	Kontekst	Vir
<i>Kukovička</i>	»A Kukovička in Bačovnikova s oblačita pa pri Varteksu in obuvata pri Borovu, frizirata se pa pod kosilnico? /.../«	Splet, 2010
<i>Kuljajka</i>	»/.../ Važno, da se je uturila kuljajka . A ona mu je pa všeč?«	Splet, 2010
<i>Mihelička</i>	»Ljudje kot stara Mihelička , ta prototip vseh svetovnih udb, ki mu ne more do živega nobena nadzorna komisija, so v urbanem okolju še najmanjši problem; /.../«	<i>Delo</i> , 2007
<i>Mušička</i>	»'Mušička, so ti že kaj zrasle?' je klical za menoj, ko sem se vzpenjala po stopnicah. /.../«	<i>Večer</i> , 1999
<i>Pečanka</i>	»/.../ A je Pečanka res moški ali Irglica laže? /.../«	Splet, 2009; <i>Dnevnik</i> , 1998, 1999
<i>Pintarička</i>	» Pintarička ni avtohtona štajerka ona je v MB prišla z drevesa in je živ dokaz, da se je človek razvil iz rdeče opice.«	Splet, 2010
<i>Simčička</i>	»/.../ Simčička in Potočnikova sta samo kradli in naredili popolnoma nič... /.../«	Splet, 2010
<i>Simšička</i>	»Da v sili hudič muhe žre, sta minuli teden dokazali Brezigarica in Simšička . /.../«	<i>Mladina</i> , 2002
<i>Tomažinka</i>	»/.../ A mi ni uspelo, saj me je Tomažinka preprosto odklopila in prišla na drugo temo, čeprav je obče znano, da je prav seks najljubša tema Kmetije slavnih.«	<i>Nedeljski dnevnik</i> , 2009
<i>Tomička</i>	»Ni mi všeč, da se je Tomička preveč, veliko preveč angažirala, ko bi ob takih tepcih mirno lahko bila ves čas tiho.«	Splet, 2010
<i>Tomšička</i>	»/.../ Dolga leta smo bili vajeni samo priimka Tomšič (-eva, Tomšička).«	<i>Dnevnik</i> , 1997
<i>Toporišička</i>	»/.../ Komu rabijo Drnovškovka, Bajčevka, Rotarica, Frasovka in zakaj ob Toporišiču ni tudi Toporišičke ?«	<i>Delo</i> , 2001
<i>Vidmarka</i>	»/.../ In to v demokratični Sloveniji ponovi še komunajzarka Vidmarka , ki je za povrhu še članica društva Tigr.«	Splet, 2010
<i>Žnidaršička</i>	»/.../ Kako pa rečemo, če nam je stopila na nogo na primer gospa Žnidaršič? Žnidaršička me je potacala, vendar!«	<i>Delo</i> , 2001

Priponsko obrazilo -evka

Korpus *Gigafida* je izpisal 14 konkordanc, med katerimi je bila zgolj ena ženskospolska oblika priimka Štrukljevka. Ta priimek je bil naveden v *Mladini* leta 2001. Druge oblike so bile najdene naključno pri izpisu konkordanc pri preostalih priponskih obrazilih.

Tabela 6: Priimkovni feminativi, tvorjeni s priponskim obrazilom -evka

Primer	Kontekst	Vir
<i>Bajčevka</i>	»/.../ Komu rabijo Drnovškovka, Bajčevka , Rotarica, Frasovka in zakaj ob Toporišiču ni tudi Toporišičke?»	<i>Delo</i> , 2001
<i>Kranjčevka</i>	»'Dajta mir,' ju je skušala pomiriti Kranjčevka . /.../«	<i>Kmečki glas</i> , 2001
<i>Štrukljevka</i>	»/.../ K gospodu Medvedu pride gospa Medvedovka, k Jakopiču Jakopička, k Zajcu Zajčevka, k Štruklju Štrukljevka , k Zakrajšku Zakrajšica, h Golobu Golobovka, k Trčku Trčkovka, k Božiču pa? Kdo bi uganil? Božička.«	<i>Mladina</i> , 2001
<i>Zajčevka</i>	Glej kontekst pri <i>Štrukljevka</i> .	<i>Mladina</i> , 2001

Priponsko obrazilo -ovka

Korpus je izpisal 43 pojavitev. Nekaj priimkov je bilo najdenih med temi konkordancami, nekaj pa naključno pri izpisih za druga priponska obrazila.

Tabela 7: Priimkovni feminativi, tvorjeni s priponskim obrazilom -ovka

Primer	Kontekst	Vir
<i>Bajtovka</i>	»/.../ Nekoč sem dobila punčko iz cunj, ki mi jo je dala soseda Bajtovka . /.../«	<i>Gorenjski glas</i> , 2007
<i>Drnovškovka</i>	»/.../ Komu rabijo Drnovškovka , Bajčevka, Rotarica, Frasovka in zakaj ob Toporišiču ni tudi Toporišičke?»	<i>Delo</i> , 2001
<i>Frasovka</i>	»/.../ Komu rabijo Drnovškovka, Bajčevka, Rotarica, Frasovka in zakaj ob Toporišiču ni tudi Toporišičke?»	<i>Delo</i> , 2001
<i>Golobovka</i>	»/.../ K gospodu Medvedu pride gospa Medvedovka, k Jakopiču Jakopička, k Zajcu Zajčevka, k Štruklju Štrukljevka, k Zakrajšku Zakrajšica, h Golobu Golobovka , k Trčku Trčkovka, k Božiču pa? Kdo bi uganil? Božička.«	<i>Mladina</i> , 2001

Primer	Kontekst	Vir
<i>Grudnovka</i>	»Tako se vede Grudnovka v komediji <i>Za narodov blagor</i> . /.../«	Stvarna besedila, splet, 2010
<i>Kobalovka</i>	»/.../ Za J. Bavčar novi SP ni živ, je pa hkrati preveč liberalen; in ne »grejo« ji ženski ljudski priimki tipa Kobalovka , Smrekarica /.../, poleg tega pa se sprašuje, zakaj med takimi priimki ni navedena tudi Toporišička. /.../«	<i>Delo</i> , 2002
<i>Kresalovka</i>	»Pri vsej zadevi je dobro le to, da Kresalovka vedno bolj leze v drek in da bo potopila LDS, ki na naslednjih volitvah sploh ne bo prišla v parlament.«	Splet, 2010
<i>Medvedovka</i>	»/.../ K gospodu Medvedu pride gospa Medvedovka , k Jakopiču Jakopička, k Zajcu Zajčevka, k Štruklju Štrukljevka, k Zakrajšku Zakrajšica, h Golobu Golobovka, k Trčku Trčkovka, k Božiču pa? Kdo bi uganil? Božička.«	<i>Mladina</i> , 2001
<i>Oražmovka</i>	»/.../ Medtem pa zapita koza Oražmovka ustanavlja komisijo o brezplačnikih, dobro so se organizirali nimam kaj reč. /.../«	Splet, 2010
<i>Trčkovka</i>	»/.../ K gospodu Medvedu pride gospa Medvedovka, k Jakopiču Jakopička, k Zajcu Zajčevka, k Štruklju Štrukljevka, k Zakrajšku Zakrajšica, h Golobu Golobovka, k Trčku Trčkovka , k Božiču pa? Kdo bi uganil? Božička.«	<i>Mladina</i> , 2001

Skupno je bilo iz korpusa Gigafida zbranih 76 ženskospolskih priimkov. Posebej smo šteli tudi priimke, tvorjene z vzporednimi obrazili⁵ (npr. *Kresalka*, *Kresalica*, *Kresalovka*).

- **-ica**: *Brezigarica*, *Cerarica*, *Hribarica*, *Irglica*, *Kresalica*, *Lužarica*, *Pečarica*, *Rihterica*, *Rotarica*, *Rutarica*, *Smrekarica*, *Vidmarica*, *Zakrajšica*.
- **-ca**: *Brezigarca*, *Dremeljca*, *Einsiedlerca*, *Gotarca*, *Groharca*, *Hočevarca*, *Hribarca*, *Malnarca*, *Mulejca*, *Osenarca*, *Pretnarca*, *Pušlarca*, *Remarca*, *Rihterca*, *Šulerca*, *Vidmarca*, *Žagarca*.
- **-inja**: /

⁵ Irena Stramljič Breznik v svoji doktorski disertaciji z naslovom *Prvostopenjske izpridevniške tvorjenke* (1994) pri istopomenskih tvorjenkah za različna priponska obrazila ob isti podstavi uporablja poimenovanje vzporedna/tekmovalna/konkurenčna obrazila (Stramljič Breznik 1994: 18). Kot tekmovalna/konkurentna obrazila jih imenuje tudi *Slovenski pravopis* (2001: 120).

- **-ka**: *Bogatajka, Božička, Cerarka, Čepinka, Drnačka, Drobnička, Hozjanka, Hribarka, Jakopička, Jelušička, Jerajka, Kalanka, Kokotka, Koširka, Kresalka, Kreslinka, Krivka, Kukovička, Kuljajka, Mihelička, Mušička, Pečanka, Pintarička, Simčička, Simšička, Tomažinka, Tomička, Tomšička, Toporišička, Vidmarka, Žnidarička.*
- **-evka**: *Bajčevka, Kranjčevka, Štrukljevka, Zajčevka.*
- **-ovka**: *Bajtovka, Drnovškovka, Frasovka, Golobovka, Grudnovka, Kobalovka, Kresalovka, Medvedovka, Oražmovka, Trčkovka.*

Kljub manjšemu številu primerov lahko nakažemo nekaj zaključkov.

Opazimo, da je večina priimkovnih feminativov nastala z dodajanjem ženskospolskega obrazila priimku moškega spola. Takih besed je 74 (97 %): *Cerarica, Hribarica, Irglica, Lužarica, Pečarica, Rotarica, Rutarica, Smrekarica, Vidmarica; Brezigarica, Dremeljca, Einsiedlerca, Gotarca, Groharca, Hočevarca, Malnarca, Mulejca, Osenarca, Pretnarca, Pušlarca, Remarca, Rihterca, Šulerca, Vidmarca, Žagarca; Bogatajka, Božička, Čepinka, Drobnička, Hozjanka, Hribarka, Jakopička, Kalanka, Kokotka, Koširka, Kreslinka, Mihelička, Pečanka, Pintarička, Simčička, Tomažinka, Tomšička, Toporišička, Vidmarka, Žnidarička; Bajčevka, Kranjčevka, Štrukljevka, Zajčevka; Bajtovka, Drnovškovka, Frasovka, Golobovka, Grudnovka, Kobalovka, Medvedovka, Trčkovka.*

Tabela 8: Priimkovni feminativi, nastali z dodajanjem ženskospolskega obrazila k priimkom moškega spola – primerjava med *Slovenskim pravopisom* in korpusom *Gigafida*

Dodajalno obrazilo	Izglasje	Slovenski pravopis	Korpus Gigafida
-ca	-j	/	<i>Mulejca</i>
	-lj	/	<i>Dremeljca</i>
	-r	/	<i>Osenarca</i>
-ica	-l	/	<i>Irglica</i>
	-n	<i>Baumanica</i>	/
	-r	<i>Vidmarica</i>	<i>Brezigarica</i>
-inja	-k	<i>Hajdinjakinja</i>	/

Dodajalno obrazilo	Izglasje	Slovenski pravopis	Korpus Gigafida
-ka	-č	<i>Jerička</i>	<i>Božička</i>
	-d	<i>Strnadka</i>	/
	-j	<i>Bogatajka</i>	<i>Jerajka</i>
	-l	<i>Peternelka</i>	<i>Kresalka</i>
	-n	<i>Selanka</i>	<i>Čepinka</i>
	-r	<i>Kolarka</i>	<i>Koširka</i>
	-š	<i>Arnuška</i>	/
	-t	/	<i>Kokotka</i>
	-v	<i>Žerjavka</i>	/
	-ž	<i>Papežka</i>	/
-evka	-c/-č	<i>Bajčevka</i>	<i>Bajčevka</i>
	-j	<i>Jerajevka</i>	/
	-lj	<i>Kokaljevka</i>	<i>Štrukljevka</i>
	-š	<i>Pirševka</i>	/
	-ž	<i>Ambroževka</i>	/
-ovka	-b	<i>Golobovka</i>	<i>Golobovka</i>
	-d	<i>Šmidovka</i>	<i>Medvedovka</i>
	-f	<i>Rudolfovka</i>	/
	-g	<i>Jugovka</i>	/
	-h	<i>Arhovka</i>	<i>Drnovškovka</i>
	-k	<i>Bernikovka</i>	/
	-l	<i>Grilovka</i>	<i>Kobalovka</i>
	-m	<i>Grumovka</i>	<i>Oražmovka</i>
	-n	<i>Kernovka</i>	<i>Grudnovka</i>
	-p	<i>Gorjupovka</i>	/
	-s	<i>Flisovka</i>	<i>Frasovka</i>
	-t	<i>Bajtovka</i>	<i>Bajtovka</i>
	-z	<i>Knezovka</i>	/

Kot najpogostejše dodajalno obrazilo pri primerih, najdenih v korpusu *Gigafida*, se je izkazalo priponsko obrazilo *-ka* (31 primerov od 74, to je 41 %). Dodaja se lahko izglasjem na *-č* (*Božička, Drnačka, Drobnička, Jakopička, Jelušička, Kukovička, Mihelička, Mušička, Pintarička, Simčička, Simšička, Tomička, Tomšička, Toporišička, Žnidarička*), *-j* (*Bogatajka, Jerajka, Kuljajka*), *-l* (*Kresalka*), *-n* (*Čepinka, Hozjanka, Kalanka, Kreslinka, Pečanka, Tomažinka*), *-r* (*Hribarka, Koširka, Vidmarka*), *-t* (*Kokotka*). Opazimo, da so vsa izglasja, ki se jim priponsko obrazilo *-ka* dodaja, enaka tistim, ki smo jih zasledili pri analizi priimkovnih feminativov iz *Slovenskega pravopisa*; novo je le izglasje na *-t* s primerom *Kokotka*; v *Slovenskem pravopisu* namreč najdemo primer *Kokotovka*, torej obrazilo *-ovka*, dodano izglasju na *-t*.

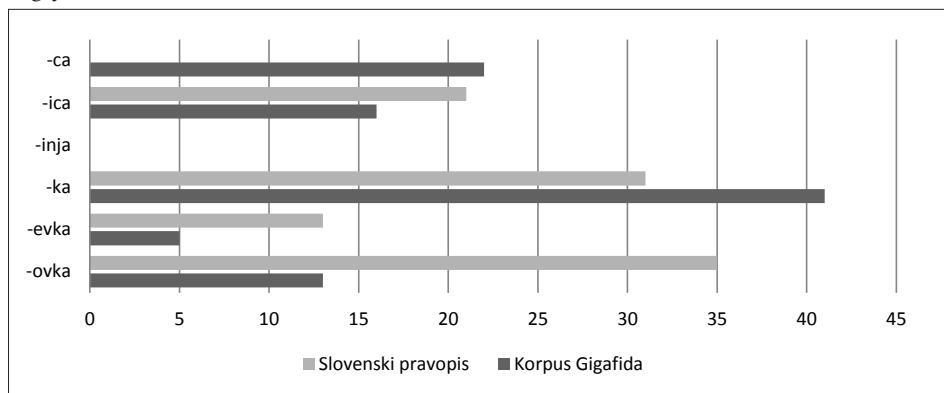
Kot varianta obrazila *-ica* se pojavi obrazilo *-ca*, ki ga pri primerih priimkov iz *Slovenskega pravopisa* nismo zasledili. Iz korpusa *Gigafida* smo izpisali sedemnajst primerov (22 %), kar je drugo najpogostejše obrazilo med primeri iz korpusa. Obrazilo *-ca* se dodaja izglasjem na *-j* (*Mulejca*), *-lj* (*Dremeljca*), *-r* (*Brezigarca, Einsiedlerca, Gotarca, Groharca, Hočevarca, Malnarca, Osenarca, Pretnarca, Pušlarca, Remarca, Rihterca, Šulerca, Vidmarca, Žagarca*).

Po pogostnosti obrazilu *-ca* sledi priponsko obrazilo *-ica* z dvanajstimi primeri (16 %). Priponsko obrazilo *-ica* se, glede na zbrano gradivo iz korpusa *Gigafida*, pri tvorbi priimkovnih feminativov lahko dodaja izglasjem na *-l* (*Irglica, Kresalica*), *-r* (*Brezigarica, Cerarica, Hribarica, Lužarica, Pečarica, Rihterica, Rotarica, Rutarica, Smrekarica, Vidmarica*). Tudi tukaj opazimo pojav novega izglasja *-l*, ki ga pri primerih iz *Slovenskega pravopisa* ni bilo mogoče zaslediti.

Po številu pojavitev sledi obrazilo *-ovka* z desetimi primeri (13 %). Ugotovili smo, da se priponsko obrazilo *-ovka* dodaja izglasjem na *-b* (*Golobovka*), *-d* (*Medvedovka*), *-k* (*Drnovškovka, Trčkovka*), *-l* (*Kobalovka, Kresalovka*), *-m* (*Oražmovka*), *-n* (*Grudnovka*), *-s* (*Frasovka*), *-t* (*Bajtovka*).

Najmanj je bilo priimkov, nastalih z dodajalnim ženskospolskim obrazilom *-evka* (4 primeri, 5 %). Slednje se, sodeč po korpusnem gradivu, lahko dodaja izglasjem na *-č* (*Bajčevka, Kranjčevka, Zajčevka*) in *-lj* (*Štrukljevka*).

Grafikon 1: Zastopanost dodajalnih obrazil – primerjava med *Slovenskim pravopisom* in *Gigafido* (v odstotkih)

Opazimo, da je pri primerih priimkovnih feminativov iz *Slovenskega pravopisa* vodilno priponsko obrazilo *-ovka* (35 %). Slednje je pri primerih iz korpusa *Gigafida* šele na 4. mestu (13 %). Pred njim so po pogostnosti obrazila *-ka* (41 %), *-ca* (22 %) in *-ica* (16 %).

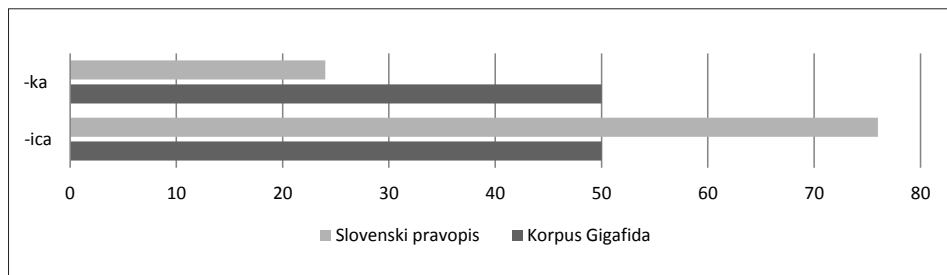
Tabela 9: Priimkovni feminativi, nastali z zamenjavo celotnega ali le izglasnega dela moškospolskega obrazila z ženskospolskim ob isti podstavi – primerjava med *Slovenskim pravopisom* in korpusom *Gigafida*

Ženskospolska obrazila	Obrazilo moškega spola	Slovenski pravopis	Korpus Gigafida
<i>-ica</i>	<i>-ek</i>	<i>Hriberšica</i>	<i>Zakrajšica</i>
	<i>-ik</i>	<i>Klančnica</i>	/
<i>-ka</i>	<i>-ec</i>	<i>Šinkovka</i>	<i>Krivka</i>
	<i>-ic</i>	<i>Kastelka</i>	/

Zgolj dva priimka (3 %), najdena v korpusu *Gigafida*, sta nastala z zamenjavo moškospolskega priponskega obrazila z ženskospolskim: *Krivka* (*-ec* s priponskim obrazilom *-ka*) in *Zakrajšica* (*-ek* s pripono *-ica*).

Kot je razvidno iz grafikona 2, sta pri primerih iz korpusa *Gigafida* priponski obrazili *-ica* in *-ka* enakovredno zastopani, vendar moramo pri tem upoštevati, da gre zgolj za dva najdena primera, po enega za vsako obrazilo. Večje število priimkov bi najbrž nakazalo drugačen rezultat. Pri primerih priimkov iz *Slovenskega pravopisa* pa je po zastopanosti pogostejše obrazilo *-ica* (29 primerov; 76 %) pred priponskim obrazilom *-ka* (9 primerov; 24 %).

Grafikon 2: Zastopanost zamenjevalnih obrazil – primerjava med *Slovenskim pravopisom* in *Gigafido* (v odstotkih)

Iz analiziranega opazamo dvojje: pojav novih izglasij, katerim se žensko-spolska obrazila dodajajo (v primerjavi s primeri priimkov iz *Slovenskega pravopisa*; novi sta izglasji *-t* pri obrazilu *-ka* in *-l* pri priponskem obrazilu *-ica*), in pojav novega obrazila *-ca*, za katerega ugotavljamo, da je slabšalno.

Zanimalo nas je tudi, v katerih vrstah besedil se ženskospolske oblike priimkov v glavnem pojavljajo. Ugotavljamo, da vire lahko razdelimo v tri skupine:

1. Prvi zelo pogost vir je splet, zlasti spletni forumi na straneh *24ur.com* in *siol.net*. Tukaj se pojavljajo predvsem aktualna imena iz sveta zabave (*Čepinka*, *Pintarička*, *Osenarca*) in politike (*Irglica*, *Simčička*, *Vidmarka*). Gre za zapise uporabnikov forumov, zato so tudi nekatera imena zapisana z malo začetnico (*čepinka*) ali sploh napačno zapisana (*Pintarička* namesto *Pinterička*). Opažamo, da gre v glavnem za negativen odnos do žensk, o katerih uporabniki pišejo, to je razvidno iz konteksta, dodanega v zgornjih tabelah pri posameznem priimku.

2. Presenetljivo pogosta vira sta časnik *Delo* in časopis *Mladina* (pričakovali smo več revij s »trači«), ki sta z nekoliko ostrimi odzivi ob izidu *Slovenskega pravopisa* v letu 2001 navajala priimkovne feminative in se ob tem spraševala, zakaj med 500 najpogostejšimi slovenskimi priimki ni priimka *Toporišič* in ženskospolske oblike *Toporišička* (Gigafida: Delo 2002). Tudi sama izbira ženskospolskih obrazil za tvorbo priimkovnih feminativov se omenjenima viroma zdi sporna.

3. Nekateri priimki se pojavijo tudi v leposlovju, zlasti v starejših literarnih delih, npr. *Za narodov blagor* (*Grudnovka*), *Telečja pečenka* (*Krivka*), *Kralj na Betajnovi* (*Lužarica*).

SKLEP

Najprej smo besedotvorno analizirali 500 ženskospolskih oblik priimkov, zabeleženih v *Slovenskem pravopisu*. Ugotavljamo, da je zgolj 38 (ali 8 %) priimkovnih feminativov nastalo z zamenjavo moškospolskega obrazila, preostalih 462 (92 %) pa z dodajanjem ženskospolskega obrazila priimku moškega spola. Najpogostejše ženskospolsko priponsko obrazilo je bilo obrazilo *-ovka*, ki se je pojavilo 177-krat (35 % vseh zbranih besed), sledi obrazilo *-ka* s 153 pojavitvami (31 %), nato *-ica* s 103 (21 %) in *-evka* s 66 (13 %) pojavitvami. Priponsko obrazilo *-ka* z variantami tako zastopa 79 % priimkovnih feminativov iz *Slovenskega pravopisa* in je tako najproduktivnejše. Zasledili smo le en primer s priponskim obrazilom *-inja*. Ta obrazila so nam predstavljala izhodišče za korpusno analizo priimkovnih feminativov, vendar pa smo pri gradivu iz korpusa *Gigafida* zaznali novo obrazilo, to je priponsko obrazilo *-ca* kot varianta obrazila *-ica*, ki je bilo pri iz korpusa izpisanih primerih tudi drugo najpogostejše (17 primerov, 22 %), takoj za priponskim obrazilom *-ka* z 31 primeri (41 %). Opazimo, da se ta razporeditev priponskih obrazil po pogostnosti ne ujema s tisto, ki se kaže pri primerih iz *Slovenskega pravopisa*, ko je vodilno obrazilo *-ovka*.

Pozornost smo posvetili tudi virom in besedilom, v katerih se primeri, izpisani iz korpusa *Gigafida*, pojavljajo. Nakazujejo se zlasti trije viri: splet, časopisje in starejše leposlovje. V časopisju in zlasti na spletu je iz konteksta opazen izrazito negativen odnos do žensk, o katerih pisci pišejo.

Opazamo, da je ženska kot družbeno bitje še vedno zapostavljena. Priimkovni feminativi iz korpusa *Gigafida* pa izražajo izrazito negativno konotacijo. Ada Vidovič - Muha (1997: 79) meni, da nam bo morda sčasoma le uspelo preurediti vrednostni sistem naše družbe v smislu celovite integritete človeka – najzanesljivejše znamenje vsakršnih sprememb bo prav jezik.

VIRI IN LITERATURA

Stjepan Babić, 1991: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Anton Bajec, 1950: *Besedotvorje slovenskega jezika*. Ljubljana: SAZU.

Adam Bohorič, 1987: *Arcticae horulae succisivae. Zimske urice proste*. Maribor: Obzorja.

Anton Breznik, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Družba sv. Mohorja.

Franc Jakopin, 1997: Ženskost v slovanskih priimkih. *Zbornik predavanj/XXXIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 30. 6.–19. 7. 1997. Ur. Aleksandra Derganc, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 25–32.

Anton Janežič, 1854: *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter z malim cirilskim in glagoliškim berilom za Slovence*. Celovec.

Marija Jež, 1997: Feminativi na Pohorju. *Jezikoslovni zapiski* 3, 113–125.

Ivan Klajn, 2003: *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.

Korpus *Fidaplus*, <http://www.fidaplus.net/>, dostop maj 2012.

Korpus slovenskega jezika *Gigafida*, <http://demo.gigafida.net/>, dostop maj–junij 2012.

Korpus *Nova beseda*, http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html, dostop maj 2012.

Fran Malavašič, 1849: *Slovenska slovnica za prve slovenske šole v mestih in na deželah*. Ljubljana.

Gorazd Makarovič, 2008: *Ko še nismo bili Slovenci in Slovenke*. Ljubljana: Slovenska matica.

Franc Metelko, 1825: *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*. Ljubljana.

Fran Miklošič, 1875: *Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen*. Dunaj.

Jožef Muršec, 1847: *Kratka slovenska slovnica za pervence*. Gradec.

Irena Orel, 2001: Ženske oblike priimkov v uradovnih besedilih do 19. stoletja. *Simpozij Slovenska lastnoimenskost: zbornik simpozija '99 v Pišecah*. Ur. Jože Toporišič. Novo mesto: Dolenjska založba, 41–54.

Marko Pohlin, 2003: *Kraynska grammatika*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Blaž Potočnik, 1849: *Grammatik der slowenischen Sprache*. Ljubljana.

Slovar slovenskega knjižnega jezika, <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>, dostop maj–junij 2012.

Slovenski pravopis, <http://bos.zrc-sazu.si/sp2001.html>, dostop maj–junij 2012.

Irena Stramljič Breznik, 1994: *Prvostopenjske izpridevniške tvorjenke*. Ljubljana.

Irena Stramljič Breznik, 1994/95: Specializiranost obrazil za izpeljanke s pomenom vršilca dejanja, nosilca lastnosti ali stanja in opravkarja. *Jezik in slovstvo* 40, 285–291.

Josip Šuman, 1881: *Slovenska slovnica po Miklošičevi primerjalni*. Ljubljana: Matica slovenska.

Jože Toporišič, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

Jože Toporišič, 2001: Ženske oblike 500-ih najpogostejših priimkov v Sloveniji. *Simpozij Slovenska lastnoimenskost: zbornik simpozija '99 v Pišecah*. Ur. Jože Toporišič. Novo mesto: Dolenjska založba, 5–20.

Silvo Torkar, 2002: Priimki na Slovenskem, v: *Jezikoslovni zapiski* 2, 71–80.

Ada Vidovič Muha, 2011: *Slovensko skladiščno besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Ada Vidovič Muha, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. *Zbornik predavanj/XXXIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 30. 6.–19. 7. 1997. Ur. Aleksandra Derganc. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1997, 69–79.

Valentin Vodnik, 1811: *Pismenost in Grammatika za perve šole*. Ljubljana.

THE USE OF SURNAME FEMINATIVES IN THE PAST AND TODAY

Summary

The article describes the use of surname feminatives (feminine forms of surnames) in the past and today. The historic overview of use of the surname feminatives confirms that the language formed possessive adjectives ending *-ova/-eva* to distinguish between feminine and masculine surnames and that in the same feminine surname different suffixes could be used. This was the case since the second half of the 19th century and it applies mostly for the bourgeois society. In this article 50 feminine surname forms from the *Slovenski pravopis* (*The Slovene Spelling*) were subject of a word-formation analysis. The results show that only 38 (8 %) surname feminatives are derived with the change of masculine affix and 462 (92 %) by adding the feminine affix to the masculine surname. The most common feminine suffixes are the suffixes *-ovka*, which appeared in 35 % of all selected words, *-ka* (31 %), *-ica* (21 %) and *-evka* (13 %). We found only one case with the suffix *-inja*. We noticed that the suffix *-ka* and its variations make 79 % of the surname feminatives. These suffixes represent the basis for a corpus analysis of surname feminatives, but while analysing materials from *Gigafide* we also came across the suffix *-ca*, which was among the examples from the corpus the second most frequently used (22 %), right after the suffix *-ka* (41 %). We noticed that the frequency of the use of these suffix doesn't match with the frequency of examples from the *Slovenski pravopis* (*The Slovene Spelling*).

The analysis of the corpus examples indicates the occurrence of new terminal sounds to which the feminine suffixes are added (in comparison with surnames taken from the *Slovenski pravopis* (*The Slovene Spelling*); new are the terminal *-t* with the suffix *-ka* and *-l* with the suffix *-ica*), as well as the appearance of a new suffix *-ca*, for which we can say that it is pejorative. A larger number of analysed surnames could maybe point out some other terminal sounds or a new feminine suffix. Next to the above mentioned we also noticed that a woman as a social being is still neglected. The surname feminatives from the *Gigafide* corpus express an explicit negative connotation.

DER GEBRAUCH DER NACHNAMENFEMINATIVE IN DER VERGANGENHEIT UND HEUTE

Zusammenfassung

Der Artikel zeigt den Gebrauch der Nachnamenfeminative (feminine Form des Nachnamens) in der Vergangenheit und heute. Der historische Überblick bestätigt, dass sich seit der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts und vor allem in der bürgerlichen Umgebung in der Sprache die Possessivpronomen auf *-ova/-eva* entwickelten, um zwischen den Nachnamen für Frauen und Nachnamen für Männer zu unterscheiden. Es wurde auch bestätigt, dass bei gleichem Nachnamen für die feminine Form verschiedene Suffixe benutzt wurden. In dem Beitrag wurden 500 feminine Formen der Nachnamen aus *Slovenski pravopis*

(*Die slowenische Rechtschreibung*) wortbildlich analysiert. Dabei stellte sich heraus, dass sich nur 38 (oder 8 %) Nachnamenfeminative mit der Änderung des maskulinen Suffixes bildeten, 462 (92 %) jedoch mit dem Zugeben des femininen Suffixes zu dem maskulinen Nachnamen. Als die am Häufigsten benutzten femininen Suffixe zeigten sich das Suffix *-ovka*, das in 35 % aller ausgewählten Wörter vorkam, es folgen die Suffixe *-ka* (31 %), *-ica* (21 %) und *-evka* (13 %). Wir fanden nur ein Beispiel mit dem Suffix *-inja*. Wir stellten fest, dass mit dem Suffix *-ka* und seinen Varianten 79 % der Nachnamenfeminative gebildet werden. Diese Suffixe waren der Ausgangspunkt der Korpusanalyse der Nachnamenfeminative, doch bei den Materialien aus *Gigafida* entdeckten wir ein neues Suffix, und zwar das Suffix *-ca*, das bei den Korpusbeispielen das zweithäufigste Suffix (22 %) nach dem *-ka* (41 %) war. Es wurde festgestellt, dass die Häufigkeitsstruktur der Suffixe nicht mit der, die die Beispiele aus *Slovenski pravopis* (*Die slowenische Rechtschreibung*) zeigte, übereinstimmt. Die Analyse der Korpusbeispiele deutete auf einige neue Auslaute, zu denen die femininen Suffixe dazugegeben werden (im Vergleich mit den Nachnamen aus *Slovenski pravopis* (*Die slowenische Rechtschreibung*); neu sind die Auslaute *-t* beim Suffix *-ka*, und *-l* beim Suffix *-ica*) sowie auf die Erscheinung des neuen Suffixes *-ca* hin. Das Suffix *-ca* wurde als pejorativ empfunden. Eine größere Zahl der analysierten Nachnamen könnte vielleicht noch andere Auslaute oder feminine Suffixe aufzeigen. Neben des oben genannten stellten wir auch fest, dass die Frau als gesellschaftliches Wesen immer noch benachteiligt wird. Die Nachnamenfeminative aus dem *Gigafida*-Korpus drücken eine explizit negative Konnotation aus.

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

**OBRT NA PTUJSKEM: ZBORNIK
OB 40-LETNICI OOO PTUJ,
urednica: Barbara Štumberger,
Ptuj, OOO 2013**

Redko se zgodi, da se avtorji tako zelo držijo zastavljene osrednje teme, kot v tem primeru, ko je prikazana zgodovina obrti od rimskih časov do sodobnosti na Ptuj. Prispevki so v večinoma izhajali iz arhivskih virov, prav to pa daje zborniku dodatno težo. Bralec dobi natančen uvid v razvoj obrti in proizvodnjo obrtnih izdelkov v različnih časovnih obdobjih nastajanja novih obrti ter ugašanja starih, v razvoj različnih materialov in potreb ter preobrazbo oz. civilizacijski napredek. Še več, natančno branje nam odstira medsebojna razmerja in odnose znotraj posameznih obrtnih povezav, po drugi strani pa sledimo politiki mesta oz. dežele, ki se je na potrebe le-teh tudi odzivala z organsko rastjo ali recesijo, kot danes opisujemo gospodarsko kataklizmo. Beseda urednice Barbare Štumberger nam predstavi osnovno idejo zbornika – povezovanje humanizma, ki z raziskovalnim delom in poglobljenim raziskovanjem virov odstira obrtniško dejavnost v preteklosti, obenem pa nakazuje tudi tisto, česar sicer ne zapišemo neposredno: možnosti razvoja v prihodnjih desetletjih, ki jih obrtniki lahko črpajo tudi iz poznavanja preteklosti.

Marjana Tomanič Jevremov nas v prispevku *Obrti rimske Petovione* popelje v gospodarsko uspešnejše obdobje ptujske zgodovine, ko so se v vseh štirih mestnih četrtih Ptuja razvijale lončarske, opekarske, steklarske, klesarske, kovinarske in kovaške delavnice. Trgovina je potekala po starodavni jantarjevi poti, tako po kopnem kot po Dravi. Petovionsko keramiko pa lahko najdemo na severu v Flavii Solvi, v Carnuntumu, na JV v Mursi, Singidunumu, v Apulii v Daciji (danes Romunija).

V članku *Obrti na Ptujskem v času srednjega veka* se Marija Hernja Masten osredinja na nastanek cehovskih družb v obdobju med 13. in 16. stoletjem, ko so na Ptuj prihajali tudi razni pomočniki iz nemških dežel, s Kranjske in iz Hrvaške, ki so v mesto prinesli kulturno raznolikost. Nekateri so v mestu ostali, spet drugi so, kot je to za potujoči srednji vek v navadi, odrinili v druga mesta, znanje iz Ptuja pa poneli s seboj.

Dejan Zadravec v prispevku *Cehovska znamenja* predstavi simboliko in cehovska pravila. Kot osrednje simbole izpostavi bandero, cehovsko skrinjo, cehovski pečat, pa tudi mrtvaški prt, cehovski vrč, izvesek (tj. znak) na pročelijih hiš, ki jih je še moč najti na posameznih hišah. V prispevku *Ptujska obrt v zgodnjem novem veku* isti avtor obravnava razvoj obrti v 16. in 17. stoletju, ko je Ptuj štel približno 1500

prebivalcev z močnimi trgovskimi povezavami na relaciji vzhod–zahod, kjer so v glavnem tovorili govedo. Kriza je mesto prizadele predvsem z vse večjo turško nevarnostjo, ko si je trgovina poiskala druge poti. K temu je treba dodati še razhajanje kuge med letoma 1641–1646. Sredi 17. stoletja je v mestu živelo zgolj 31 meščanov, ki so plačevali mestu davščine.

Nina Groznik se v članku *Ptujska obrt v obdobju od druge polovice 18. stoletja do konca 19. stoletja* osredinja na čas Marije Terezije in Jožefa II., ko so cehovska pravila postopoma razpadala. Ko je Ptuj zaobšla tudi trasa Južne železnice, je mesto še bolj zaostalo za bližnjima Mariborom in Celjem.

Renata Čeh v članku *Obrt na Ptujskem v obdobju od 1889 do 1918* ugotavlja, da je upadanje obrti, ki se je proti koncu 19. stoletja samo še stopnjevalo, zaustavljeno, mesto se prilagodi novih proizvodnim panogam in potrebam okolice. V mestu se v Zvezo obrtniških združenj povežejo mesarska dejavnost, gradbeništvo, mlinarji, peki, čevljarji, trgovci, čevljarji in gostilničarji. V mestu pa najdemo še peke, usnarje, urarje, sodarje, krošnarje, tiskarja.

Katja Zupanič v prispevku *Obrt na Ptujskem v obdobju od 1919 do 1941* opisuje posamezne obrti oziroma združenja v obdobju med obema vojnama. Zasledimo združenje čevljarske stroke, kovinarjev in kolarjev, krojačev, šivilj in modistk, mizarjev, strugarjev, mlinarjev in žagarjev, pekov in drugih.

Irena Mavrič Žižek v članku *Obrt na dejavnost na Ptuj med okupacijo* opisuje ukrepe okupatorja, ki so se dotikali predvsem slovenskega pre-

moženja, bank, orgnaizacij, društev, trgovskih in industrijskih obratov.

Nataša Majerič Kekec se v prispevku *Obrt na Ptuj v obdobju od 1945 do 1960* dotika pospešene povojne obnove, industrializacije in elektrifikacije mesta ter vzpostavljanje obrtnih združenj in zbornice, družbenih struktur, ki v mestu živijo še danes.

Branko Oblak v članku *Obrt na Ptujskem v obdobju od 1960 do 1971* popisuje obrt, kot se je razvijala v desetih letih, dotakne se razvoja gradbene dejavnosti, kovinske in elektrotehnične obrti.

Sklepni prispevek Borisa Repiča *Ptujska obrt v obdobju od 1971 do 2012* podrobno obravnava število obrtnikov po posameznih občinah do današnjih dni.

Oskar Habjanič

SLOVENSKI JUDJE IN HOLOKAVST: ZGODOVINA IN POSLEDICE.

Zbornik referatov in prispevkov z znanstvenih srečanj Šoa – Spominjajmo se 2012/2013; Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, Maribor 2013, 176 str.

Organizirano raziskovanje in preučevanje preteklosti Judov na območju zdajšnje Slovenije je bilo še pred nedavnim dokaj pomanjkljivo in necelovito. Medtem ko je za starejše obdobje zgodovinopisno prisotnost Judov v slovenskih deželah v glavnem obdelana in predstavljena, tega ne bi mogli reči za novodobni čas. Vse premalo

je namreč védenja o holokavstu slovenskih Judov med drugo svetovno vojno, ko je bila predvsem močna in dobro organizirana judovska srenja v Prekmurju skoraj povsem uničena in zdesetkana. Prekmurski Judje so skupaj s preostalimi slovenskimi Judi del tragične zgodbe o genocidu nad Judi med drugo svetovno vojno. Kljub sorazmerni majhnosti in številčni skromnosti predvojne judovske skupnosti na območju Dravske banovine oz. jugoslovanske Slovenije moramo poudariti, da so slovenski Judje vendarle del makrokozmosa holokavsta in da se o tem v sodobnem času premalo ve. Prav tako so slabo raziskane povojna usoda redkih preživelih Judov, njihove poti v novonastalo državo Izrael in predvsem posledice

radikalnih ukrepov komunističnih revolucionarnih oblasti, ki so ostanki ostankov prekmurskih (in drugih slovenskih) Judov dodatno prizadeli. Vedeti je treba, da po letu 1945, ko se je sicer oblikovala Judovska skupnost Slovenije in bila del Zveze jugoslovanskih judovskih skupnosti oz. občin, jugoslovanske komunistične oblasti Judom niso bile naklonjene. Ne le zaradi mednarodne politike Jugoslavije v odnosu do nove države Izraela, ampak predvsem zaradi stroge ateistične družbe, ki ni dopuščala večjega razvoja in trdnjše izoblikovanja judovskih korenin. Judje so redko javno izrekli svojo pripadnost veri in kulturi, tradicijo so ohranjali bolj v družinskih krogih. Število pripadnikov skupnosti je nenehno

Znanstveno srečanje *Vsako leto eno ime: Neznani slovenski pravičniki iz Prekmurja in Primorske*, Univerzitetna knjižnica Maribor, Glazerjeva dvorana, 24. 1. 2013

upadalo, pritoka mlajših članov skoraj ni bilo in tako smo še danes priča podatku, da je v Sloveniji le okoli 130 članov Judovske skupnosti kot krovne organizacije slovenskih Judov. Točne številke o vseh Judih v samostojni Sloveniji nimamo, po nekaterih ocenah naj bi jih bilo okoli 300 (v literaturi se večkrat omenja število 300–500). Ob tem se je v Sloveniji izoblikoval stereotip, da Judov v novejšem času praktično ni več, zato tudi antisemitizma ni. Priča smo, kot poudarjata Hannah Starman in Irena Šumi, »kriptični« prisotnosti Judov in »antisemitizmu brez Judov«, to pa daje slovenskemu judovstvu novejši dobi poseben pečat in značaj. Bistvena težava, ki pesti slovensko judovstvo, je močna asimilacija. Mlajše generacije ne odraščajo v vednosti in zavesti svojih korenin, posledično ne vedo za svoj judovski izvor ali pa jim enostavno ne pomeni dovolj. Slovenska judovska skupnost je zaradi neprestanih migracij znotraj nekdanje Jugoslavije dandanes kulturno precej mešana skupnost. Judje se javno še vedno neradi opredeljujejo kot Judje, saj je holokavst živo v spominu. Med drugo svetovno vojno je bila glede na številčnost tedanjega prebivalstva na Slovenskem uničena znatna gospodarsko prominentna in organizirana judovska srenja, ki je bila najmočnejša na območju Prekmurja. Za nameček je bila po letu 1945 iz javnega socialnega spomina postopoma izrinjena in na nek način pozabljena. Mnoge okoliščine te hitre pozabe še niso docela razjasnjene in pojasnjene; k odstranjevanju temnih lis povojnega slovenskega judovstva naj bi pripomogle tudi publikacije, kakršna je zbornik, ki ga je v uredništvu Nuše Lešnik

in dr. Marjana Toša izdal Center Judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor.

Pred vojno je bilo središče slovenskega judovstva v Murski Soboti in prav prekmurški Judje so bili največje žrtve holokavsta. Tega jim povojne oblasti dolgo enostavno niso priznale. Nerazumno so celo dovolile, da se je porušila nekdanja sinagoga v Murski Soboti, da se je nacionalizirala sinagoga v Lendavi in spremenila v trgovsko skladišče ter da je bilo »pospravljeno« tudi judovsko pokopališče v Murski Soboti. Ostalo je pokopališče v Dolgi vasi kot osrednji ostanek tovrstne judovske dediščine na Slovenskem, poleg pokopališča v Rožni dolini na Goriškem in starega judovskega pokopališča v Ljubljani. Skrajno nerazumljivo je tudi dopuščanje lokalnih oblasti v samostojni slovenski državi, da se je porušila zgradba nekdanje judovske šole v Lendavi, edini tovrstni spomenik na Slovenskem. Kljub temu da je v desetletjih po drugi svetovni vojni ostalo v pokrajini ob Muri Judov le za prste ene roke, si takšnega ravnanja enostavno ne bi smeli dovoliti in tudi to govori o odnosu socialistične družbe in države do ostanka ostankov nekdanjega judovskega življa v Prekmurju in Sloveniji nasploh. Ostaja dejstvo, da je povojni položaj Judov – torej položaj maloštevilnih Judov v Sloveniji po letu 1945 v okviru nekdanje skupne države Jugoslavije do slovenske osamosvojitve leta 1991 – slabo raziskan in znanstveno neobdelan. Posebno neraziskana je problematika odhoda slovenskih Judov v novonastalo državo Izrael po letu 1948. Zato z novjšimi raziskavami, ki potekajo tudi pod okriljem mariborskega

Centra judovske kulturne dediščine Sinagoga, posamezni raziskovalci teh tematik poskušajo odgovoriti na vprašanje, ali je védenje o Judih formiralo antisemitske predsodke. Hkrati pa želi potrditi tezo, da historičnega spomina na slovenske Jude v naši državi ni ali pa je zgolj navidezen in se zrcali le v historičnem poimenovanju ulic (mimogrede, v Murski Soboti še vedno ni ulice, ki bi se imenovala Židovska) in v skrbi za ohranjanje nekaterih spomenikov judovske dediščine, na primer obnovljenih nekdanjih judovskih sinagogah v Mariboru in Lendavi. Vprašanja se aktualizirajo tudi zaradi nerešenih vprašanj glede vračanja odvzetega oz. zaplenjenega judovskega premoženja po letu 1945.

Zdajšnji raziskovalci judovske problematike na Slovenskem z različnimi vsebinami poskušajo razumeti dogajanje v najširšem kontekstu slovenske judaistike. Novi poudarki so na preučevanju holokavsta, ki je tragično zdesetkal predvojne judovske skupnosti na naših tleh, od katerih so po letu 1945 ostali le še ostanki ostankov. Holokavst ni bil pojav zunaj nas, ni se zgodil mimo nas in nekje daleč v stran. Ni ga mogoče zanikati – prav obratno – naše preučevanje pomeni bolj kot zanikanje nasilja ali pojasnjevanje pojavov s posplošitvami, preučevanje in zavestno prenašanje bremena, ki nam ga je naložila zgodovina 20. stoletja. Gre za resno in odgovorno raziskovalno delo. To velja tudi za genocid nad Romi, o katerem smo doslej skoraj povsem molčali. Pričujoči zbornik prinaša kar dva prispevka na to temo, enega splošnega in drugega konkretnega o usodi prekmurskih Romov med madžarsko okupacijo Prekmurja

1941–1945. Lotili smo se tudi raziskovanja usod redkih slovenskih pravičnikov, ki so med vojno reševali Jude. Sedem jih imamo doslej, enega bodo za pravičnika razglasili v jeseni, nekaj jih še čaka in so povezani z reševanjem Judov na območju Prekmurja. Te teme vsako leto izpostavljajo na znanstvenih srečanjih v okviru projekta Šoa – Spominjajmo se. »Enodnevni znanstveni posvet prinese toliko novega gradiva, spoznanj in sintez, da lahko brez pretiravanja rečemo: čeprav so slovenske judovske študije in študije holokavsta močno finančno podhranjene in v nacionalni shemi financiranja temeljnega raziskovanja komajda tu pa tam uspejo pridobiti kak skromen projekt, so prav te študije v Sloveniji med najbolj propulzivnimi,« je ob izidu zbornika zapisala njegova recenzentka dr. Irena Šumi.

Ne bo odveč še enkrat poudariti, da sodi Slovenija med tiste evropske dežele, v katerih je bilo judovsko vprašanje med vojno učinkovito rešeno. Uničenih je bilo 86,6 % Judov. Doslej smo ugotovili 558 žrtev holokavsta, od tega 481 v koncentracijskih taboriščih. Med njimi tudi 69 otrok. Od skupnega števila vseh žrtev holokavsta jih je bilo 392 iz Prekmurja. Od teh jih je 349 končalo v Auschwitzu (Auschwitz-Birkenau), to predstavlja 89 % vseh deportiranih Judov iz Pokrajine ob Muri. K tem številkam je težko kaj dodati, morda samo še ponoviti, da se je treba holokavsta nenehno spominjati, spominjati se žrtev in redkih preživelih. Živih prič genocida je žal iz leta v leto manj, zato je naloga zgodovinarja toliko odgovornejša. O dejstvih holokavsta ni mogoče dvomiti, to poglavje zgodovine je dokumentirano

in argumentirano kot le malo katerih. Prav je, da tudi v domačem okolju do konca opravimo nalogo in poglavje počasi sklenemo, in sicer odgovorno, pošteno in objektivno. In pričujoči zbornik ima prav ta poglobitni namen. Zlasti še, ker v njem objavljeni prispevki osvetljujejo tematiko holokavsta z različnih vidikov. Marjan Toš predstavlja življenjski poti dveh slovenskih pravičnikov – Uroša Žuna in Andreja Tumpeja; Boris Hajdinjak je sledil življenju in usodi mariborskega Juda Sepija Obradovića, zlasti po odhodu Sepijeve družine iz mesta Maribor; Klemen Brvar je orisal življenje Alija Kardoša – enega redkih Judov v vrstah

slovenskih komunistov; Renato Podbersič je predstavil usodo judovskih vojakov avstro-ogrske vojske, ki so se borili na soški fronti; Anna Maria Gruenfelder pa je obravnavala tuje judovske emigrante v NDH. Zbornik sta tematsko razširila Vera Klopčič in Franc Kuzmič, ki obravnavata doslej še neraziskano temo genocida nad Romi na Slovenskem. Publikacijo bogatijo izbrane dokumentarne fotografije in obsežna bibliografija. Oblikovala jo je Anja Premk, fotografijo za naslovnico je prispevala mag. Maja Toš, recenzentka pa je bila dr. Irena Šumi.

Marjan Toš

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ČZN

1. Časopis za zgodovino in narodopisje je interdisciplinarna znanstvena revija za humanistiko in družboslovje. Izdajata jo Univerza v Mariboru, Slomškov trg 15 in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Prispevke za ČZN sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@uni-mb.si).
3. Prispevki, ki jih objavlja ČZN, so v slovenskem jeziku, povzetki v angleškem in nemškem jeziku, sinopsisi v angleškem jeziku.
4. V koliko gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (največ 30 vrstic) in sinopsis (največ 6 vrstic).
5. Prispevek mora biti oddan v dvojni obliki: na disketi ali CD-ju (ime datoteke) in odtisnjen na papir. Obsega lahko do dve avtorski poli po 30 vrstic na stran.
6. Za trditve in znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji prispevkov. Prispevki so lektorirani in strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

7. **Opombe** naj bodo pisane enotno, pod črto, na dnu vsake strani. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo ustaljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšan naslov (ne letnice izdaje) in številko strani.

Prispevki drugih znanstvenih panog (torej nezgodovinski) lahko izjemoma uporabljajo ameriški način citiranja APA (Stavbar 2006: 23) in seznam literature na koncu prispevka.

8. **Citiranje virov in literature** – če je na koncu objavljeno poglavje viri in literatura morajo biti sistematično navedeni vsi viri in literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne vire ipd. V teh sklopih je potrebno gradivo navajati v abecednem vrstnem redu.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številko fascikla ali škatle.

Literatura – monografije – navedemo: ime in priimek avtorja, *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj in leto izida, str.

Literatura – članek – navedemo: ime in priimek avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko pa še letnik, letnico, številko oz. datum in strani, za zbornik, kraj in leto izida, strani.

9. Priloge (slikovno gradivo, fotografije, zemljevidi ...) bodo natisnjene enobarvno. Skenirane naj bodo v resoluciji 300 dpi (minimalna širina 10 cm) in shranjene v obliki tif ali jpg. Dato-teke slikovnega gradiva naj bodo poimenovane v skladu s podnapisi v besedilu (slika 1 ipd.) in priložene v tej obliki osnovni datoteki. Pri podnapisih k slikovnemu gradivu navedemo: zaporedno številko, naslov slike in vir. Naj bodo na ustreznem mestu v besedilu.
10. Vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja: ime in priimek, akademski naslov ali strokovni naziv, delovno mesto ali ustanovo zaposlitve, njen naslov in morebitni naslov elektronske pošte.
11. Za prevode povzetkov in sinopsisov v tuje jezike poskrbi uredništvo revije.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTIONS FOR ČZN (*Review for History and Ethnography*)

1. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography) is an interdisciplinary review for humanistic and social sciences. It is published by the University of Maribor, Slomškov trg 15 and Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Papers should be submitted to the Editorial Board: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. The articles published in ČZN are in Slovene language, the abstracts are in English and German, the synopses in English.
4. If the contribution is a treatise or an article, then the contribution should have an abstract (of maximum 30 lines) and a synopsis (of maximum 6 lines).
5. The contributions should be handed in on a CD (Filename) or sent by email and printed on paper. The contributions should not exceed 2 16 pages type-written double spaced pages (30 lines per page).
6. The contributions are proofread and peer reviewed with a blind peer review procedure. The authors are responsible for the statements and the scientific correctness of their papers.
7. **Footnotes** should be written unified, under the line on the bottom of each page. In the notes abbreviations should be used and they should be, together with acronyms, explained in the chapter References. With archival sources traditional acronyms for archives, followed by the acronym of the fond or collection, call number or the folder/box number and the number of the archival unit or the name of the document should be used. In references the name of the author, logically abbreviated title (not publishing year) and page number should be cited.
The contribution from other scientific fields (not historical ones) can use the American citation APA (Stavbar 2006: 23) and the reference list at the end of the contribution.
8. **Citation of sources and references** – if there is a chapter Sources and References at the end of a contribution, all the sources and references should be cited systematically (see Footnotes). All the sources, such as archival sources, references, newspapers, oral sources, should be cited separately. Within these groups the materials should be written alphabetically.
Archival sources: the archive, the name of the fond or the collection, if necessary also the number of the folder or of the box should be cited.
References – books should be cited in the following order: Author's name and surname, *Title (and subtitle) in italics*. Publication place and publication year, pages.
References – articles should be cited in the following order: Author's name and surname, title of the article. *Name of the newspaper, review or book of proceedings (in italics)*, for periodicals also volume, year, number or date and pages; for a book of proceedings publication place and publication year, pages.
9. Appendixes (picture materials, photographs, maps...) will be printed monochromatic. They should be scanned in the 300 dpi resolution (min. width 10 cm) and saved in the tif or jpg formats. The picture materials files should be named according to the order they appear in the text (example: slika 1 etc.) and should be added in this format to the basic file. The subtitles for the picture materials should include: consecutive numbers, picture title and source. They should also be put on the right place in the text.
10. Each contribution should have an exact author's address: name and surname, academic or professional title, working place or institution, its address and author's email address.
11. Translations of abstracts and synopses are provided by the Editorial Board.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*
Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru –
University of Maribor and Historical Society of Maribor

Sedež uredništva – *Editorial office*
Univerzitetna knjižnica Maribor
Gospejna 10, 2000 Maribor
e-mail: vlasta.stavbar@um.si
tel. 040 261 333

Prevodi – *Translations*
Mateja Škofljanec

Lektorica – *Proofreading*
Alenka Valh Lopert

Grafična priprava – *Prepress*
Katarina Visočnik

Naklada – *Circulation*
500 izvodov

Tisk – *Printed by*
Evrografis d.o.o.

Letna naročnina za študente in posameznike –
Annual subscription price for students and individuals
21 EUR

Letna naročnina za ustanove – *Annual subscription price for institutions*
25 EUR

Cena posamezne številke – *Single issue*
6,30 EUR

Revijo lahko naročite na sedežu Zgodovinskega društva v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
ali na sedežu uredništva (zupanur@gmail.com) – *You can subscribe*
to the review at the registered seat of the Zgodovinsko društvo v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
or at the editorial office (zupanur@gmail.com)

ISSN 0590-5966

Cena: 6,30 €